

I ideologiens, ekspertenes og markedets vold

- En sosiologisk teoretisk analyse av norske husholdningers tilnærming til kredittfinansiering i lys av teorier om kulturell dominans, ekspertdefinerings og konsum som sosialt fenomen.

Høgskolen i Vestfold

Fakultet for økonomi og samfunnsvitenskap

Masteroppgave

Tverrfaglig master i samfunnsvitenskap

Kandidatens navn: *Magnus Nilsen*

August 2011

Forord

Å skrive denne oppgaven har vært som å gå fra en verden til en annen, for å til slutt ende opp i en atter ny verden. Det har vært en svært spennende og lærerik prosess, og jeg er meget takknemlig for å ha fått muligheten til å gjennomføre den. I forbindelse med denne oppgaven og studietiden generelt er det flere som fortjener en takk. For det første vil jeg takke alle forelesere på Høgskolen i Vestfold som har bidratt med stor inspirasjon og et mangfold av perspektiver. Videre vil jeg også takke medstudenter for all moro og alle diskusjoner i løpet av studietiden. I forbindelse med denne oppgaven rettes det en ekstra takk til Stine Marie Antun. En stor takk går også til Maria Gran Hansen. Videre vil jeg takke nær familie og Heidi for å ha gitt meg pågangsmot, støtte og utholdenhet. Takk for tålmodigheten! Til slutt rettes en stor takk til min veileder, Trond Løyning. Han har gitt meg de beste faglige råd, og en veiledning som har fått meg på rett spor hver gang mitt eget fokus har begynt å forlate sakens kjerne. Det påpekes imidlertid at alle synspunkter i denne oppgaven er underskrevet egne.

Magnus Nilsen

Sammendrag

Temaet for denne teksten er norske husholdningers tilnærming til kredittfinansiering.

Kredittfinansiering angripes her som et sosialt og institusjonelt fenomen, der samfunnsdeltakernes tanker om og praksis med denne finansieringsformen ses i lys av den samfunnsmessige konteksten rundt samfunnsdeltakerne. Med prosjektets hovedproblemstilling ønskes det derfor å benyttes sosiologisk teori med fokus på ideologi, ekspertdefinerings og konsum som identitetsbygger for å nærmere belyse dette temaet. Svaret på prosjektets hovedproblemstilling tilnærmes gjennom to delproblemstillinger. Samtidig vil teoriene som benyttes belyses, diskuteres og illustreres gjennom historiske fremstillinger av utviklingen i internasjonal og norsk politikk og økonomi fra ca. 1970 og frem til 2007.

Oppgaven består videre av tre teorideler som hver for seg dekker ideologi, ekspertdefinerings og konsum som middel for å konstruere sosial identitet. Samtidig vil sammenhenger mellom disse forholdene bli belyst fortløpende i løpet av teksten. Mens beskrivelser av nyliberalismen som en ideologi som har etablert seg samfunnets rådende ideologi gjennom kulturell dominans og symbolsk vold står sentralt i den første teoridelen, er Ulrich Becks risikoteori utgangspunktet for å belyse forholdet mellom husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering og ekspertdefinerings. I prosjektets siste teoridel, som tar opp teorier som beskriver konsum som en måte å bygge identitet på, benyttes teorier, perspektiver og begreper hentet fra blant andre Thorstein Veblen, Zigmunt Bauman og Pierre Bourdieu som utgangspunkt for redegjørelser og analyser. Til slutt vil prosjektets hovedproblemstilling behandles ved å strukturere prosjektets innsikter i en modell som summerer opp sammenhengene i hovedproblemstillingen.

Nøkkelord: Kredittfinansiering, husholdningenes økonomiske situasjon, ideologi, nyliberalisme, sosiale institusjoner, risikoteori, ekspertdefinerings, konsum, sosial identitet, sosial status, habitus og kulturell, sosial og økonomisk kapital.

Innhold

Innhold	4
1.0. Innledning.....	6
1.1. Tema	6
1.2. Bakgrunn for hovedproblemstilling	6
1.3. Hovedproblemstilling.....	7
1.4. Delproblemstilling (i).....	8
1.5. Delproblemstilling (ii).....	9
1.6. Nyliberalisme som ideologisk kontekst	9
2.0. Tilnærming og avgrensning.....	11
2.1. Historisk tilnærming og avgrensning	11
2.2. Teoretisk tilnærming.....	11
2.3. Metodisk tilnærming	13
3.0. Historiske fremstillinger.....	14
3.1. Innledning.....	14
3.2. Internasjonal fremstilling	14
3.3. Norsk politisk utvikling.....	16
3.4. Norsk økonomisk utvikling	18
3.5. Utvikling i norsk boligmarked	21
3.6. Diskusjon og sammenligning av historiske fremstillinger	21
3.7. Oppsummering	23
4.0. Teori.....	24
4.1.0. Nyliberalisme	24
4.1.1. Innledning.....	24
4.1.2. Nyliberalisme og finansialisering.....	25
4.1.3. Tilvenning til og tilgang på kredittfinansiering.....	27
4.1.4. En dominerende nyliberal virkelighetsforståelse	30
4.1.5. Nyliberal diskurs og virkelighetsforståelse som symbolsk vold	33
4.1.6. Tre eksempler på språklig kulturell dominans	34
4.1.7. Diskusjon.....	35
4.1.8. Oppsummering	38
4.2.0. Ekspert.....	40
4.2.1. Innledning.....	40
4.2.2. Husholdningenes kredittfinansiering og tillit til eksperter	40
4.2.3. Kredittfinansiering som kunnskapsavhengig sosialt fenomen	43

4.2.4. Eksperters definering og interessekonflikter	46
4.2.5. Risiko som tap og fortjeneste	47
4.2.6. Media som ekspertfelt	51
4.2.7. Diskusjon.....	54
4.2.8. Oppsummering	56
4.2.9. Konklusjon delproblemstilling (i)	57
4.3.0. Konsum, sosial status og husholdningenes kredittfinansiering.....	58
4.3.1. Innledning.....	58
4.3.2. Sosial status og husholdningenes kredittfinansiering.....	58
4.3.3. Konsum som identitetsbygger	59
4.3.4. Fins det et konsumsamfunn?	60
4.3.5. Økonomisk og sosial rasjonalitet	65
4.3.6. Diskusjon.....	66
4.3.7. Oppsummering	68
4.3.8. Konklusjon delproblemstilling (ii)	69
5.0. Behandling av hovedproblemstilling	70
5.1. Innledning.....	70
5.2. Samfunnets grunnstruktur og sosiale arenaer.....	70
5.3. Oppsummering	73
5.4. Hovedkonklusjon	75
6.0. Avslutning.....	76
6.1. Hva med finanskrisa?	76
Litteraturliste	78

1.0. Innledning

1.1. Tema

Temaet for dette prosjektet er hvilke sosiale forhold som påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. For å utdype dette kort kan det å utstede kreditt beskrives som at en part, kreditor, overlater ressurser til en annen part, debitor. Dette mot et løfte fra debitor om å yte tilbake til kreditor på et senere tidspunkt (Nørgaard mfl., 2003:185). Kredittfinansiering kan da beskrives som en mulighet for husholdningene til å overføre fremtidig kjøpekraft i form av penger eller kapital til nåtid, forutsatt at de lover å betale tilbake i fremtiden. I den forstand er kredittfinansiering et lån. I tillegg bærer en slik transaksjon også med seg omkostninger i form av renter (Larsen og Mjølhus, 2009:41). Dermed har lånet også et kjøpsaspekt ved seg.

Med husholdningenes *tilnærming* til kredittfinansiering menes her hvordan husholdningene forholder seg til kredittfinansiering både mentalt og i praksis. Enda mer konkret betyr det for det første å belyse hvordan sosiale forhold former hvordan husholdningene selv oppfatter at kredittfinansiering påvirker deres økonomiske situasjon, og for det andre hvordan sosiale forhold påvirker husholdningenes konkrete bruk av kredittfinansiering.

1.2. Bakgrunn for hovedproblemstilling

Det eksisterer mange former for privat kredittfinansiering. Kredittkort, avbetaling, forbrukslån, billån og boliglån er av de mest kjente. Tall fra 2009 viser at norske husholdningers gjeldsvekst fra tusenårsskiftet har vært langt større enn veksten i disponibel inntekt (Berge og Vatne, 2009:1). En stor del av den høye gjeldsbelastningen hos norske husholdninger skyldes antallet private boligeiere i Norge. Andelen av boligeiere i Norges befolkning var på 76 % i 2008 (SSB, 2009:18-19). En høy andel boligeiere i befolkningen fordrer at det også er en betydelig gjeldsgrad blant husholdningene da boliglån tradisjonelt er den form for kreditt som påvirker husholdningenes gjeldsgrad mest (Jakobsen og Naug, 2004). Samtidig synes det imidlertid også å ha etablert seg en omfattende bruk av andre former for kredittfinansiering i Norge. Blant annet kommer dette til syne ved at voksne husholdninger øker sin kredittfinansiering til konsum med sikkerhet i allerede etablert boliggjeld (Naug og Jacobsen, 2004). I tillegg har gjeldsnivået økt for de aller fleste husholdningsgruppene. Andelen gjeldfrie husholdninger har også krympet fra 28 % i 1990 til 18 % i 2004 (SSB, 2006).

1.3. Hovedproblemstilling

Kredittfinansiering kan i lys av innledningen her beskrives som en utbredt finansieringsform blant norske husholdninger. Det kan også stilles spørsmål om kredittfinansiering også kan beskrives som en sosialt akseptert finansieringsform i den norske befolkningen. Samtidig kan den utstrakte bruken av kredittfinansiering også tyde på at det råder et generelt positivt syn på denne finansieringsformen i Norge. Det er imidlertid vel kjent at kredittfinansiering er en finansieringsform med et betydelig risikopotensial for husholdningenes økonomiske situasjon. Om det antas at det perspektivet husholdningene har på kredittfinansiering påvirker deres bruk av denne finansieringsformen, er et interessant spørsmål hvilke faktorer som virker inn på hvorvidt husholdningene ser på kredittfinansiering som en positiv eller negativ faktor for deres økonomiske situasjon. Samtidig beskrives ofte nyliberalismen som de siste tiårenes økonomiske, politiske og sosiale kontekst. Denne ideologien settes også i sammenheng med en økt bruk av kredittfinansiering hos husholdningene (Kotz, 2008; Montegomerie i Lee og McBride, 2007; Brown, 2007). Ønsket her er derfor å benytte teori knyttet til ideologi, ekspertdefinerer og konsum for å kaste lys over disse spørsmålene. På bakgrunn av dette lyder prosjektets hovedproblemstilling:

Hvordan kan sosiologisk teori vedrørende nyliberalisme, eksperters definerer av sosiale fenomener og konsum som identitetsbygger belyse norske husholdningers tilnærming til kredittfinansiering?

Intensjonen med dette prosjektet er dermed å undersøke hvordan sosiologisk teori kan belyse kredittfinansiering som et sosialt fenomen gjennom å identifisere sosiale faktorer som kan påvirke husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Videre ønskes det også å undersøke hvorvidt disse teoriene kan ses i en norsk kontekst ved å innlemme beskrivelser av utviklingen i norsk politikk og økonomi fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til 2007. Hovedproblemstillingen vil forfølges gjennom teori og historiske fremstillinger tilknyttet to delproblemstillinger. Både teori og historiske fremstillinger vil bli sett i lys av en nyliberal ideologisk kontekst.

1.4. Delproblemstilling (i)

Kredittfinansiering som finansieringsform, og måten denne finansieringsformen påvirker personlig økonomisk situasjon på, synes å være fenomener som husholdningene er avhengig av andre parter for å tilegne seg inngående kunnskap om. Dette kommer blant annet til syne ved husholdningenes bruk av eksperter ved kjøp av bolig (Bjerke og Dyb, 2006:110). I møtet mellom husholdning og eksperter må husholdningene i det neste avgjøre hvilken ekspert de velger å lytte til (Bjerke og Dyb, 2006:110). For å relatere dette til husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering kan det vises til to ulike ekspertuttalelser i tilknytning til dette:

Christian Poppe (2008:13) viser til at 6,5 % av husholdningene melder ikke å ville tåle en fortsatt renteøkning på 2 %, og at husholdningene møter krisen ved å holde igjen på sitt konsum. Poppe konkluderer med at situasjonen peker i retning av et betydelig potensiale for økte betalingsproblemer hos husholdningene (Poppe, 2008). Dean M. Maki (2000) fremholder derimot at det på bakgrunn av forskning har vokst fram en konsensus om at en vekst i konsumentenes gjeld er positivt relatert til fremtidig konsum, og at dette er i sterk kontrast til et perspektiv på gjeld som en negativ kraft i økonomien (Maki, 2000). Ulikheten i Poppes og Makis perspektiver kan antas å ha utspring i to ulike tilnæringer til hvordan kredittfinansiering påvirker økonomien: En stadig økning i husholdningenes gjeldsbelastning kan defineres som en situasjon som kan skape betalingsproblemer for husholdningene, samtidig som den samme økningen også kan oppfattes som et tegn på en økonomi med sterk kjøpekraft. Sagt annerledes blir kredittfinansiering i det første tilfellet definert som et risikomoment i personlig økonomi, mens det i det andre tilfellet defineres som en positiv makroøkonomisk faktor. Disse to perspektivene står ikke i et motsetningsforhold til hverandre i den forstand at vektleggelsen av det ene perspektivet vil utelukke gyldigheten av det andre. Tvert imot viser disse eksemplene at en faktor som virker positivt inn på makroøkonomien, samtidig kan innvirke negativt på individers personlige økonomiske situasjon. Dermed synes ulikheten i de to perspektivene det her er snakk om å være forankret i hvorvidt husholdningenes kredittfinansiering vektlegges som en positiv makroøkonomisk faktor eller en potensielt negativ faktor i husholdningenes økonomiske situasjon; hvorvidt kredittfinansiering vektlegges og beskrives som enten en faktor som skaper økonomiske muligheter, eller en faktor som skaper risiko i den økonomiske situasjonen. En situasjon som i Norge med en utstrakt bruk og sosial aksept av kredittfinansiering i befolkningen kan tyde på at det eksisterer et dominerende positivt syn på denne finansieringsformen blant eksperter.

På bakgrunn av dette lyder delproblemstilling (i):

- (i) Hvordan kan sosiologisk teori belyse årsaker som kan bidra til at eksperter som fremholder et positivt syn på kredittfinansiering dominerer defineringer av kredittfinansiering i det offentlige rom?

1.5. Delproblemstilling (ii)

Forbruk er, innlysende nok ved å være målet med kredittfinansiering, et vesentlig tema i forbindelse med husholdningenes tilnærming til denne finansieringsformen. Her vil det rettes fokus mot teorier som beskriver konsum som et middel som kan benyttes for å signalisere sosial identitet og status, og videre hvordan dette kan settes i sammenheng med husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. For å angripe disse forholdene vil det benyttes teorier som beskriver sosial status som en form for sosial føring og kontrollmekanisme som påvirker samfunnsdeltakernes handlingsmønster. Videre benyttes beskrivelser som knytter husholdningenes bruk av kredittfinansiering til hvordan menneskers ønske om å opprettholde eller øke sin sosiale status kan gå på bekostning av deres forsøk på å utøve en fornuftig og bærekraftig økonomisk praksis. Dette gir samlet delproblemstilling (ii):

- (ii) Hvordan kan teorier som knytter konsum og identitet sammen, belyse husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering?

1.6. Nyliberalisme som ideologisk kontekst

Nyliberalismen har blitt presentert som *kapitalismens nåværende og hittil siste institusjonelle form* (Kotz, 2008:2). Lignende har nyliberalismen også blitt vist til som dagens dominerende sosiale, økonomiske og politiske ideologiske rammeverk (Peck og Tickell, 2002:381). Pierre Bourdieu og Loïc J.D. Wacquant (2001) gir en lignende beskrivelse av nyliberal ideologi. Dag Einar Thorsen og Amund Lie (i Mydske mfl., 2007) viser til at nyliberal ideologi ofte beskrives å vektlegge individuell og strukturell frihet gjennom henholdsvis individualisme og deregulerte markeder som viktige forutsetninger for mest mulig økonomisk vekst. Dette på bakgrunn av en antakelse om at individuell og strukturell frihet fremmer kreativitet, innovasjon og en effektiv samfunnsmessig utnyttelse av ressurser (Thorsen og Lie i Mydske, Claes og Lie, 2007:46). Dette fungerer dog kun som et ideologisk bakteppe her, da

redegjørelser og diskusjoner av nyliberalismens ideologiske dimensjon vil tilnærmes gjennom beskrivelser av hvordan denne ideologien påvirker husholdningenes bruk og oppfatning av kredittfinansiering gjennom henholdsvis økonomisk praksis og en nyliberal virkelighetsforståelse. Et slikt perspektiv på nyliberalismen fremmer at nyliberalismen har etablert en form for et politisk og ideologisk tankemessig hegemoni som dominerer andre og konkurrerende ideologiske tilnærminger og forståelser. I et forsøk som her på å se norske husholdningers tilnærming til kredittfinansiering i lys av teorier om eksperter og sosiale føringer kan med andre ord beskrivelser av nyliberalismen som et generelt samfunnsmessig ideologisk rammeverk tegne bildet av en ideologisk kontekst som kan belyse diskusjon og konklusjon av delproblemstilling (i) og (ii). I den forbindelse vil det være nødvendig å belyse hvordan den nyliberale virkelighetsforståelsen beskrives å ha etablert seg som en dominerende virkelighetsforståelse i samfunnet.

2.0. Tilnærming og avgrensning

2.1. Historisk tilnærming og avgrensning

De historiske kildene som benyttes her, har hovedfokuset rettet mot å beskrive utviklingen av norske forhold. I tillegg er det innlemmet en beskrivelse av nyliberalismens generelle internasjonale utvikling. Denne fremstillingen fungerer som et grunnlag for å gi en sammenligning av en norsk utvikling som gjerne fremstilles som i tråd med en lignende internasjonal utvikling i økonomisk, politisk og sosial ideologi. Fremstillingene vil dekke perioden fra ca. 1970 og frem til 2007, med hovedfokus på perioden 1980–2000.

Avgrensningen er valgt da begynnelsen av 1970-tallet gjerne anses for å representere et skille for vestlig politikk og økonomi ved at det ideologiske fokuset skiftet fra et kollektivistisk til et markedsorientert perspektiv. Videre er 2007 valgt da dette året representerer et skille som året før de siste årenes finanskriser gjorde seg gjeldende (Larsen og Mjøllhus, 2009). Hovedfokuset er satt til perioden 1980–2000 da dette gir mulighet til å belyse både årsaker og resultater for endringer i denne perioden i et kort tidsperspektiv. Dette prosjektet bærer med seg elementer av historisk sosiologi da et formål her er både å forstå sosiale strukturer og prosesser knyttet til en bestemt kontekst av tid og sted, og å forstå hvordan disse strukturene og prosessene har påvirket samfunnsdeltakernes handlinger i denne perioden (Macrauld og Taylor, 2004:40).

2.2. Teoretisk tilnærming

Ved siden av elementene av historisk sosiologi knytter dette prosjektet i hovedsak et økonomisk tema, husholdningenes kredittfinansiering, sammen med et sosialt tema, hvordan sosiale forhold påvirker husholdningenes tilnærming til denne finansieringsformen. Sagt annerledes belyses det her hvordan samfunnsdeltakernes sosiale omgivelser påvirker deres økonomiske aktiviteter. I så måte er dette prosjektet i stor grad forankret i økonomisk sosiologi. (Løyning, 2006: 16-18)

Nyliberalismen står svært sentralt i dette prosjektet i form av å være representert med både historiske fremstillinger og en teoridel. Likevel er det ikke knyttet opp noen konkret delproblemstilling til nyliberalismen her. Et utgangspunkt for å argumentere for en slik tilnærming er at med beskrivelser av nyliberalismen som en ideologi som fremmer et markedsorientert perspektiv, synes ikke spørsmålet å være om det sies at nyliberalismen har påvirket husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, men hvordan det sies at den har gjort det. I den teoretiske fremstillingen av nyliberalisme rettes det oppmerksomhet mot nyliberal virkelighetsforståelse som en form for kulturell dominans og symbolsk vold

(Bourdieu og Wacquant, 2001). Med dette står også beskrivelser av disse fenomenene, samt beskrivelser av et nyliberalt hegemoni sentralt. Da en redegjørelse av dette også i stor grad er en redegjørelse av hvordan nyliberal ideologi påvirker rammebetingelsene for samfunnets deltakere, institusjoner og samfunnsfelt, synes det konstruktivt å behandle nyliberalismens påvirkning på husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering inn under delproblemstilling (i) og (ii), da teorier knyttet til disse delproblemstillingene tar for seg mange av de samme elementene. I tillegg behandles nyliberalismens påvirkning på husholdningenes kredittfinansiering i hovedproblemstillingen.

Teoridelen som omhandler eksperter, fokuserer i stor grad på risikoteorien til Ulrich Beck (1997). Dette fordi denne teorien gir en inngående beskrivelse av hvordan relasjonen mellom samfunnsdeltakerne og eksperter er under påvirkning av ulike betingelser som kunnskap, interessekonflikter og andre samfunnsmessige forhold. Et slikt perspektiv synes relevant i forbindelse med å beskrive elementer som påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Som tilfellet med de fleste modernitetsteorier må også Becks risikoteori sies å omfavne svært mange faktorer, forhold og dimensjoner. Det er derfor en selektiv bruk av denne teoriens påstander i dette prosjektet med fokus på de sidene av teorien som synes mest relevante for prosjektets problemstillinger. I den forbindelse vil det legges hovedfokus på hvordan denne teorien beskriver sammenhengen mellom kunnskap og definering av sosiale fenomener, hvilke faktorer som påvirker slike defineringer, og mediernes rolle i spredningen av definisjoner fra de ulike samfunnsfeltene og ut til samfunnsdeltakerne.

Johnna Montegomeris (2007) analyse av husholdningers kredittfinansiering vil være utgangspunkt for å diskutere sammenhengen mellom sosial status, konsum og kredittfinansiering. Videre står Thorstein Veblens teori om prangende konsum, Zygmunt Baumans teori om konsumsamfunnet, samt Bourdieus begreper sosial kapital og habitus sentralt i denne delen.

Makt og dominans er viktige begreper i dette prosjektet. Makt tilnærmes her som et sosialt relasjonelt fenomen der den makten og posisjonen en person eller gruppe besitter må ses i sammenheng med relasjonen til andre personer og grupper i samfunnet. Et slikt perspektiv innebærer eksplisitt et dominansforhold mellom de som besitter makt, og dem denne makten utøves på (Danielsen i Grønmo mfl., 1991:62–67). I den forbindelse vil det bli brukt ulike elementer hentet fra tre forskjellige perspektiver på makt: Makt i et interaksjonsperspektiv, makt i et institusjonsperspektiv, og makt i et kommunikasjonsperspektiv. Mens et interaksjonsperspektiv kan belyse makt som et samspill mellom samfunnsdeltakere og deres interesser, kan et institusjonsperspektiv på makt benyttes for å belyse samspillet mellom

samfunnsdeltakerne og deres interesser i lys av de strukturene de opptrer i. Til slutt vil et kommunikasjonsperspektiv kunne benyttes for også å belyse denne relasjonen ved å knytte makt til bruk av symboler og informasjon.¹ (Danielsen i Grønmo mfl., 1991:68–81). I forbindelse med dette prosjektet synes da elementer fra disse perspektivene på makt samlet å kunne belyse hvordan ideologi, sosiale institusjoner og maktrelasjoner påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering.

2.3. Metodisk tilnærming

Intensjonen her er ikke å analysere hvorvidt teoriene som benyttes, kan falsifiseres. Isteden er fokuset rettet mot i hvilken grad teoriene er egnet til å gi beskrivelser av faktiske forhold (Blaug, 1992:137). Brown skriver at:

(E)n forståelse av problemer knyttet til konsumenters oppførsel må anerkjenne den sosiale karakteren ved konsummønsteret (Brown, 2005:7).

Utfordringen vil da i et samfunnsvitenskapelig perspektiv være å forklare de sosiale mekanismene som setter konsumenters kjøpevaner og trossystem i samsvar med markedsimperativer (Brown, 2007:13). Sagt annerledes er utfordringen da å undersøke hvordan sosiale og samfunnsmessige forhold skaper samsvar mellom samfunnsdeltakernes og markedets idealer.

Herbert Blumer (1969) er kritisk til det han ser på som en tendens til en for enkel og generell kategorisering av sosiale forhold fra samfunnskunnskapens side gjennom kategorier som nettopp sosiale forhold, sosiale institusjoner, sosiale mekanismer og samfunnsstrukturer, for å nevne noen. I tillegg peker han på at teoretiske beskrivelser av disse kategoriene bør illustreres for å kunne benyttes konstruktivt (Blumer, 1969:144). Intensjonen med dette prosjektet er å forsøke å kategorisere og identifisere ulike sosiale elementer som påvirker samfunnsdeltakernes handlingsmønster i et mer nyansert og nøyaktig bilde enn gjennom disse samlebegrepene. Disse synes likevel hensiktsmessige å benytte seg av i redegjørelsen og diskusjonen som leder frem til identifiseringen og struktureringen av hvilke forhold disse kategoriene inneholder. Samtidig vil oppgavens tema, husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, fungere som en illustrasjon av disse forholdene.

1 Danielsen i Grønmo mfl., 1991:68–81

3.0. Historiske fremstillinger

3.1. Innledning

De historiske fremstillingene som presenteres her, knyttes sammen av en rød tråd da de beskriver utviklingen i internasjonal politikk og norsk politikk og økonomi fra ca. 1970 og frem til 2007. Etter dette følger det en sammenligning og diskusjon av presentasjonene. Mens den internasjonale politiske utviklingen presenteres i et underkapittel, er fremstillingen av norske forhold delt i tre: Utvikling i norsk politikk, utvikling i norsk økonomi og utvikling i norsk boligmarked. Da utviklingen innen disse samfunnsområdene også må ses i sammenheng med hverandre, vil de ulike fremstillingene inneholde elementer fra alle tre områdene.

3.2. Internasjonal fremstilling

Overordnet beskriver Jamie Peck og Adam Tickell (2002) nyliberalismens historie som en prosess der nyliberalismen har utviklet seg fra en utopisk intellektuell bevegelse på 1970-tallet, som for alvor fikk politisk fotfeste i USA og Storbritannia under Ronald Reagan og Margareth Thatcher på 1980-tallet, for senere å etablere seg som et rammeverk for global frihandel i form av Washington Consensus på 1990-tallet. I tillegg oppfatter Peck og Tickell nyliberalismen som et ideologisk rammeverk for hvordan en globalisering basert på økonomisk konkurranse kan gjennomføres i praksis (Peck og Tickell, 2002:380). Peck og Tickell peker i *Neoliberalizing space* (2002) på to hovedskifter i den nyliberale prosessen. Det første gjorde seg gjeldende på slutten av 1970-tallet, det andre i løpet av første halvdel av 1990-tallet.

Det første hovedskiftet i den nyliberale prosessen beskrives av Peck og Tickell som en prosess der et abstrakt, teoretisk økonomisk syn basert på teorier av Friedrich Hayek og Milton Friedman får en samfunnsmessig betydning da disse teoriens ideer blir satt ut i praksis i en statsforankret omstrukturering under Margareth Thatcher og Ronald Reagan. Mer konkret beskriver de dette som en prosess der nyliberalismen gikk fra å være et filosofisk prosjekt med sikte på å gjenetablere en dominerende markedstankegang innen økonomifaget, til å bli et politisk prosjekt der statsmakten ble benyttet for i praksis å etablere denne markedstankegangen i den politiske sfæren. Bakteppet for denne utviklingen blir gjerne forklart som en reaksjon på makroøkonomiske krisesituasjoner, forklart som følger av en stadig mindre og mindre effektiv keynesiansk reguleringspolitikk, sterke fagforeninger,

korporativ planlegging, statlig eierskap og overregulerte arbeidsmarkeder (Peck og Tickell, 388). David Harvey (1990) gir en produksjonsmessig beskrivelse av den overgangen på 1970-tallet som et skifte fra fordisme som produksjonsideal til en økonomi preget av fleksibel akkumulasjon. Mens fordismen la vekt på masseproduksjon som basis for økonomisk vekst, kjennetegnes en økonomi preget av fleksibel akkumulasjon av stor arbeidsspesialisering, raske omstillinger i arbeidsprosesser og arbeidsmarkedet, og rask teknologisk utvikling; med en økonomi styrt av fleksibel akkumulasjon ønsket en å øke den økonomiske veksten gjennom å skape et stadig større privat marked, basert på etableringen av nye markeder og spesialiseringsområder (Harvey, 1990:126). I takt med at det utviklet seg et nytt syn på statens rolle i markedet, vokste det altså samtidig fram nye typer markeder, preget av raskere omstillinger i produksjonsprosesser, større arbeidsdeling og mer fragmenterte markeder enn tidligere. Samtidig var utviklingen av Bretton Woods-systemet og fast valutakurs også en bakgrunnskontekst for fremveksten av nyliberalisme på 1970-tallet (Østerud, 1999:26).

I henhold til Peck og Tickells beskrivelse kan denne epoken av nyliberalismen da sammenfattes som en periode da denne ideologien etablerte seg som en politisk og økonomisk ideologi i flere vestlige land. Misnøye med resultater av etterkrigstidens økonomiske kollektivistiske ideologi blir altså beskrevet som bakteppet for dette.

I kjølvannet av at nyliberal ideologi fikk politisk betydning, beskriver Peck og Tickell en prosess i løpet av 1980-tallet der nyliberalismen blir mindre markedsorientert med at det politiske fokuset endret seg fra deregulering og privatisering, til en aktiv utbygging av staten og regulerende reformer. Denne omformingen sies å inneholde et ideologisk skifte fra fokus på å bygge ned keynesiansk velferdspolitik og kollektive sosiale institusjoner, til et fokus på å konstruere og å utvikle nyliberale statlige former, former for styring og regulerende relasjoner (Peck og Tickell, 2002:384). Dette skiftet i den nyliberale ideologien beskrives som en effekt av at nyliberalismens institusjonelle og politiske grenser viser seg i form av negative økonomiske og sosiale konsekvenser på grunn av en svært markedsrettet praksis og tankegang. Dette førte, ifølge Peck og Tickell, til en rekonstruering av nyliberalismen i form av gradvis mer fokus på sosial tilretteleggelse for å møte de negative konsekvensene det ble ansett at nyliberalismen selv hadde skapt (Peck og Tickell, 2002: 390). Rekonstruksjonen av det nyliberale prosjektet kom til syne politisk i form av «den tredje vei», et begrep benyttet av blant andre Bill Clinton og Tony Blair (Peck og Tickell, 2002:388–389). Sentral i den teoretiske utviklingen av den tredje veien står sosiologen Sir Anthony Giddens. Den tredje veien skulle ifølge Giddens kombinere en sterk offentlig sektor med en betydelig markedsøkonomi, samtidig som samfunnet skulle skape institusjoner for å klare å inkludere

alle i et pluralistisk og kosmopolitisk samfunn (Møen, 2009:143). Under denne fasen vokste det fram nye former for institusjonsbygging og statlig intervensjon, der det ensrettede fokuset på mobilisering og ekspandering av markeder og markedslogikk ble bredere ved også å vektlegge nye former for sosial og rettslig lovgivning. Denne utviklingen er blitt sett på som en anerkjennelse av at nyliberalismens ensidige fokus på markedslogikk og markedsløsninger bar preg av begrensninger og motsetninger (Peck og Tickell, 2002:388–389). Peck og Tickell viser videre til at disse problemene ble forsøkt angrepet ved i større grad å fokusere på sosial tilrettelegging, og fremhever også at denne utviklingen, der staten tilsynelatende igjen ble tildelt en større plass i samfunnsorganiseringen, også bar preg av et mindre statsansvar innenfor flere politiske anliggender. Dette blant annet ved at fastsettelse av rentenivå og utforming av handelsavtaler i større og større grad ble et transnasjonalt anliggende. Videre pekes det på at perioden fra 1990-tallet og utover preges av en prosess der finansøkonomien får en økt betydning innen økonomien generelt. Peck og Tickell beskriver dette som et nyliberalt eller markedsorientert forsøk på å skape en stabil global økonomi. Dette blant annet gjennom utviklingen av nye finansverktøy (Peck og Tickell, 2002:391–392).

3.3. Norsk politisk utvikling

I *Privatisering fra innsiden* (2004) setter Helge Ramsdal og Egil J. Skorgstad nyliberalismen i sammenheng med det de beskriver som problemformuleringsprivilegiet, eller makten til å bestemme den politiske dagsordenen. De hevder at det i årene før 1970-tallet var venstresiden i norsk politikk som var i besittelse av dette privilegiet, men at det siden slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet i større og større grad har vært markedsliberale krefter i samfunnet som har innehatt denne makten. De hevder i den forbindelse at aktørene som i dag innehar problemformuleringsprivilegiet, og således er de som legger premissene i politiske debatter, ofte er knyttet til det de beskriver som næringslivsledelse, konsulentbransjen og høyrekrefter i politikken (Ramsdal og Skorgstad, 2004:38–39). Ramsdal og Skorgstad synes således å gi en lignende beskrivelse som Peck og Tickell der det på 1970-tallet påbegynnes en dreining i norsk politikk og økonomi fra en venstreorientert, kollektivistisk økonomisk ideologi, til en mer markedsorientert, eller nyliberal, ideologi. Ramsdal og Skorgstad peker på at denne utviklingen kan ses i sammenheng med en lignende tendens i USA og Storbritannia på 1980-tallet. På det tidspunktet ble det dog hevdet at disse tendensene ikke påvirket idealene i den nordiske velferdsmodellen. Sentralt i denne argumentasjonen lå vektleggelsen av det som ble beskrevet som grunnleggende skiller mellom offentlig og privat virksomhet

(Peck og Tickell, 2002:49). Ramsdal og Skorgstad taler likevel for at det har funnet sted en grunnleggende endring i hvilke prinsipper som står som idealer for organisering av velferdssamfunnet (Ramsdal og Skorgstad, 2004:55–56). De peker videre på at det på 1970-tallet ble fokusert på mindre politisk innblanding i markedene gjennom en økonomisk deregulering (Ramsdal og Skorgstad, 2004: 258–259). Fritz Hodne og Ola Honningdal Grytten (2002) fremholder at dette i Norge skapte større økonomisk vekst, men også økte sosiale problemer. Hodne og Grytten beskriver således også 1970-tallets økonomiske problemer som en omstillingskrise, blant annet med bakgrunn i et misforhold mellom en kollektivistisk orientert økonomisk ideologi og et ønske om økt økonomisk vekst (Hodne og Grytten, 258–259). Erling Steigum (2010) viser på sin side effektene en internasjonal fremvekst av nyliberalisme hadde på norsk økonomi gjennom å skape en situasjon med et voksende misforhold mellom reguleringer av det norske kredittmarkedet og den internasjonale utviklingen av kredittmarkedene på 1970-tallet og frem mot 1980-tallet. Steigum ser videre dette misforholdet som bakgrunn for liberaliseringen og dereguleringen av det norske kredittmarkedet. En annen effekt var at norske myndigheters styring av renter og kredittflyt i praksis ble begrenset gjennom et økt tilbud av kredittfinansieringsmuligheter utenfor de offisielle kredittmarkedene. Dette svekket legitimiteten for reguleringer av norske banker og finansinstitusjoner i de internasjonale kredittmarkedene (Steigum, 2010:2–3). Hodne og Grytten viser i likhet med Steigum til at dereguleringen av de internasjonale kredittmarkedene virket inn på deregulering av det norske kredittmarkedet. I tillegg fremlegger de at dereguleringsprosessen i dette markedet også ble drevet frem av en erkjennelse av styringssvikt, samt en høyrebølge i norsk politikk (Hodne og Grytten, 2002:271). Igjen samsvarer altså disse beskrivelsene av norske forhold med den internasjonale utviklingen. Hodne og Grytten påpeker også at en nyliberal, markedsorientert økonomisk politiske retningen ble innført allerede av arbeiderpartiregjeringen som satt med makten på slutten av 1970-tallet, før den ble videreført av Willochs høyreregjering på begynnelsen av 1980-tallet, for deretter å bli opptatt av samlingsregjeringen mellom Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet etter dette (Hodne og Grytten, 2002:271–272). Anton Steen og Øyvind Østerud (2007) beskriver også en ideologisk effekt av nyliberal påvirkning videre på 1990-tallet da økonomisk liberalisering og markedsprinsipper tvang flere politiske leire til å endre sin økonomiske politikk på jakt etter bredere velgergrupper. Videre viser de til at 1990-tallet bød på offentlige reformer, ofte i form av privatisering. Et politisk argument for privatiseringen på 1990-tallet var at befolkningen som konsumenter ville ha fordel av en økt markedskonkurransen, samtidig som de også ville nyte fordelene av en stat med mindre

offentlige utgifter og fokus på overordnede mål, rammebetingelser og kontroll (Steen og Østerud i Mydske mfl., 2007:190–191). Dette samsvarer da med hvordan det tidligere er blitt vist til et lignende internasjonalt fokus på privatisering i denne perioden.

3.4. Norsk økonomisk utvikling

Steigum viser til at reguleringene av finansmarkedene i Norge før liberaliseringsprosessen på 1980-tallet var en del av et større politisk prosjekt for å regulere både tilgangen på, og innholdet i, tilbudet på kredittfinansiering i Norge. Et viktig element i reguleringen var en forutsetning om at banker og finansinstitusjoner ikke tilbød kreditt på bakgrunn av ønske om egen økonomisk fortjeneste. I en utdyping av dette forholdet viser han til at det frem til begynnelsen av 1980-tallet var et generelt fokus på utbygging av velferdsstaten i norsk politisk økonomi. Viktig i denne politiske strategien var blant annet en lavrentepolitikk som holdt seg fra 1950-tallet og utover 1970-tallet. Steigum peker på at denne rentepolitikken forutsatte et begrenset utlån fra bankene til deres kunder, og at den dermed var koblet til reguleringer av finansinstitusjonenes utlånsaktivitet. Dermed synes reguleringen av kredittmarkedene å ha lagt en forutsetning om lite fokus på både egeninteresse og på konkurranse for kredittinstitusjonenes vedkommende (Steigum, 2010:1–2). Det var forutsetninger som begge skulle forandre seg utover 1980-tallet, i takt med dereguleringen av norske kredittmarkeder.

Steigum viser til at det på 1980-tallet med Willoch-regjeringen fant sted et brudd i den norske økonomiske politikken gjennom et økt politisk fokus på en markedsliberalisering av økonomien. Steigum viser også til at denne utviklingen fulgte en internasjonal tendens til en mer markedsorientert politikk i tråd med Thatchers og Reagans idealer (Steigum, 2010:1–2). I Norge førte den økte markedsorienteringen i politikken blant annet med seg en oppheving av prisreguleringer i boligmarkedet, samt at den skapte friere rammebetingelser i aksje- og obligasjonsmarkedene, og friere rammebetingelser i finansøkonomien. Steigum beskriver denne liberaliseringsprosessen i aksje- og obligasjonsmarkedene som opptakten til en omfattende deregulering av kredittmengden i kredittmarkedene på midten av 1980-tallet. Dette førte med seg en økt konkurranse bankene imellom om lånekunder. Dette var en konkurranse som sies skjøt fart blant annet gjennom økte muligheter for bankene til å etablere flere kundefilialer (Steigum, 2010:2; Hanisch mfl., 1999:282–283). Videre blir en kraftig økning i kredittfinansiering i Norge, samt økt etterspørsel etter kreditt, beskrevet som effekter av liberaliseringen av kredittmarkedene og den økte konkurransen mellom låneinstitusjonene

– en utvikling som det pekes på at også ble hjulpet fram av vekst i det private konsumet (Steigum, 2010:2–3; Hodne og Grytten, 2002:272–273). Det kan i den forbindelse vises til at Berge Furre (2000) fremlegger at det norske samfunnet allerede i løpet av 1960-tallet mer og mer tok form av et forbrukersamfunn med stigende produksjon av forbruksvarer (Furre, 2000:185). Hodne og Grytten viser til en lignende utvikling (Hodne og Grytten, 2002:22). Furre fremholder at forbruk i denne perioden i større og større grad vokste frem som et statussymbol (Furre, 2000:194). Han viser videre til at politiske reformer på 1980-tallet ga økt individuell økonomisk frihet for den norske befolkningen gjennom blant annet flere muligheter for kredittfinansiering og for å oppnå fortjeneste på boligmarkedet. Samtidig var dette en tid der markedsorienterte økonomiske og politiske idealer fikk fotfeste blant annet gjennom økt tro på uregulerte markeder og økonomisk individualisme (Furre, 2000:301). Veksten i det norske forbruket fortsatte også på 1980-tallet. Furre viser til denne forbruksøkningen som lånefinansiert, og knytter i likhet med Steigum økningen i husholdningenes kredittfinansiering til låneinstitusjonenes konkurranse seg imellom. Han viser også til at norske husholdningers lånefinansierte private konsum i denne perioden nådde et nivå det tidligere ikke hadde vært på (Furre, 2000:276). Videre skapte den høye gjeldsgraden problemer for norske husholdninger på slutten av 1980-tallet og inn i 1990-tallet. Det eksisterer ulike og til dels motstridende forklaringer på hva som var årsaken til disse gjeldsproblemene: Hodne og Grytten peker på både en uforsvarlig utlånspraksis hos norske banker og en tendens til at husholdningene satte seg i gjeldssituasjoner som ikke samsvarte med deres betalingsevne. En slik forklaring ble i sin tid støttet av Smith-kommisjonens analyse av årsaker til denne periodens økonomiske problemer. Kommisjonens analyse fremholdt da at bankkrisen var drevet frem av bankenes liberaliseringspolitikk (Hodne og Grytten, 2002:277). En kritikk til dette perspektivet både da og nå er at en slik forklaring i for liten grad fokuserer på politiske rammevilkår og ansvaret offentlige institusjoner har for den nasjonale økonomiske situasjonen. I den samme kritikken vises det også til at det må spørres om ansvarsrollen husholdningene har for sitt eget låneopptak (Hodne og Grytten, 2002:226–227). Steigum peker i sin oppsummering på at liberaliseringen av kredittmarkedet i Norge på 1980-tallet kunne foregått i et langsommere tempo, og at dette kunne bidratt til en bedre oversikt for myndighetene over endringer i bankenes og husholdningenes atferd som følge av liberaliseringsprosessen (Steigum, 2010:4). Steigum antyder således at det har vært en rask liberaliseringsprosess i det norske kredittmarkedet.

I et forsøk på å senke prisveksten i norsk økonomi, og i kontekst av bankkrisen i Norge på begynnelsen av 1990-tallet, ble det i første halvdel av dette tiåret blant annet igjen innført en

streng penge- og finanspolitikk. Steigum viser til at dette skapte uforutsette økonomiske konsekvenser for husholdninger med høy gjeld. Dette, kombinert med høyt rentenivå, skapte en kraftig nedgang i det generelle private konsumet hos norske husholdninger på et makroøkonomisk plan (Steigum, 2010:3–4). Videre utover på 1990-tallet økte imidlertid igjen låneetterspørsel, kredittvolum og pengemengde i det norske kredittmarkedet (Hodne og Grytten, 2002:280). Steigum viser til at lav prisvekst, håndteringen av bankkrisen, en etablert og markedsbasert finans- og kredittsektor, skattereformer, samt moderat lønnsvekst som viktige faktorer som bidro til suksess for norsk økonomi fra 1993 og frem mot årtusenskiftet. I tillegg ble også ansvaret for kontrollen av rentenivå overlatt til sentralbanken, Norges bank, i denne perioden. Til slutt viser Steigum til at det på bakgrunn av lærdom fra bankkrisen på 1990-tallet i løpet av de senere årene er blitt etablert praksiser der både myndighetene og Norges Bank overvåker og analyserer den finansielle stabiliteten i norsk økonomi (Steigum, 2010:6).

Om kredittilsynets gjennomgang av åtte norske bankers utlånspolitikk under tittelen *Tematilsyn om boligfinansiering* (2007) kan beskrives som en slik kontrollpraksis, vil mange kanskje si at resultatene denne rapporten avdekker, sår tvil om i hvilken grad det er tatt lærdommer av erfaringene fra 1990-tallet: I oppsummeringen av analysen konkluderes det med at undersøkelsen avdekker flere viktige forhold. For det første peker Kredittilsynet på at fem av bankene i utvalget overvurderte kundenes likviditetsoverskudd. Kredittilsynet peker i den forbindelse på at kundenes likviditetsoverskudd er et viktig grunnlag for å kunne vurdere kundenes betjeningsevne på lån. For det andre avdekket kredittilsynet at tre av bankene i utvalget hadde utvidet muligheten for avdragsfrihet på lånene. Tre av bankene bevilget også boliglån uten krav til kunden om nedbetaling i lånets løpetid. Kredittilsynet viser til at dette begge er praksiser som øker kredittrisikoen for bankene. Undersøkelsen avdekker at selv om sju av de åtte undersøkte bankene hadde modeller for beregning av kundenes likviditetsoverskudd, ble disse ikke alltid benyttet i praksis. Beregningene i modellene førte også til at kundenes tilbakebetalingsevne i flere tilfeller ble overvurdert. Det avdekkes også at bankene i stor utstrekning beregnet rentenivået på lånene på grunnlag av belåningsgrad og lånenes størrelse, og ikke på grunnlag av risikoen som følger med lånene. Det påpekes i denne forbindelse at flere av bankene vektla at konkurransen i boliglånsmarkedet gjør det vanskelig å prise lånene etter kundenes betalingsevne og likviditet. Kredittilsynet peker også på at den generelle tendensen i alle unntatt to tilfeller er at bankene har liberalisert sine retningslinjer for utlånspraksis de siste årene (Kredittilsynet, 2007:2).

3.5. Utvikling i norsk boligmarked

For å konkretisere effekter av utviklingen som er blitt beskrevet her, vil det til slutt også gis en kort fremstilling av utviklingen i det norske boligmarkedet i denne perioden. En fremstilling av dette er også relevant i lys av hvordan boligkjøp gjerne fordrer kredittfinansiering. Jon Skeie (2004) peker på effekter av fremveksten av nyliberale praksiser i det norske boligmarkedet på 1970- og 1980-tallet, men viser i tillegg til at det i lang tid før denne perioden har foregått en form for konkurranse mellom en kollektivistisk forankret politikk og en markedsorientert politikk i norsk boligmarked. Skeie vektlegger likevel at et økt markedsorientert perspektiv fra 1970-tallet har fått fotfeste i det norske boligmarkedet, og at liberaliseringen av boligmarkedet har ført til nye verdier innen boligsektoren, og en ustabil og risikopreget situasjon for boligeiere. Skeie fremhever i den forbindelse at privatiseringen av boligmarkedet førte til endringer i grunnlaget for boligkonsumet, som gikk fra å være et rasjonert og statlig subsidiert gode, til å bli et gode å tilegne seg på bakgrunn av individuelle ressurser og preferanser. Forandringene i boligmarkedet innebar også at gamle oppdelinger av markedet, på bakgrunn av eiendomstype, finansiering og alder på boligen, ble byttet ut med nye inndelinger basert på pris, størrelse og sted (Skeie, 2004:320–335). En tredje endring Skeie peker på i forbindelse med dereguleringen av boligmarkedet er at det i løpet av perioden etter 1970-tallet har gått fra en situasjon med stabil og høy boligproduksjon, fulgt av stabile og lave boligpriser, til en usikker situasjon, med lav boligproduksjon og høye priser i boligmarkedet (Skeie, 2004:320). I en stortingsmelding fra Kommunal- og Regionaldepartementet (2002) konkluderes det, i motsetning til hos Skeie, med at det har foregått en skrittvis deregulering av det norske boligmarkedet i denne perioden, uten at det har hatt store konsekvenser for boligeiere i Norge.

Samtidig nevnes det også i denne stortingsmeldingen at boligmarkedene i de nordiske landene har opplevd en sterk realprisøkning på slutten av 1990-tallet, og at de boligpolitiske utfordringene i hovedsak har vært i forbindelse med dette. Samtidig har bostøtten krympet og blitt mer selektiv i alle de skandinaviske landene i den samme perioden (Kommunal- og regionaldepartementet, 2002).

3.6. Diskusjon og sammenligning av historiske fremstillinger

Fremstillingen av nasjonal utvikling sammenfaller med den internasjonale fremstillingen gjennom flere forhold: For det første gjennom en fremvekst av nyliberale praksiser og tro på denne ideologiens tankegods og perspektiver. For det andre legges misnøye med tidligere

økonomisk ideologi til grunn som viktig i fremveksten av nyliberalismen. I den forbindelse peker Steigum på fremveksten av et misforhold mellom norsk politisk ideologisk fokus på 19700-tallet og fremveksten av en nyliberal ideologi som bakgrunnen for fremveksten av en mer markedsorientert eller nyliberalistisk økonomisk politikk og ideologi. I den historiske fremstillingen av liberaliseringen av det norske kredittmarkedet kommer dette til syne gjennom en forskjell i rammebetingelsene for det norske kredittmarkedet kontra det internasjonale. Dette er tidligere beskrevet som en forandring i økonomisk politikk og ideologi på bakgrunn av en voksende misnøye med den tidens eksisterende økonomiske politikk og ideologi. Denne forandringen innebar et skifte fra en kollektivistisk økonomisk politisk ideologi til en markedsrettet nyliberal ideologi. For det tredje kobles endringer i norsk økonomisk politikk på 1980-tallet til en generell internasjonal tendens som knyttes til nyliberalismen ved å vise til fremveksten av et markedsorientert perspektiv i tråd med Thatcher og Reagans økonomiske idealer. For det fjerde gir Steigum et bilde i tråd med Peck og Tickells beskrivelse av hvordan denne ideologien på 1980-tallet fremmet markedsorienterte løsninger som liberalisering og deregulering av bolig- og kredittmarked. Det synes videre at de mange ulike forklaringene på hva som førte til gjeldsproblemer i norsk økonomi på slutten av 1980-tallet, har én ting til felles: De peker alle på forhold og faktorer som kan knyttes opp til fremveksten av en markedsorientert nyliberalistisk ideologi, det være seg markedsorientert politikk, bankers utlånspolitikk, husholdningens lånoptak eller politikkenes rammebetingelser.

Beskrivelsen Ramsdal og Skorgstad gir av økt privatisering på 1990-tallet er i strid med hvordan Peck og Tickell beskriver denne perioden som preget av ny statlig regulering og fokus på sosiale problemer. Et mulig svar på denne forskjellen kan ligge i hvordan det nyliberale rammeverket påvirkes av den nasjonale konteksten det fungerer i (Peck og Tickell, 2002). Ramsdal og Skorgstad beskriver da også endringene innen norsk offentlig sektor som en norsk variant av en internasjonal tendens til et kulturelt skifte i det politiske fokuset. De fremholder i den forbindelse at endringene som har foregått innen norsk offentlig sektor, har vokst frem på bakgrunn av idealer og logikk for private bedrifters effektivitet og markedstilpasning. Videre vektlegger de at dette er endringer som har foregått gjennom en lang prosess før den offentlige virksomheten har blitt endret i praksis (Ramsdal og Skorgstad, 2004:79, 85). I lys av dette kan kanskje forskjellene i beskrivelsene til Peck og Tickell og Ramsdal og Skorgstad også ses som et eksempel på en slik forsinkelse mellom ideologi og praksis.

Videre kan det vises til en ulikhet i beskrivelsene Skeie og Kommunal- og

Regionaldepartementet gir av effektene liberaliseringen av det norske boligmarkedet har hatt på boligeierne. Skeie og Stortingsmeldingen gir ulike beskrivelser av hvordan dereguleringen eller privatiseringen av boligmarkedet innvirket på husholdningene som aktører på dette markedet. I stortingsmeldingen hevdes det derimot at denne privatiseringen ikke har hatt stor innvirkning på boligeiernes situasjon, til tross for en realprisøkning på bolig.

3.7. Oppsummering

I lys av sammenligningen av den internasjonale og den nasjonale historiske fremstillingen kan det konkluderes med at disse presentasjonene i stor grad sammenfaller med hverandre i sine beskrivelser av fremveksten av en dominerende nyliberal ideologi fra 1970-tallet og frem til i dag. Fremstillingen av nasjonale forhold viser også at det av flere knyttes en sammenheng mellom nyliberal ideologi og utvikling i norsk økonomisk, politisk og sosial tankegang og praksis.

4.0. Teori

4.1.0. Nyliberalisme

4.1.1. Innledning

Teoriene som benyttes her, vil som sagt ses i lys av en nyliberal kontekst. Det må i den forbindelse skilles mellom nyliberal praksis og ideologi² (Løyning, 2006:88). Samtidig er disse dimensjonene også knyttet sammen da nyliberal ideologi har påvirket både samfunnsmessig og individuell politisk og økonomisk tankegang og praksis i en markedsorientert retning. Sider ved begge disse dimensjonene av nyliberalismen vil derfor bli beskrevet her. Først vil det først rettes fokus mot hvordan nyliberalismen kobles til endringer i økonomisk praksis som synes å ha hatt betydning for husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. I den forbindelse vil det redegjøres for hvordan en økt betydning av finans- og kredittsektoren i økonomien har blitt satt i sammenheng med nyliberal ideologi. Videre vil dette knyttes til hvordan denne prosessen har påvirket husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering gjennom et økt tilbud på kredittfinansiering for husholdningene. Dette beskrives som en endring av makroøkonomisk praksis, som har påvirket husholdningenes personlige økonomiske praksis. Samtidig knytter redegjørelsene av dette forholdet husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering til et ideologisk aspekt. Dette ved å fremme at samfunnsdeltakerne også påvirkes av nyliberalisme gjennom ideologiske føringer. Dette åpner opp for nærmere beskrivelser av dette forholdet. Dette gjøres ved å vise til beskrivelser av en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse innen det politiske feltet. Videre følger det en beskrivelse av hvordan denne virkelighetsforståelsen sies å forplante seg til samfunnet generelt gjennom kulturell dominans og symbolsk vold. Samlet vil denne fremstilling da belyse hvordan nyliberalismen som ideologi påvirker økonomisk, politisk og sosial praksis, så vel som økonomisk, politisk og sosial tankegang. Samtidig vil dette også samlet gi et utgangspunkt for å knytte teorier som vil bli benyttet senere i teksten til en nyliberal ideologisk kontekst.

2 Løyning, 2006: 88

4.1.2. Nyliberalisme og finansialisering

Både Ben Fine (2008) og David M. Kotz (2008) knytter nyliberalisme og kredittfinansiering sammen gjennom det de betegner som en *finansialisering* av økonomien. I den forbindelse redegjør Fine for flere definisjoner av finansialisering som er blitt benyttet, og viser i den forbindelse til en kompleks bruk av begrepet, men som gjerne beskriver en prosess der finansielle motiver, finansmarkeder, finansielle aktører og finansinstitusjoner har fått en viktigere og viktigere rolle i nasjonal og internasjonal økonomi de siste tiårene (Fine, 2008). Finansialisering forstås her i tråd med dette som en prosess som har økt finanssektorens og kredittfinansierings rolle og har betydning i økonomien som helhet (Peck og Tickell, 2002:391; Fine, 2008; Kotz, 2008). Sentralt i denne beskrivelsen står da samspillet mellom på den ene siden realøkonomien, det vil si den delen av økonomien der det produseres og selges materielle varer og tjenester, og på den andre siden finansøkonomien med kredittmarkedet, den delen av økonomien som tilbyr kreditt og som inneholder finansmarkeder som for eksempel aksjemarkeder (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2006:111–113).

Fine viser til at denne prosessen har utvidet finanssektorens rolle til å bli et element i både personlig og samfunnsmessig økonomisk og sosial reproduksjon (Fine, 2008). Kotz viser til at den finansielle sektorens utvidede rolle i økonomien til tider har skapt økonomisk vekst i det økonomiske systemet som helhet ved å legge til rette for en brå økning i husholdningens bruk av kredittfinansiering. Dette har ifølge Kotz gjort økonomisk vekst mulig i situasjoner med stagnasjon i lønnsvekst (Kotz, 2008).

Kotz knytter videre den økte betydningen av finanssektoren i økonomien og nyliberalisme sammen gjennom det han betegner som teorier om *sosiale strukturer av akkumulasjon* (SSA) (Kotz, 2008). Han beskriver videre sosiale strukturer av akkumulasjon som helhetlige og langvarige kapitalistiske institusjonelle strukturer som fremmer profittskapende handlinger. Kotz peker selv på nyliberalismen som dagens SSA og viser i den forbindelse til dereguleringen av finansmarkedene på 1970- og 1980-tallet som en viktig bakgrunnskontekst for en prosess som skapte et skifte i nyliberalismen som førte til forandringer i finanssektorens rolle i økonomien (Kotz, 2008). Det er interessant her hvordan Fine beskriver dette som en økonomisk prosess som har skapt et skifte i nyliberalismen, som i det neste har ført til forandringer i finanssektorens rolle i økonomien. Dette er i kontrast til et perspektiv der en forandring i økonomisk ideologi ses som å ha ført til forandringer i økonomiske prosesser, noe som igjen har økt finanssektorens rolle i økonomien. Mens det første

perspektivet legger til grunn en forståelsesrekke der forandringer i økonomiske prosesser skaper forandringer i ideologi og økonomiens sammensetning, legges det i det andre perspektivet til grunn en forståelsesrekke der forandring i økonomisk ideologi skaper forandring i økonomiske prosesser og markedets sammensetning. Konkret vil dette si at mens nyliberal ideologi i det første perspektivet synes å forandres på bakgrunn av endringer i økonomisk praksis, byr det andre perspektivet på et syn der nyliberalismen forandrer økonomisk praksis. Den historiske fremstillingen til Peck og Tickell tegner et bilde i tråd med det andre perspektivet det vises til her, der nyliberal ideologi har blitt benyttet i politisk og økonomisk sammenheng for å implementere skifter i politiske og økonomiske praksiser gjennom å legge ideologiske føringer for disse.

Videre kan sammenhengen mellom husholdningenes kredittfinansiering og finanssektorens økte rolle i økonomien ses i lys av ulikhetene i fremstillingene Kotz og Fine gir av hvordan aktivitet i finanssektoren påvirker aktiviteten i andre deler av økonomien. Fine peker i den forbindelse på at kapitalismen i dag preges av at finanssektoren har trengt igjennom alle kommersielle relasjoner på en måte som direkte påvirker økonomisk vekst. Fine påpeker også at koblingen mellom finans- og realøkonomi ikke er unik for perioden kapitalismen er inne i, men at det er den sterke graden av kobling mellom finans- og realøkonomien som er spesiell for denne perioden (Fine, 2008). Kotz argumenterer på sin side for at de finansielle sektorene de siste tiårene heller har koblet seg fra realøkonomien enn å dominere den. Han påpeker at dette ikke er et absolutt skille, og at finansiell aktivitet er knyttet til ikke-finansiell aktivitet, så vel som at finansiell aktivitet påvirker aktivitet i ikke-finansielle sektorer (Kotz, 2008). Mens Fine da viser til at finanssektoren de siste årene har dominert andre sektorer i økonomien ved å påvirke alle økonomiske relasjoner, viser Kotz til at finanssektoren heller har koblet seg fra økonomien. Kotz fremholder likevel at finanssektoren i økonomien har innvirkning på realøkonomien. Ulikheten i disse beskrivelsene kan belyses kort ved å vise til hvordan finansøkonomien også er blitt beskrevet å ha skapt en egen dimensjon innenfor den økonomiske sfæren. I dette perspektivet beskrives det at finansøkonomien har fått en så sentral rolle i økonomien at den dominerer realøkonomien. Argumentet for dette er at mens finansøkonomi i utgangspunktet er et nyttig verktøy for å tilføre kapital og kreditt til realøkonomien, har det de siste årene heller blitt overført kapital og kreditt fra realøkonomien og over til finansøkonomien for å benyttes til handel og spekulasjon i markeder i denne sektoren (Ingebrigtsen og Jakobsen, 2006:111–113). En slik fremstilling tegner et bilde der finansøkonomien kan ses som frakoblet fra realøkonomien, gjennom å være en egen dimensjon med egne markeder i økonomien, samtidig som finanssektoren også kan oppfattes

som at den dominerer realøkonomien gjennom å beslaglegge økonomiske ressurser i realøkonomien for å benytte disse innen finansøkonomien. Med bakgrunn i dette kan beskrivelsene til Kotz og Fine tolkes dit hen at de vektlegger de ulike sider av forholdet mellom finans- og realøkonomi som det nettopp er blitt vist til her.

Diskusjonen av perspektivene som er benyttet her, byr på et bilde der utviklingen i finanssektorens rolle i økonomien har hatt betydning for husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, da kredittfinansiering har blitt et viktig element i personlig økonomi gjennom å legge til rette for kredittfinansiering hos husholdningene. Dette kan videre knyttes til det som er blitt pekt på som en deregulering av finans- og kredittsektoren i Norge og effekten dette hadde på gjeldsnivået her til lands. Sammen støtter beskrivelsene til Fine og Kotz opp om et perspektiv der nyliberalismen har styrket både finansøkonomiens rolle i økonomien som helhet, og også finansøkonomiens rolle i husholdningenes finansiering gjennom å tilrettelegge for tilgang på kredittfinansieringsmuligheter for husholdningene. En slik tilretteleggelse beskrives som et svært viktig element for å etablere kredittfinansiering som en sosialt akseptert finansieringsform (Montegomerie i Lee og McBride, 2007; Brown, 2007).

4.1.3. Tilvenning til og tilgang på kredittfinansiering

Sammenhengen mellom husholdningenes kredittfinansiering og tilrettelegging for denne finansieringsformen belyses av Montegomerie (i Lee og McBride, 2007) og Brown (2007). I den forbindelse beskriver de at det har foregått en tilvenning hos samfunnsdeltakerne til bruk av kredittfinansiering. Både Montegomerie og Brown viser i den anledning til at normaliseringen av kredittfinansiering er en prosess som har pågått lenge, med sitt første viktige vendepunkt på 1920-tallet da kredittfinansiering i tilknytning til bilkjøp ble etablert og normalisert i USA. I tiårene etter ble også en slik finansiering muliggjort og gjort sosialt akseptert med varer som møbler, husholdningsartikler og data (Brown, 2007:17). Økt påvirkning fra banker og bruk av kredittkort pekes på som viktige faktorer i denne prosessen (Montegomerie i Lee og McBride, 2007:159). Som tidligere vist peker Skeie på en lignende tilvenning til kredittfinansiering i den norske befolkningen gjennom boligkjøp. Videre argumenterer Brown for at det har vokst frem et handlingsmønster hos samfunnsaktører der det dannes vanestrukturer knyttet til samfunnsdeltakernes bruk av kredittfinansiering. Brown hevder i den anledning at et handlingsmønster knyttet til kredittfinansiering både fordrer et bredt tilbud på kredittfinansieringsverktøy, og at kredittfinansiering skal kunne være en sosialt

akseptert finansieringsform (Brown, 2007:16). Montgomerie knytter tilsvarende husholdningenes bruk av kredittfinansiering til både en utbredelse av tilgang på denne finansieringsformen og denne finansieringsformens status som sosialt akseptert. Hun vektlegger i den forbindelse at en politisk økonomi med fokus på konsumkreditt har hatt påvirkning på gjeldsøkningen hos husholdninger i Canada, USA og Storbritannia i perioden fra 1991 og fram til i dag. Montgomerie viser i den forbindelse til at konsumkreditt har etablert seg som livskraften i de fleste husholdningers konsum som et resultat av et dominerende markedsorientert politisk fokus (Montgomerie i Lee og McBride, 2007:157). Brown fremmer lignende at den samlede effekten av husholdningenes tilvenning til kredittfinansiering har vært at det har oppstått et skifte i husholdningenes eget grunnleggende syn på hvordan husholdningen finansieres. Brown trekker videre en slutning om at:

Jo mer erfaring en gitt populasjon har med gjeld, jo større er muligheten for at den vil øke sin låneaktivitet som en reaksjon på forandring i realinntekt, eiendom eller pensjon, eller [...] distribusjon av inntekt eller velferd (Brown, 2007:17, egen oversettelse fra engelsk).

Videre setter Brown en befolknings handlingsmønster og vanestruktur i sammenheng med hvordan han hevder at sosiale institusjoner skaper sosiale føringer og normer for samfunnsdeltakernes handlinger. Dette gjennom å danne repeterende, stabile og forutsigbare handlingsmønster hos samfunnsdeltakerne. Både institusjonenes normer og aktørenes handlinger er ifølge Brown knyttet til en forståelse hos samfunnsaktørene som rettferdiggjør både den handling og den organisering som de sosiale institusjonene fremmer. Han peker videre på penger, språk, lover, normer og firmaer som eksempler på sosiale institusjoner (Brown, 2007:9). Brown beskriver også husholdningenes lånepraksis i en kontekst av en sosial og økonomisk struktur som opprettholder sin funksjonalitet ved hjelp av samfunnsdeltakernes handlingsmønster og vanestruktur. Sentralt i dannelsen av handlingsmønster og vanestruktur står ifølge Brown ulike sosiale institusjoner. Brown beskriver sosiale institusjoner som vidtrekkende sosiale regler som strukturerer sosial interaksjon. Dette er ifølge Brown normer som påvirker samfunnsdeltakernes sosiale vaner ved å legge føringer for samfunnsdeltakernes tankegang og handling i retning av en dominerende gruppes handlingsidealer. På bakgrunn av beskrivelsen av forholdet mellom samfunnsdeltakernes handlingsmønster og føringene de sosiale institusjonene utøver, samt forankret i en argumentasjon om at individer er avhengig av læring for å oppdage suksessfull

atferd, og videre med en argumentasjon om at det er en tendens hos mennesker til å repetere suksessfulle handlinger til handlingene tar form av å være vaner, trekker Brown en slutning om at de sosiale institusjonene påvirker og griper inn i prosessen av vanedanning ved å sette grenser for hva som anses som suksessfulle handlingsmønstre (Brown, 2007:1, 9).

Browns beskrivelse av sosiale institusjoner legger opp til et syn på disse i vid forstand, da han beskriver sosiale institusjoner som regler for sosial organisering. Brown viser også til hvordan disse reglene formes av aktørene, samtidig som han også vektlegger at reglene påvirker samfunnsaktørers vanestruktur. I tillegg eksemplifiserer som vist Brown sosiale institusjoner ved å vise til så ulike systemer i samfunnet som penger, bedrifter, lover og språk. Brown kan dermed kanskje kritiseres for å kategorisere institusjoner for bredt med fare for å skape udetaljerte generaliseringer. Det vil likevel argumenteres for at det perspektivet Brown gir på koblingen mellom sosiale institusjoner og husholdningenes kredittfinansiering, vil være nyttig å bevare her. For det første fordi Browns beskrivelse av sosiale institusjoner i sine grunntrekk samsvarer med et perspektiv der sosiale institusjoner oppfattes som en form for strukturerende relasjoner som strekker seg over tid og rom, der de sosiale institusjonene skaper handlingsrammer og etablerer handlingsmønstre for samfunnsaktørene, og der institusjonsbegrepet benyttes på flere ulike samfunnsnivåer (Eide, 2008:24). For det andre knytter som vist Brown eksplisitt sin beskrivelse av sosiale føringer skapt av sosiale institusjoner til husholdningenes bruk av kredittfinansiering. Som vist fremmes et slikt perspektiv av hvordan Montegomerie også kobler samfunnsdeltakernes bruk av kredittfinansiering til en tilvenning til denne finansieringsformen. For det tredje byr Browns fremstilling på likheter med fremstillingen av nyliberalisme ved å vise til hvordan en dominerende samfunnsgruppe forsøker å fremme sine idealer og handlingsmønstre gjennom de sosiale institusjonene.

Samtidig som både Brown og Montegomerie, i likhet med Kotz og Fine, knytter en økning i husholdningenes bruk og tilgang på kredittfinansiering til nyliberal ideologi, åpner de alle også opp for, ved å vektlegge at tilvenningen til kredittfinansiering i en befolkning er en lang prosess, et lengre tidsperspektiv der disse prosessene startet på et tidspunkt da nyliberalismen ikke sies å utgjøre noen påvirkning på økonomisk, politisk og sosial tankegang og praksis. Et slikt langtidsperspektiv har likhetstrekk med hvordan Kotz, til tross for sin beskrivelse av sammenhengen mellom finansialisering og nyliberalisme, også viser til at finansialisering ikke bare er et resultat av nyliberalisme, men at dette fenomenet i hvert fall kan spores tilbake til fremveksten av en korporativ form for organisering på 1800-tallet som gjorde privat eiendom om til korporativ eiendom, og direkte eie av tilbedrifter om til indirekte eie gjennom

aksjeandeler (Kotz, 2008). Uansett tidsperspektiv peker fremstillingene her på at tilvenning til bruk av kredittfinansiering og tilbud på kredittfinansiering er viktige faktorer som avgjør husholdningenes tilnærming til denne finansieringsformen. Husholdningenes tilvenning til kredittfinansiering de siste tiårene knyttes imidlertid i disse beskrivelsene også direkte opp til nyliberal påvirkning på økonomisk praksis og ideologi.

Hittil har en økning av finanssektorens rolle og betydning i økonomien blitt beskrevet som en prosess som gjennom forandringer i økonomisk praksis har hatt betydning for husholdningenes bruk av kredittfinansiering. Konkret kommer dette til syne i økt tilgang på kredittfinansieringsmuligheter for husholdningene. Samtidig tegnes det et bilde med presentasjonen av Browns perspektiv, der sosiale institusjoner påvirker både samfunnsdeltakernes handlingsmønstre og deres tankegang i retning av en dominerende sosial gruppes idealer. Sagt annerledes peker Brown med dette på at det også utøves en form for ideologiske føringer på samfunnsdeltakerne, da samfunnsdeltakernes tanker er utsatt for føringer fra den dominerende sosiale gruppen. I den forbindelse kan det vises til hvordan både Brown og Montegomerie beskriver husholdningenes konsum- og lånevaner som fenomener som passer inn i nyliberalismens og konsumerismens ideologi. Mens Brown viser til dette gjennom beskrivelser av et samsvar mellom husholdningenes handlingsmønstre og markedsimperativer gjennom å vise til en *regimespesifikk vanestruktur* hos samfunnsdeltakerne, skapt av sosiale institusjoner som former samfunnsdeltakernes vanestruktur i retning av en dominerende sosial gruppes idealer, verdier og interesser til en dominerende gruppe i samfunnet, knytter Montegomerie dette til føringer på samfunnsdeltakerne fra en nyliberal økonomisk ideologi. Med et perspektiv i behold der utviklingen i husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering de siste tiårene ses i en kontekst av et nyliberalistisk ideologisk rammeverk, vil det videre rettes fokus mot hvordan nyliberal virkelighetsforståelse er blitt beskrevet å ha etablert seg som en dominerende virkelighetsforståelse innen det politiske feltet. En etablering som videre sies å ha ført til utviklingen av en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse i samfunnet generelt.

4.1.4. En dominerende nyliberal virkelighetsforståelse

Peck og Tickell viser til at markedslogisk tenkning, gjennom nyliberal diskurs og virkelighetsforståelse, har befestet seg som en udiskutabel politisk kontekst for politisk debatt og lovgivning (Peck og Tickell, 2002:391). Dette gjennom etableringen av et fofeste innen politikken så sterkt at dets innhold i mange tilfeller ikke kommenteres. Dette har ført til at en

tro på konkurranselogikk og ekspanderende markeder har etablert seg innen den politiske sfære, gjennom et nyliberalt hegemoni, der nyliberal tankegang og virkelighetsforståelse fremstår som nåtidens «sunne fornuft» i politiske debatter (Peck og Tickell, 2002:381). Hegemoni er et begrep som først ble benyttet av Antonio Gramsci. Gramscis grunntanke med begrepet synes å være å beskrive hvordan en dominerende sosial gruppering i samfunnet kontrollerer andre samfunnsgrupper gjennom en blanding av makt og konsensus. Sagt annerledes beskriver Gramsci gjennom begrepet hegemoni hvordan det kan oppstå situasjoner der en samfunnsgruppe dominerer andre samfunnsgrupper, ved å tilvenne samfunnsdeltakerne den dominerende gruppes tankegang og idealer (Burke, 2005:88–89). Fremveksten av et nyliberalt hegemoni i den politiske sfære har ifølge Peck og Tickell i det neste ført til en global utveksling av nyliberale ideer, praksiser og prosesser (Peck og Tickell, 2002:398–399). Bourdieu og Wacquant gir et lignende bilde, og hevder i den forbindelse at en automatisk effekt av en internasjonal sirkulasjon av ideer er at ideenes originale kontekst forsvinner. De viser videre at dette fører til at det utvikler seg en deterministisk systemforståelse der forhåndsdefinering og antakelser om lovmessige økonomiske og sosiale forhold dominerer samfunnsdeltakernes virkelighetsforståelse. Dermed erstattes, ifølge Bourdieu og Wacquant, alternative perspektiver på samfunnsutvikling, av et perspektiv der verden består av tilsynelatende logiske nødvendigheter. Dette fører ifølge Bourdieu og Wacquant til en tendens til å skjule den historiske kilden til hele sett av aktuelle spørsmål. Bourdieu og Wacquant fremlegger at dette er problematisk da de hevder at nyliberalismens konseptualisering i virkeligheten i mange tilfeller kun tjener til å fremstille samfunnets komplekse historiske virkelighet gjennom en snever og ugjenkjennelig form i en modell som hevdes å kunne beskrive alt (Bourdieu og Wacquant, 2001:2). Ramsdal og Skorgstad peker tilsvarende på utviklingen av et nyliberalt eller markedsorientert hegemoni innen norsk politikk ved å hevde at nyliberale perspektiver og retorikk skaper en form for allianse mellom de som ønsker å øke, og de som ønsker å minske, norsk offentlig sektor (Ramsdal og Skorgstad, 2004:45). Dette fordi etableringen av en nyliberal forståelse og terminologi fører til en situasjon der selv motstandere av nyliberalismen argumenterer med nyliberale termer og benytter seg av nyliberale praksiser. Ramsdal og Skorgstad eksemplifiserer dette med å vise til hvordan de som er for en privatisering av statlig sektor, ønsker å overføre statlige oppgaver til det private, mens motstanderne av privatisering forsøker å effektivisere den offentlige sektor gjennom idealer hentet fra privat sektor (Ramsdal og Skorgstad, 2004:45). Prosessen som beskrives her, der motstanderne av nyliberalismen også tar i bruk dens tankegang og virkemidler, beskrives av Ramsdal og Skorgstad som en privatisering fra innsiden. De beskriver dette som en prosess

der nyliberale og markedsorienterte idealer fra privat sektor etablerer seg i et politisk tankemessig hegemoni og dermed dominerer talemåte og perspektiver (Ramsdal og Skorgstad, 2004:47). Spørsmålet her er om beskrivelsene av et nyliberalt hegemoni innen internasjonal og norsk politikk automatisk kan settes i sammenheng med et generelt samfunnsmessig nyliberalt hegemoni som påvirker husholdningers tilnærming til kredittfinansiering. Det synes å være et langt sprang mellom en påstand om eksistensen av en dominerende virkelighetsforståelse i den politiske sfære, og å påstå at denne dominansen er kilden til etableringen av en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse i samfunnet som helhet. Dette kan belyses gjennom et tilbakeblikk på og en utdypning av hvordan Brown fremlegger at sosiale institusjoner former samfunnsdeltakernes handlingsmønster. Brown vektlegger i sin argumentasjon at samfunnsdeltakernes virkelighetsforståelse legitimerer institusjonenes virkelighetsforståelse ved at begge parter virkelighetsforståelse samsvarer med hverandre. I forbindelse med et nyliberalt hegemoni vil det da bety at de sosiale institusjonene fremmer sosiale normer og regler i tråd med nyliberal idealer, og med dette også skaper handlingsmønster og vanestrukturer hos samfunnsdeltakerne som er i tråd med de samme idealene. Dermed fører et nyliberalt hegemoni i den politiske sfære til, i et perspektiv der den nyliberale virkelighetsforståelsen sprer seg fra den politiske sfære og ut til samfunnet som helhet, at de sosiale institusjonene pålegger samfunnsdeltakerne sosiale føringer i tråd med nyliberale idealer. En lignende beskrivelse er å finne i hvordan Stein Sundstøl Eriksen fremholder at Bourdieu tegner et bilde der nyliberalismen først forandrer statens oppfatning av samfunnet, noe som i det neste vil kunne innebære at staten har mulighet til også å forandre samfunnsdeltakernes oppfattelse av samfunnet i tråd med statens. Dermed formes innbyggernes preferansekategorier i tråd med de statlige preferansekategoriene (Eriksen i Angora, 2006:302–303). Bourdieu beskriver her således ideologi i tråd med Marx' beskrivelse, som en dominerende gruppes forsøk på å implementere sine interesser, verdier og idealer hos samfunnsdeltakerne generelt. Bourdieu og Wacquant beskriver konstruksjon av virkelighetsforståelse gjennom ideologiske føringer som vesentlig for å forstå nyliberalismens utbredelse (Bourdieu, 2001:1). Sammenhengene som beskrives her, tegner dermed et bilde der en nyliberal virkelighetsforståelse i den politiske sfære kan påvirke samfunnsdeltakernes handlingsmønster gjennom sosiale institusjoner. Et slikt perspektiv underbygges av Bourdieu gjennom å anse at nyliberalismen forandrer statens virkelighetsoppfatning, med den følge at samfunnsdeltakernes virkelighetsoppfatning i det neste også forandres.

Peck og Tickell, så vel som Bourdieu og Wacquant, ser en spredning av den nyliberale ideologien innen den politiske sfæren som et utgangspunkt for en videre spredning av denne

ideologien til samfunnet som helhet. Stein Sundstøl Eriksen (i *Agora*, 2006) synes å motsi seg selv ved å fremme at Bourdieu i hovedsak oppfatter nyliberalismen som en økonomisk-politisk retning, og en teori som rettfærdiggjør den økonomisk-politiske retningen, og samtidig peke på at Bourdieu også beskriver nyliberalismen som en ideologi (Eriksen i *Agora*, 2006:300). Som det er vist, anlegges det her et perspektiv der nyliberal teori og politikk, i tråd med Bourdieu og Wacquant (2001), først og fremst må forstås i sammenheng med hvordan disse elementenes samspill og påvirkning på samfunnsdeltakere og sosiale rom utøves i form av en symbolsk dominans gjennom nyliberal diskurs og virkelighetsforståelse for å gi en fullstendig beskrivelse av forholdet mellom nyliberalisme som økonomisk-politisk retning, nyliberalismens teori, samfunnsdeltakerne og deres tilnærming til kredittfinansiering. Dette kommer tydelig til syne gjennom hvordan Bourdieu og Wacquant beskriver spredningen av et nyliberalt ideologisk hegemoni der nyliberalismens virkelighetsforståelse sprer seg gjennom kulturell dominans og symbolsk vold (Bourdieu og Wacquant, 2001:1).

4.1.5. Nyliberal diskurs og virkelighetsforståelse som symbolsk vold

Peter Burke (2005) viser til at det er tre spørsmål som er særlig sentrale å ha i bakhodet når en undersøker relasjoner mellom sosiale grupper som en form for hegemoni. For det første er det spørsmål om hvorvidt hegemoni som fenomen er en konstant faktor, eller om det kreves at spesielle forhold er til stede for at en slik relasjon skal kunne utvikle seg. Videre er det også et spørsmål om hvorvidt hegemoni benyttes som begrep for å beskrive eller forklare. For det tredje er det også et spørsmål om hvorvidt den dominerende gruppen som etablerer hegemoniet, gjør dette ved å implementere sine verdier og idealer i de andre gruppenes tankegang, eller om dette foregår gjennom en form for kompromiss (Burke, 2005:89). Disse spørsmålene vil bli belyst i den videre diskusjonen av sammenhengen mellom hegemoni, kulturell dominans og symbolsk vold.

Bourdieu beskriver i *Symbolsk makt* (1996) hvordan kulturell dominans og symbolsk vold utøves gjennom de symbolske systemene som er redskaper for kunnskap og kommunikasjon. Samtidig er dette ifølge Bourdieu også systemer som utøver en strukturerende makt i kraft av selv å være strukturerte systemer (Bourdieu, 1996:40). Satt i sammenheng med hvordan Bourdieu og Wacquant beskriver en nyliberal virkelighetskonstruksjon som en form for kulturell dominans, synes det at Bourdieu blant annet sikter til språk og retorikk, eller diskurs, når han viser til symbolske systemer som er redskaper for å spre kunnskap og kommunikasjon. Dette synliggjøres gjennom hvordan Bourdieu definerer symbolsk makt som

makt til å konstruere virkeligheten, og videre hvordan han viser til at denne makten gir mulighet for den som besitter den til å utøve kulturell dominans gjennom å konstruere en homogen oppfattelse av symboler, tid, rom, mengde og årsak blant samfunnsdeltakerne. Dermed skapes det ifølge Bourdieu også en felles virkelighetsoppfatning (Bourdieu, 1996:40). Språk synes i den sammenheng å være sentralt som et viktig kommunikasjonsmiddel, og *det vesentlige elementet* i diskurser, da kommunikative budskap formes både skriftlig og muntlig med språk. Nettopp ved sin funksjon som kommunikasjonsmiddel innehar språk derfor en særdeles viktig rolle i et perspektiv der samfunnsgrupper domineres av en annen samfunnsgruppes kulturelle hegemoni. Som vist tidligere peker Brown på språk som en av de sosiale institusjonene som former samfunnsdeltakernes handlingsmønster og vanestruktur. Ses dette i sammenheng med hvordan språk er knyttet til virkelighetskonstruksjon, tegnes det et bilde av språk som et element å kontrollere for i neste instans å dominere samfunnsdeltakerne gjennom et kulturelt hegemoni. Dette gjennom språkets funksjon som et strukturerende system som former samfunnsdeltakernes handlingsmønster og vanestruktur. Dette poenget vil videre eksemplifiseres ved tre ulike eksempler som synes å beskrive hvordan språk kan benyttes for å utøve kulturell dominans.

4.1.6. Tre eksempler på språklig kulturell dominans

For det første kan det vises til hvordan Bourdieu og Wacquant hevder at spredningen av den nyliberale virkelighetsforståelsen er et resultat av en kulturell imperialisme, da termene blir benyttet av både tilhengere og motstandere av nyliberalistisk ideologi (Bourdieu og Wacquant, 2001:1). Ut ifra dette perspektivet kan med andre ord også det Ramsdal og Skorgstad beskriver som en *privatisering fra innsiden*, beskrives som en form for kulturell dominans fra et nyliberalt hegemoni. I tillegg kan det da også sies at hegemoni synes å være et konstant fenomen, da det i utgangspunktet knyttes til kulturell dominans i seg selv, og ikke en nyliberal kulturell dominans. I beskrivelsene her synes det i tillegg at hegemoni benyttes som et forklarende begrep for å belyse hvordan nyliberal ideologi sprer seg gjennom en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse. Samtidig synes det også her at et hegemoni som etableres gjennom kulturell dominans og symbolsk vold, mer enn indikerer en prosess der nyliberale ideer implementeres på samfunnsdeltakerne.

Et annet eksempel på en beskrivelse av en nyliberal kulturell dominans gjennom språk er hvordan Bourdieu og Wacquant beskriver at nyliberal diskurs og virkelighetsforståelse

fremstiller offentlig og privat sektor som å inneha dikotomt motsatte egenskaper av hverandre. Mens staten beskrives som begrenset, lukket, rigid, immobil, utdatert, stillestående og bygd på lobby-virksomhet og kollektivism, samt at staten skaper en konstruert likhet og er totalitær i struktur, beskrives den private sektor som fri, åpen, fleksibel, mobil, fremtidsrettet, preget av vekst, bygd på individualisme, en skaper av ekte mangfold og demokratisk i sin struktur (Bourdieu og Wacquant, 2001:5). Ved å benytte seg av den nyliberale terminologien som vektlegger begreper som globalisering, fleksibilitet, kommunalisering og multikultur, utelates også begreper som kapitalisme, klasse, utnyttelse, dominerende og ulikhet, hevder Bourdieu og Wacquant i den sammenheng (Bourdieu og Wacquant, 2001:1).

Et tredje eksempel på språklig nyliberal kulturell dominans, denne gangen hentet fra teoriens og diskursens verden, er hvordan Hayek (ifølge Feiring og Huseby i Mydske mfl., 2002:73), som ved siden av å fremheve at et uregulert marked vil kunne føre til ulikheter, argumenterer for at disse ulikhetene ikke kan beskrives som en form for urettferdighet. Dette fordi Hayek hevder at begreper som rettferdig og urettferdig ikke passer inn i en beskrivelse av økonomiske markeder. Argumentasjonen han legger til grunn for dette, er at fordelingen av goder i et fritt samfunn der markedene styres av egoistiske handlinger, oppstår uten tanke på samfunnet som helhet. Dette fordi fordelingen er en latent konsekvens av individuelle, egoistiske handlinger, og i så måte en uplanlagt fordeling som hverken kan karakteriseres som rettferdig eller urettferdig (Feiring og Huseby i Mydske, Claes og Lie, 2007:73). Med Hayeks argumentasjon synes det da at diskusjoner om en rettferdig eller urettferdig fordeling av goder blir gjort irrelevant i enhver debatt om markedets betydning for fordeling av samfunnets velferd. Argumentasjonen bærer således preg av både å utelate begreper og å argumentere for et moralsk perspektiv som det eneste riktige.

4.1.7. Diskusjon

Steigum viser til at den markedsorienterte utviklingen i norsk økonomisk politikk blant annet førte til avvikling av prisregulering i det norske boligmarkedet. Skeie gir en beskrivelse av utviklingen i det norske boligmarkedet som er i tråd med dette, og viser til en endring i mentalitet og verdier hos aktørene i boligmarkedet som følge av et mer markedsorientert fokus i dette markedet. Skeie fremhever også at den nyliberale ideologien skapte endringer i økonomiske praksiser som førte til en usikker situasjon på boligmarkedet på 1990-tallet med raskt økende priser. I lys av hvordan et boligkjøp i de aller fleste tilfeller fordrer

kredittfinansiering, synes nyliberalismen med dette å ha kunnet påvirke husholdningenes kredittfinansiering direkte gjennom å ha skapt en situasjon i blant annet boligmarkedet med økte priser og dermed økt kredittfinansiering. I den historiske fremstillingen tegnes det et bilde av utviklingen i det norske boligmarkedet der markedsidealene sakte, men sikkert har etablert et fotfeste i det norske boligmarkedet. Parallelt har norsk boligpolitikk blitt mer og mer rettet mot å sikre boligmuligheter for svakt stilte grupper i samfunnet, og i mindre grad rettet mot å regulere boligmarkedet. Dereguleringen av boligmarkedet har også blitt fulgt av en deregulering av finansmarked og utlånsaktivitet. Dette kan ses på som en endring i makroøkonomisk praksis og politikk i tråd med nyliberale idealer, som synes å ha endret husholdningenes personlige økonomiske praksis gjennom økt bruk av kredittfinansiering. Skeie hevder at selv om markedslogikkens posisjon i boligmarkedet ble styrket i perioden etter 1970-årene, har en tilstedeværelse av markedslogikk i boligmarkedet i tiden før 1970-tallet gjort omstillingene i dette markedet lettere ved allerede å ha tilvent befolkningen til kredittfinansiering.

Skeie støtter altså opp under perspektivet Brown og Montegomerie presenterer, der tilvenning til bruk av kredittfinansiering over tid påvirker en befolknings tilnærming til denne finansieringsformen. I tillegg har tilvenning til kredittfinansiering over lang tid ifølge Skeie etablert en visshet blant befolkningen om at boligkjøp er en måte å bygge opp kapital på. Skeie konkluderer imidlertid med at det i den aktuelle perioden hverken førte til en bevissthet om at bolig er en form for kapital, eller en bevissthet vedrørende risiko knyttet til boligkjøp og kredittfinansiering. Skeie peker med dette på tre ulike forhold knyttet til husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering i denne perioden. For det første en utvikling der befolkningen anser bolig som en investeringsvare i forstand av å være en vare med potensiale for verdiøkning, og derav en vare som bygger opp kapital. Videre viser han til at dette likevel ikke skapte en bevissthet om at bolig er en form for kapital. Sagt annerledes; det utviklet seg en bevissthet der bolig ble ansett å være en vare med mulighet for verdiøkning, uten at bolig ble tatt for å være en vare som representerer kapital, for eksempel i form av å fungere som pant for annen kredittfinansiering. Til slutt peker Skeie på at det i denne perioden heller ikke utviklet seg en bevissthet om risikoen knyttet til boligkjøp og kredittfinansiering. Dette poenget kan kanskje knyttes til hvordan det heller ikke eksisterte noen bevissthet om bolig som en vare som representerer kapital; uten en praksis i befolkningen der bolig fungerer som sikkerhet for andre lån, var også risikoaspektet knyttet til både boligkjøp og kredittfinansiering mindre enn i et tilfelle der boligen benyttes aktivt som en sikkerhet for ytterligere belåning. Samtidig kan et relativt fast rentenivå og reguleringer av boligmarkedet

ha skapt en stabil situasjon for husholdningene med god oversikt over gjeldssituasjon og med lite risiko knyttet til denne. Situasjonen Skeie peker på, kan imidlertid også belyses ut ifra en nyliberalistisk kontekst. I et slikt perspektiv kan husholdningenes bevissthet om kredittfinansieringens ulike sider tolkes i lys av nyliberale føringer. Da vil en manglende bevissthet om risikoen knyttet til boligkjøp og kredittfinansiering ses som en effekt av et dominerende positivt syn på denne finansieringsformen fremmet av nyliberalismen som samfunnets rådende ideologi. Samtidig kan også en manglende bevissthet om bolig som en vare som representerer kapital, være et resultat av reguleringen det norske boligmarkedet var underlagt på 1970-tallet; rammebetingelsene i boligmarkedet var ikke til stede for en utstrakt bruk av bolig som sikkerhet for ytterligere belåning.

Steigum viser til at en markedsorientert praksis med dereguleringer i finanssektoren tidlig på 1980-tallet var opptakten til en videre deregulering av bankenes utlånsmuligheter i kredittmarkedet på midten av 1980-tallet. Det vises med dette til en sammenheng mellom nyliberalisme og økt betydning av finans- og kredittsektoren lik den Kotz og Fine viser til med sine beskrivelser av sammenhengen mellom finansialisering i økonomien og nyliberalisme. Videre viser flere til at en effekt av liberaliseringen av kredittsektoren har vært økt konkurranse mellom kredittinstitusjonene, noe som igjen har hatt en direkte effekt på husholdningenes kredittfinansiering gjennom økt tilbud og tilgang til kredittfinansiering for husholdningene. Steigums beskrivelse av hvordan liberaliseringen av det norske kredittmarkedet førte til økte kredittfinansieringsmuligheter, støtter på sin side opp under Brown og Montegomeris beskrivelse av tilgang på kredittfinansieringsmuligheter som en faktor som påvirker husholdningenes bruk av denne finansieringsformen.

Ramsdal og Skorgstad viser til makten til å sette den politiske dagsordenen gjennom det de beskriver som *problemformuleringsprivilegiet*. De hevder som tidligere vist at dette privilegiet de siste 40 årene har ligget hos nyliberale leirer. Samtidig viser de til at makten til å sette dagsordenen i tiårene før dette lå hos det de beskriver som venstresiden i politikken. Videre hevder Ramsdal og Skorgstad at en konsekvens av at nyliberale leirer har hatt makten til å sette den politiske dagsorden, er at de nyliberale leirene gjennom dette også har fått makt til å sette dagsorden for hele samfunnet. En konsekvens av dette hevder de er at alle politiske leire til slutt benytter seg av en nyliberalistisk talemåte og et nyliberalistisk perspektiv (Ramsdal og Skorgstad, 2004:39). Med dette peker Ramsdal og Skorgstad på en nyliberal spredning det her er diskutert der etableringen av et nyliberalt ideologisk hegemoni innen den politiske sfære forplanter seg til resten av samfunnets sosiale rom. Ramsdal og Skorgstad peker således med dette også på en kulturell dominans og symbolsk vold ved hjelp av blant

annet språk. Samtidig belyser Ramsdal og Skorgstad implisitt med dette også to andre poenger. For det første legger de opp til en forståelse av *problemformuleringsprivilegiet* som et privilegium som ikke er unikt for nyliberalismen, da de viser til at det tidligere har tilhørt venstresiden i norsk politikk. Dette er på mange måter et innlysende poeng; makt til å definere dagsordenen er til stede uavhengig av samfunnets ideologiske forankring. Dette synliggjør imidlertid at hvor *problemformuleringsprivilegiet* ligger, er et resultat av en konkurranse mellom stridende politiske grupperinger med ulike verdier og interesser. For det andre åpner Ramsdal og Skorgstad med dette opp for en mindre kritisk tilnærming til etableringen av et nyliberalistisk hegemoni enn hva som er gjennomgående hos teoretikerne det refereres til her. Dette fordi etableringen av et samfunnsmessig nyliberalistisk hegemoni i et slikt perspektiv er et latent resultat av at makten til å sette den politiske dagsorden ligger hos nyliberale grupperinger. Sagt annerledes; dette perspektivet antyder implisitt at om makten til å sette den politiske dagsordenen hadde ligget hos venstresiden i norsk politikk, ville disse grupperingenes ideologi befeste et lignende hegemoni som det beskrives at nyliberalismen har etablert de siste 40 årene. I den forbindelse kan det vises til at tiden mellom andre verdenskrig og 1970-tallet er blitt beskrevet som et sosialdemokratisk hegemoni (Løyning, 2006:87).

4.1.8. Oppsummering

Sammenhengen mellom spredningen av et nyliberalt hegemoni og husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering er her først blitt belyst gjennom det som er blitt beskrevet som en finansialiseringsprosess i økonomien. I denne prosessen har finanssektoren fått en større rolle i økonomien, og økt husholdningenes bruk av kredittfinansiering gjennom å legge til rette for en slik praksis. Videre er nyliberalismen vist til som et ideologisk rammeverk som legger føringer for samfunnsdeltakerne gjennom et tankemessig hegemoni som dominerer samfunnslivets virkelighetsforståelse gjennom sin terminologi og retorikk. I de teoriene som er blitt benyttet i dette kapitlet, fremstår altså diskurs og virkelighetskonstruksjon som viktige symbolske elementer i forbindelse med spredning av den nyliberale ideologi gjennom symbolsk dominans. Nyliberalismen synes således med sin terminologi og retorikk å konstruere eller definere en virkelighetsforståelse for samfunnsdeltakerne.

Mens det tidligere er blitt vist hvordan nyliberalismen sies i praksis å ha påvirket og økt både finanssektorens rolle i økonomien, og kredittfinansieringens rolle i husholdningenes økonomi, har det i dette kapitlet blitt vist at det også hevdes at nyliberalismen påvirker samfunnsdeltakernes tankegang, handlingsmønster og vanestruktur, og på den måten også

påvirker husholdningenes tankemessige tilnærming til kredittfinansiering. Som vist synes kontroll av samfunnets kommunikasjonsarenaer som vesentlig for å oppnå makt til å dominere gjennom virkelighetskonstruksjon. Som pekt på fremlegger Bourdieu at en slik dominans fordrer en begrenset kommunikasjon mellom de som dominerer og de som blir dominert. Det kan knyttes til et vesentlig poeng i Bourdieus perspektiv; vel så viktig som hva som blir sagt, er hva som ikke blir sagt (Bourdieu, 1996:22–23, 99). I dette ligger implisitt et annet viktig poeng hos Bourdieu; en sosial gruppes dominans over de andre sosiale gruppene er avhengig av en begrenset kommunikasjon mellom den part som dominerer og den som domineres (Bourdieu og Wacquant, 2001:1). Det kommer tydelig til syne ved å diskutere relasjonen mellom samfunnsdeltaker og eksperter i det som av Beck beskrives som risikosamfunnet (Beck, 1997).

4.2.0. Ekspertes

4.2.1. Innledning

I denne delen vil hovedinnsiktene fra teorier som behandler spredningen av nyliberal virkelighetsforståelse som en form for symbolsk vold, knyttes til teori vedrørende eksperters rolle for samfunnsdeltakernes oppfattelse av ulike sosiale fenomener. Først vil det bli gitt en kort redegjørelse for hvordan eksperter beskrives som vesentlig for samfunnsdeltakere i deres orientering rundt sosiale fenomener de ikke har inngående kjennskap til. Videre vil dette knyttes til hvordan husholdningens tilnærming til kredittfinansiering er avhengig av hvilke eksperter husholdningene utøver tillit til. Etter dette vil kredittfinansiering beskrives som et kunnskapsavhengig sosialt fenomen. I dette vises hvordan ekspertens virkelighetsoppfatning og hvilken kunnskap de vektlegger, påvirker hvordan eksperter definerer risikoen bruk av kredittfinansiering utgjør for husholdningenes økonomiske situasjon. I denne beskrivelsen er diskusjoner av maktaspektet ved å kontrollere defineringen av sosiale fenomener sentralt, ved siden av begrenset kommunikasjon og dominans. Dette er utgangspunktet for videre å beskrive hvordan husholdningens tilnærming til kredittfinansiering også påvirkes av interessekamper mellom eksperter på bakgrunn av økonomiske motiver. Etter det vil beskrivelsene her eksemplifiseres ved å vise til media som et ekspertssystem som definerer sosiale fenomener i et klima av en nyliberal virkelighetsforståelse og interessekonflikter. Dette vil også ses i sammenheng med husholdningens tilnærming til kredittfinansiering gjennom medias bruk av eksperter knyttet til boligfinansiering. Deretter følger en oppsummering av kapittelet som danner grunnlaget for konkludering av delproblemstilling (i).

4.2.2. Husholdningens kredittfinansiering og tillit til eksperter

Presentasjon av teori som behandler ekspertssystemer gir en teoretisk beskrivelse av hvordan allmennheten i praksis er avhengig av ulike former for eksperter innen forskjellige deler av samfunnet for både å kunne tilegne seg informasjon fra de ulike samfunnsfeltene og å operere på de sosiale arenaene (Bjerke og Dyb, 2006:101–105). Et eksempel på et stort ekspertssystem er hvordan flypassasjerer for å kunne gjennomføre en flyreise er avhengig av alt fra flykapteinen og resten av besetningen ombord på flyet, til bakkemannskap, ingeniører og flygeledere. Andre eksempler er hvordan de aller fleste lytter til hva helsepersonell har å si om helsen deres, eller hvordan en i et demokrati velger folkevalgte representanter til å håndtere politiske spørsmål og avgjørelser. Ekspertsystemer kan dermed beskrives som systemer og

prosesser samfunnsdeltakerne kan forholde seg til uten å være nødt til å forstå hvordan disse systemene og prosessene fungerer. Videre er det i den sammenheng sentralt hvordan Giddens beskriver møter mellom samfunnsdeltakere og representanter fra ekspertsystemer der samfunnsdeltakerne utvikler tillit til ekspertsystemene. Sagt annerledes er dette anledninger der samfunnsdeltaker og eksperter møtes (Giddens, 1997:68). Et poeng hos Giddens er at det ikke er tillit til eksperten som person i seg selv det er snakk om, men en tillit til den informasjonen eksperten presenterer, og riktigheten av denne kunnskapen (Giddens, 1997:32). Dermed fremtrer tillit som et vesentlig element for at samfunnsdeltakerne skal forholde seg til systemer og prosesser de selv ikke forstår. For videre å sette dette i et aktørperspektiv der tillitsrelasjonen mellom samfunnsdeltaker og ekspert belyses, vil det vises til hvordan Niklas Luhmann, i likhet med Giddens, argumenterer for at en person skal kunne utvise tillit til noe eller noen, fordres det at denne personen innehar en forståelse av at det fins alternative handlingsvalg til å utvise tillit (Luhmann, 1999:57, 61). Giddens fokuserer likevel på å behandle tillit som en kontinuerlig tilstand snarere enn noe som bunner i stadige individuelle valg av handlingsmuligheter (Giddens, 1997:31). Luhmann knytter på sin side tillit til risiko ved å vise til at en person som utviser tillit til noen, også overlater kontrollen over alternative handlingsvalg til denne personen (Luhmann, 1997:60). Luhmann vektlegger også, i motsetning til Giddens, å beskrive tillit som noe som er avhengig av erfaringer fra fortiden, og han beskriver således tillit som noe som knyttes opp til fremtiden gjennom et relasjonsforhold med fortidens erfaringer. Luhmann beskriver likevel ikke tillit som noe som er en følge av fortiden, men heller som at en avveier om en skal utvise tillit i en nåtidig situasjon på bakgrunn av en gjennomgang av, og tiltro til, informasjon fra tidligere erfaringer. Luhmann beskriver dette som å risikere en bestemmelse av fremtiden (Luhmann, 1999:54). Giddens vektlegger at tillit er knyttet opp til et fravær av tid og rom. Med dette mener Giddens at for at det skal utvises tillit, fordres det at personen som gjør dette, ikke har tilgang til informasjon, da systemet det utvises tillit til, opptrer på forskjellige steder og til ulik tid utenfor personens rekkevidde (Giddens, 1997:31). I dette ligger det at det å utvise tillit innebærer å overlate kontrollen over en gitt situasjon til noen andre enn seg selv. Luhmann gir en lignende beskrivelse av et slikt forhold ved å vise til hvordan det å utvise tillit innebærer å sette seg i en form for risiko gjennom å gi avkall på kontroll over situasjonen og definisjonsmakten i situasjonen (Luhmann, 1999:57).

Forankret i Luhmann og Giddens perspektiv der tillit er noe som bygger seg opp over tid, der tidligere erfaringer er med på å avgjøre nåtidig tillit, og der individer utviser tillit til eksperter på bakgrunn av troen på kunnskapen disse besitter, synes det at det er den tidligere

kommunikasjonens innhold mellom individ og ekspertsystem som påvirker individets nåtidige tillit til ekspertsystemet og eksperten som representerer det. Dermed påvirker den tidligere kommunikasjonen også hvilken informasjon fra hvilket ekspertsystem husholdningene vil hente kunnskap fra. Det kan i et slikt perspektiv da sies at hvilken viten fra hvilket ekspertsystem husholdningene vektlegger, avgjøres av om husholdningen har tillit til ekspertsystemet eller ei på bakgrunn av hvorvidt husholdningene anser informasjonen å være troverdig eller ei. Påstanden om at en ved å utvise tillit til en eksperts kunnskap også overlater kontroll og definisjonsmakt over situasjonen til eksperten, og dermed utsetter seg for en form for risiko, kan settes i en konkret sammenheng med husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Dette ved å si at husholdningene ved å utøve tillit til en ekspert som definerer betydningen kredittfinansiering som en positiv faktor for husholdningenes økonomiske situasjon, innebærer å velge bort definisjoner fra eksperter som beskriver dette forholdet annerledes. Dette kan også belyse et forhold ved et perspektiv der nyliberal virkelighetsforståelse med sin diskurs beskrives å etablere seg som samfunnets sunne fornuft. Dette ved at det synes å fordres en tillit fra samfunnsdeltakerne til den nyliberale virkelighetsforståelsen. I lys av diskusjonen av Giddens og Luhmanns redegjørelser for tillit, og hvordan tillit til eksperter er blitt beskrevet som en tillit til ekspertenes kunnskap, kan det kanskje spørres om etableringen av en nyliberal virkelighetsforståelse ikke er vel så avhengig av samfunnsdeltakernes tillit til denne virkelighetsforståelsen, som av spredningen av den. Hvis det her videre trekkes inn hvordan Luhmann og Giddens peker på at nåtidig tillit mellom personer og systemer også påvirkes av nåtidige episoder og situasjoner, åpner dette på den ene siden opp for en forståelse av tillitsrelasjoner som stabile over tid, men der spesifikke hendelser kan påvirke denne stabiliteten. Det kan da sies at i en situasjon der husholdningene over tid har vist tillit til et ekspertsystems kunnskap om kredittfinansiering, vil det kunne oppstå hendelser som påvirker denne tilliten. Det kan spørres om finanskrisen er en slik situasjon som kan forandre en langvarig tillit fra husholdningene til ekspertsystemer knyttet til økonomiske fenomener, til skepsis knyttet til disse ekspertsystemene og deres informasjon. Settes dette i sammenheng med en forutsetning om eksistensen av en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse i samfunnet, kan det også stilles spørsmål om hvorvidt finanskrisen er en hendelse som har svekket tilliten til nyliberalismens virkelighetsoppfatning. Betrachninger rundt disse spørsmålene vil det kommes tilbake til i prosjektets avslutningskapittel.

Med beskrivelsene av eksperters funksjon som bærere av ulike samfunnsfelts kunnskap og informasjon, fremstår da språk, i funksjon av å formidle kunnskap og informasjon om ulike sosiale fenomener, som viktig for hvordan samfunnsdeltakerne oppfatter sosiale fenomener.

Dette gjelder da også husholdningenes oppfattelse av kredittfinansiering. I den forbindelse kan det vises til at Giddens skriver:

En bærebjelke i min argumentasjon er at moderne institusjoners beskaffenhet er nært forbundet med mekanismene for tillit til abstrakte systemer. Dette gjelder fremfor alt tillit til ekspertsystemer (Giddens, 1997:65).

I lys av hvordan Giddens her selv eksemplifiserer det han viser til som abstrakte system med ekspertsystemer, kan det her vises til hvordan språk, i lys av fremstillingene her, også kan oppfattes som slike abstrakte symbolske systemer som fordrer tillit fra de som benytter seg av disse. Dermed tydeliggjøres sammenhengen mellom symbolsk dominans og begrenset kommunikasjon gjennom beskrivelsene av et asymmetrisk maktforhold mellom den som kontrollerer kunnskapen og den som har tillit til denne kunnskapen. Denne sammenhengen vil belyses nærmere ved å behandle kredittfinansiering som et kunnskapsavhengig sosialt fenomen. Samtidig vil dette settes i sammenheng med hvorvidt husholdningene oppfatter kredittfinansiering som et risikomoment for deres økonomiske situasjon eller ei. I den forbindelse vil Becks risikoteori være utgangspunktet for å tilnærme seg dette temaet her.

4.2.3. Kredittfinansiering som kunnskapsavhengig sosialt fenomen

Selv om Beck i utgangspunktet benyttet sin risikoteori for å belyse ulike dimensjoner knyttet til natur- og atomkatastrofer, har han senere også benyttet denne teorien i økonomisk øyemed (Beck, 1997; Beck i Hier, 2005). Grunnleggende i Becks risikoteori er beskrivelser av et skille mellom egenskapene ved et tidligere samfunn og det nåtidige samfunnet. Et slikt skille beskrives også av andre modernitetsteoretikere i ulike ordelag som postmodernitet, senmodernitet og den globale alder. I Becks tilfelle beskrives det en forskjell mellom et tidligere industri- og classesamfunn, og et nåtidig risikosamfunn. Dette er et skille Beck trekker på bakgrunn av en påstand om at mens det før var den umiddelbare nød, for eksempel sult, som utgjorde trusler mot mennesker, er trusler i dag knyttet til globale risikoer som miljøkatastrofer og finanskriser (Beck, 1997:27–32; Beck i Hier, 2005:357–374). Videre knytter Beck også mange andre sider ved dagens risiko som skiller seg fra tidligere trusler til dette skillet. Her vil det imidlertid fokuseres på hvordan Beck beskriver at hva samfunnsdeltakerne oppfatter som en risiko, avhenger av hvordan eksperter definerer sosiale fenomener. I den forbindelse er kunnskap om sosiale fenomener, virkelighetskonstruksjon og

interessekonflikter viktige begreper.

Beck beskriver som sagt kunnskap hos samfunnsdeltakerne om et sosialt fenomen som avgjørende for hvorvidt fenomenet oppfattes som en risiko eller ei (Beck, 1997:35–40). Dette kan utdypes ved å ta utgangspunkt i hvordan Gunnar C. Aakvaag (2008) i *Moderne sosiologisk teori* viser til tre objektive og tre subjektive dimensjoner i Becks beskrivelse av forholdet mellom hvordan en risiko defineres, og hvordan en risiko oppfattes i dagens samfunn (Aakvaag, 2008:265–268). Mens Aakvaag beskriver de objektive dimensjonene ved en risiko som risikoens opphav, egenskaper og trusselpotensiale i form av å være menneskeskapt, være usynlige, og ha et globalt risikopotensiale, vektlegger han videre å beskrive de subjektive dimensjonene som tegnes i Becks risikoteori av dagens samfunn som et risikosamfunn, ved å vise til en avmystifisering av fremtiden, en tro på at fremtiden lar seg kontrollere, og en anerkjennelse av kompleksiteten i naturlige og sosiale prosesser som oppfatninger som er subjektivt forankret hos samfunnsdeltakerne. Han skriver videre at de subjektive oppfatningene av samfunnet svarer til risikoenes objektive egenskaper (Aakvaag, 2008:265–268). Aakvaag tegner således et bilde der risikoenes objektive egenskaper former den subjektive oppfattelsen av risiko. Det vil argumenteres for at denne sammenhengen også kan tolkes annerledes. Samtidig innebærer redegjørelsen for en slik alternativ tolkning også en viss kritikk av de sammenhengene Aakvaag trekker mellom de objektive og subjektive dimensjoner i Becks risikoteori.³ Et viktig poeng hos Beck er at en risiko i utgangspunktet er usynlig. En konsekvens av dette er nettopp at en risiko til å begynne med bare eksisterer i form av viten (Beck, 1997:31). En slik situasjon, med en usynlig og vitenavhengig risiko, må fordre at ingen føler seg berørt eller truet av risikoen før en gjøres oppmerksom på den. Beck skriver at dette satt på spissen betyr at mens det i en klassesituasjon vil være tilværelsen som bestemmer bevisstheten, vil det i risikosituasjoner være bevisstheten som bestemmer tilværelsen, og at *livssituasjon* og *kunnskapsproduksjon* henger uløselig sammen (Beck, 1997:67, 69). Dermed tegner Beck et bilde der den subjektive bevisstheten bestemmer oppfattelsen av den objektive virkelighet. I dette fremstår da tilværelsen som en tilsynelatende objektiv tilværelse, mens den reelt er et resultat av en subjektiv definering. I lys av dette er det riktig å si at den subjektive oppfattelsen av risiko står i et forhold til risikoens objektive egenskaper, men da i den forstand at den subjektive oppfattelsen av risiko former en oppfattelse av at det eksisterer objektive egenskaper ved risikoen, og ikke omvendt. Dette betyr likevel ikke at det ikke beskrives objektive egenskaper ved risikoer i Becks risikoteori,

3 Her bemerker Aakvaag imidlertid også at Ulrich Beck selv neppe er enig i det skillet han trekker. Se Aakvaag, 2008: 265

men heller at samfunnsdeltakernes oppfattelse av de objektive egenskapene er subjektivt forankret i tilfeller der en risiko kun opptrer i form av viten. Beck peker også på at de vitenavhengige risikoene fra tid til annen viser seg (Beck, 1997). I slike tilfeller synes det riktig å si at risikoen vil vise en objektiv side som former en subjektiv mening om den. For å eksemplifisere: Selv om norske husholdninger stort sett har blitt skånet for finanskrisen, kan en finanskriser likevel ramme oss på et eller annet tidspunkt i fremtiden. Informasjon om hvordan og når dette vil skje, vil danne vår oppfatning om hvordan en slik krise vil arte seg. Dermed er det vår subjektive oppfattelse eller forventning av risikoen som danner vår oppfattelse av risikoens objektive sider eller egenskaper. I motsatt tilfelle vil vi i møte med en finanskriser kunne se risikoens egenskaper, som igjen vil danne vår subjektive oppfattelse av risikoen. Settes dette i sammenheng med eksperters rolle som formidlere av kunnskap og informasjon om sosiale fenomener, synes det at ekspertenes subjektive virkelighetsoppfatning vil påvirke hvorvidt de definerer ulike sosiale fenomener som en risiko eller ikke. Sagt annerledes: Ekspertenes virkelighetsoppfatning vil påvirke hvordan de definerer de sosiale fenomenene de uttaler seg om. Dette da ekspertens virkelighetsoppfatning vil påvirke hvilken kunnskap han eller hun vektlegger og formidler.

Beck peker videre på muligheten for å benekte eller omfortolke trusselpotensialet til en risiko som kun eksisterer i form av viten. Dermed fremstår risiko som noe som kan bli formidlet og tildelt i form av argumenter og meninger (Beck, 1997:35). Ved siden av at dette viser et vesentlig poeng i Becks risikoteori, nemlig at hvordan et sosialt fenomen defineres, avgjør hvorvidt det vil bli oppfattet som en risiko eller ei, knytter Beck med dette også forståelsen av et sosialt fenomen til språk og virkelighetsforståelse. Han setter videre definering av risiko i sammenheng med makt ved å vise til at muligheten for å definere en risiko, muligheten for å definere seg bort fra en risiko, så vel som muligheten til å unnlate å definere en risiko er maktaspekter ved risikodefineringsprosessen. De med makt til å definere en risiko, har dermed, ifølge Beck, også makt til å forminske, forstørre, dramatisere eller bagatellisere en risiko (Beck, 1997:31). Om dette settes i konkret sammenheng med husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, kan det pekes på to særlig interessante forhold. For det første synes husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, i de tilfellene der husholdninger oppsøker eksperter for å tilegne seg kunnskap om denne finansieringsformen, å være avhengig av hvilken kunnskap eksperten både besitter og formidler. For det andre tegner beskrivelsen til Beck et bilde der eksperter vil kunne ha makt til å definere risikopotensialet kredittfinansieringen utgjør for husholdningenes økonomiske situasjon på en uriktig måte ved selv å justere risikoens trusselpotensiale. I dette kommer da asymmetrien i

kunnskapsforholdet mellom ekspert og husholdning frem. Konkret kan det da sies at mens husholdningene representerer den uvitende kjøperen, fremstår kredittinstitusjonen som selgeren med ekspertise. Dette vil videre ses i sammenheng med hvordan interessekonflikter kan knyttes til eksperters definerings av sosiale fenomener. Dette vil videre være utgangspunktet for å belyse forholdet mellom risikodefinerings og det Beck beskriver som *sosiale definisjonsprosesser* (Beck, 1997:31).

4.2.4. Eksperters definerings og interessekonflikter

Interesser kan være så mangt. Samtidig som interesser kan være individuelle, kan de også være knyttet til ulike sosiale grupperinger, organisasjoner, bedrifter eller et samfunn som helhet. Det er også forskjell på materialistiske interesser, og følelsesmessige interesser. Videre kan det også være spørsmål om en har interesse i å oppnå noe eller å unngå noe. Som det er blitt vist til, er denne siste motsetningen et hovedfokus hos Beck. I den forbindelse vil det her rettes fokus mot hvordan ulike interesser hos eksperter og husholdninger skaper et motsetningsforhold mellom disse partene. Dette ved at ekspertenes egeninteresse påvirker innholdet i deres definerings. Beck knytter hovedsakelig dette til et motsetningsforhold mellom de som ønsker å tjene på en risikodefinerings (eksperters), og de som ønsker å unngå en risiko (husholdningene). Det vil her ikke bli gått inn på de ulike spesifikke interessene de forskjellige ekspertene besitter. Isteden vil interesser oppfattes i tråd med Bourdieus oppfattelse av begrepet *Illusio*; interesser må forstås ut ifra sammenhengen med både aktørene som besitter interessene, og det felt disse aktørene tilhører. Videre siktes det i dette perspektivet mot også å beskrive interesser som et knippe av spesifikke interesser, men der innholdet i de spesifikke interessene skifter i takt med feltets utvikling (Bourdieu og Wacquant, 1992:101–103). Bourdieu beskriver med dette det som her videre vil kalles for *feltspesifikke interesser*. Eksemplifisert vil et slikt perspektiv på interesser kunne belyse kredittinstitusjonenes feltspesifikke egeninteresse som et konstant element som påvirker deres virke. Samtidig skifter de feltspesifikke interessenes konkrete innhold etterhvert som rammebetingelsene og aktørens praksis i kredittsektoren endres. Et slikt perspektiv er til stede i den historiske fremstillingen av norsk økonomisk utvikling, der endrede rammebetingelser og økt konkurranse i kredittmarkedet resulterte i en økt mulighet for forfølgelse av egeninteresse for tilbudssiden i dette markedet. I så måte er dette også et eksempel på hvordan en forandring i dette feltets rammebetingelser, og dermed også i aktørens interesser, også påvirker hvordan feltets ulike aktører forfølger sin egeninteresse i

forhold til hverandre. I dette konkrete tilfellet i form av en økt konkurranse mellom aktørene i finanssektoren. Et perspektiv på interesser som er presentert her, der interesser behandles som et konstant fenomen, hvis innhold påvirkes av endrede rammebetingelser og praksis, vil beholdes når aktørenes interesser videre vil knyttes til ekspertenes økonomiske motiver.

4.2.5. Risiko som tap og fortjeneste

Beck benytter begrepet sosiale definisjonsprosesser for å beskrive hvordan et begrep kan få sin allmenne betydning og definisjon av aktører som besitter enkelte nøkkelposisjoner i samfunnet med mulighet og makt til å påvirke en begrepsbestemmelse (Beck, 1997:31). Videre setter han dette i sammenheng med interessekonflikter gjennom å vise til hvordan en definering av et begrep eller fenomen er gjenstand for påvirkning fra samfunnsdeltakere og -grupperinger med økonomisk egeninteresse knyttet til å kontrollere denne defineringen. Beck fokuserer spesielt på to dimensjoner ved en risikodefinitjon som grupperingene med en økonomisk egeninteresse knyttet til denne defineringen har et ønske om å kontrollere: Definering av risikoens innhold, og definering av risikoens trusselpotensiale. Beck knytter definering av disse dimensjonene til konflikter mellom interessegrupper med et ønske om enten å unngå tap eller å øke sin fortjeneste gjennom å omdefinere hvordan og hvem risikoen rammer (Beck, 1997:40, 60). Dermed fremstår risikodefinitjon som et viktig element i økonomisk sammenheng i form av å være et middel for å oppnå økonomiske mål. I dette viser Beck også til at interessekonflikter rundt risikodefinitjon som er knyttet til økonomiske motiv, også kan skape et motsetningsforhold mellom de som rammes av en risiko, og de som tjener på den. Videre peker han på at denne motsetningen i det neste også kan skape en situasjon der det unnlates å definere en risiko på grunnlag av et ønske om å tjene på risikoen (Beck, 1997:60). Dette poenget kan ses i lys av hvordan Beck viser til at en gjennom en risikodefinitjon har makt til å definere bort en risiko ved å bagatellisere eller forminske dens trusselpotensiale, samtidig som en risiko gjennom den samme makten også kan forsterkes gjennom en overdrivelse av risikoens trusselpotensiale. Dette viser for det første betydningen av kunnskap om et sosialt fenomen som utgangspunkt for om det anses som en risiko eller ei. For det andre illustrerer samtidig dette poenget hvordan et ønske om å profitere på en risikodefinitjon kan føre til at fenomener som utgjør en trussel, defineres bort fra å være risikoer, samtidig som fenomener som ikke utgjør en risiko, kan defineres til å utgjøre en risiko. I tillegg tydeliggjør dette også hvordan risikodefinitjon kan skape et motsetningsforhold mellom de som er rammet av risiko, og de som tjener på en risiko, da det

kan oppstå situasjoner der definerende part definerer bort en eksisterende risiko, så vel som gjennom definisjon skaper en risiko i et forsøk fra ekspertens side på å forfølge sin egeninteresse. Til slutt synliggjøres igjen her hvordan en begrenset kommunikasjon mellom ekspert og husholdning skaper et dominansforhold der ekspert dominerer husholdning på bakgrunn av et asymmetrisk kunnskapsforhold mellom disse. I konkret sammenheng med husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering kan det da sies at interessekonflikter mellom ulike eksperter som definerer kredittfinansiering, skaper et motsetningsforhold mellom husholdningenes ønske om å unngå tap og ekspertenes ønske om fortjeneste. Videre er ulikheten mellom husholdningene og ekspertenes interesser kilden til at det kan oppstå situasjoner der ekspertene unnlater å definere kredittfinansiering som en risiko eller ikke-risiko for å oppnå fortjeneste. Dette er i motsetning til husholdningenes interesse om å unngå risiko. Denne muligheten er også et vesentlig poeng i Becks risikoteori, og han skriver i den forbindelse:

I overlappingen og konkurransen mellom klasse-, industri- og markedssamfunnets problemstillinger på den ene siden og risikosamfunnets problemstillinger på den andre siden, seirer rikdomsproduksjonens logikk i samsvar med rådende maktforhold og relevansekrav [...] (Beck, 1997:58).

I tillegg skriver Beck også at

Spredningen og kommersialiseringen av risikoer bryter [...] ikke på noen måte med den kapitalistiske utviklingslogikk, men hever den snarere opp på et nytt nivå (Beck, 1997:31).

Det er flere forhold å påpeke med tanke på sitatene ovenfor. For det første synes Beck her unøyaktig ved i det første tilfellet å presentere klasse- og markedssamfunnets problemstillinger som tilhørende samme kategori, i motsetning til risikosamfunnets problemstillinger, og i neste tilfellet nærmest sette likhetstegn mellom et kapitalistisk perspektiv, og risikospredning. Samtidig vekker dette også et spørsmål til live om dette kan ses som motargumenter for i det hele tatt å sette et skille mellom et tidligere klassesamfunn, og et nåtidig risikosamfunn, slik Beck gjør i sin teori. Begge deler kan belyses gjennom en

diskusjon av hvordan Beck beskriver fordelingen av rikdom og risiko i risikosamfunnet (Beck, 1997:31–52).

På den ene siden fremhever Beck at fordelingen av risiko og rikdom følger sosiale klasser, kun med den forskjellen at rikdom samles i det øvre sjiktet og risiko i det nedre, og at økonomisk handlefrihet er et element som kan hjelpe til med å unngå risiko. Men han skriver også at risikoen kan ramme eiendeler som penger, eiendom og andre former for rikdommer, og videre at rikdom er noe en har, mens risiko er noe en blir tildelt. I tillegg fremhever han at moderniseringsrisikoene rammer på tvers av klasseskiller. Beck konkluderer likevel med at risikoer, så vel som rikdommer, er gjenstand for en sosial fordeling, og videre at ut ifra denne fordelingen konstitueres det i risikoenes tilfelle trusselposisjoner mens det i rikdommenes tilfeller konstitueres klasseposisjoner. I begge tilfellene dreier det seg om stridigheter omkring fordeling av ulike goder. I tilfeller med rikdom er det snakk om knappheter som varer, inntekt og eiendom. I tilfeller med risiko er godet muligheten til å unngå en risiko for en trussel som har oppstått som et biprodukt av moderniseringsprosessen. En forskjell mellom fordelingen av rikdom og risiko på bakgrunn av dette er at mens et gode i en klasseposisjon er noe en ønsker å oppnå, er godet i en trusselposisjon å slippe unna en risiko. Noe mer nyansert kan det sies at i en klasseposisjon vil det oppstå situasjoner med mulighet for å besitte goder, mens det i en trusselsituasjon vil oppstå situasjoner der det er mulighet for å unngå risiko. Det synes ut ifra dette at selv om risiko er noe som kan ramme på tvers av sosiale klasser eller sjikt, er muligheten for å slippe unna en risiko ved hjelp av økonomisk handlefrihet størst i det øvre sosiale sjiktet på grunn av rikdommenes fordeling. Dermed er det ikke en motsetning mellom Beck sin beskrivelse av risiko som noe som rammer på tvers av sosiale klasser, og risiko som noe som samler seg i de nedre klasser. Tvert imot er muligheten for de øvre sosiale klassene til å flykte fra risiko en forutsetning for at risiko samler seg i de lavere klassene. Således trenger ikke overgangen Beck beskriver mellom klassesamfunn og risikosamfunn oppfattes som en bokstavelig overgang fra et klassesamfunn til et klasseløst samfunn, men heller som en overgang der klassenes sosiale grenser i mindre grad i dag enn før fungerer som beskyttelse mot potensielle trusler i samfunnet. At Beck også anser risikosamfunnet for å inneholde sosiale klasser, underbygges av hvordan han viser til at risikoenes potensiale til å ramme på tvers av klasseskiller er en egenskap ved risikoer i risikosamfunnet (Beck, 1997:60–61).

For det andre synes Beck å motsi seg selv i sitatene det her vises til ved i det ene tilfellet å peke på en forskjell mellom markedssamfunnets og risikosamfunnets problemstillinger, mens han i det andre tilfellet viser til at en kommersialisering av risikoer ikke strider med den

kapitalistiske ideologien. Dette kan settes i sammenheng med hvordan Beck viser til at rikdomsproduksjonens logikk og konflikter gir grobunn for motstridende risikodefinsjoner, og der dette kan resultere i tilsløringer av risikoer i det sosiale liv (Beck, 1997:58, 60) og videre også i sammenheng med at han viser til at risikoer også er markedssjanser (Beck, 1997:60). I et slikt perspektiv blir interessekonflikter knyttet til risikodefinsjoner selv en kilde til en økning i mengden av risiko i samfunnet, gjennom å skape et stort utvalg av ulike definsjoner. Sagt annerledes: Jo mer kunnskap som genereres, jo flere potensielle risikoer vil oppstå gjennom risikodefinsjoner (Beck, 1997:40–42). I bildet som tegnes av Beck synes dette også å øke muligheten for fortjeneste på risiko. En mulig tolkning av den tilsynelatende ulikheten i sitatene det er vist til her, kan i lys av dette være at en økning i risikoer går hånd i hånd med en kommersialisering av risikoer, da økningen i seg selv er et resultat av denne kommersialiseringen. Men nettopp på grunn av dette vil det oppstå et motsetningsforhold mellom et perspektiv der risiko først og fremst behandles som markedsmuligheter, og et perspektiv der risiko først og fremst behandles som en trussel for samfunnsdeltakerne.

I sitatet viser Beck også til at rikdomsproduksjonens logikk er i samsvar med rådende maktforhold og relevanskriterier. Beck knytter med dette risikodefinsjon til økonomisk ideologi og praksis. Han beskriver også i dette en konkurranse mellom det han selv betegner som ulike *rasjonaliteter*. Beck viser til mange ulike leire med forskjellige rasjonaliteter som næringsliv, politikk, organisasjoner og sosiale, for å nevne noen (Beck, 1997:38–40). De ulike gruppene med sine forskjellige rasjonaliteter er i følge Beck med på å skape en økning av potensielle løsninger for å redusere en gitt risiko. Risikovurdering blir således en dynamisk prosess som omfatter vurderingene til vitenskapsfolk og eksperter, så vel som sunn fornuft, interesse og politikk. Dermed vil det oppstå et behov for flere rasjonalitetsstandarder for å kunne forstå de ulike risikovurderingene. Dette vil kunne føre til at det både kan oppstå en situasjon der alle de ulike partene og fagene samarbeider om risikovurderingene, og/eller en situasjon der det oppstår en definsjonskamp mellom de ulike leirene om hvem som innehar den korrekte definsjonen (Beck, 1997:38). Denne konkurransen, og samtidig fellesinteressens tap mot markedsinteresser, synes Beck å vise til i sitatet ovenfor gjennom hvordan rikdomsproduksjonens logikk seirer over risikosamfunnets problemstillinger.

Det er her tegnet et bilde der det kan oppstå situasjoner der eksperter vil kunne definere sosiale fenomener som en risiko eller ikke på bakgrunn av en økonomisk egeninteresse. Beskrivelsene til Beck underbygger tidligere beskrivelser der interessekonfliktene rundt risikodefinsjon, og selve risikodefinsjonen, foregår i en nyliberal kontekst. Dette kommer til syne ved at han gjennom beskrivelser av fellesskapets tap mot markedsinteressene trekker en

sammenheng mellom ekspertdefineringsprosesser og interessekonflikter knyttet til en dominerende markedsorientert tankegang i samfunnet. Lignende beskrivelser av en sammenheng mellom definering av begreper og sosiale fenomener og en markedsorientert tankegang er tidligere knyttet til nyliberal ideologi, da beskrevet som en virkelighetskonstruksjon gjennom diskurs, kulturell dominans og symbolsk vold. Beck synes også å beskrive muligheten for en form for symbolsk vold og kulturell dominans fra ekspertenes side, gjennom asymmetrien i kunnskapsforholdet mellom eksperter og husholdninger. Det er tidligere også vist til at nyliberalismens teori og politikk må forstås i sammenheng med hvordan disse elementene påvirker og legger ideologiske føringer på samfunnsdeltakere i form av en symbolsk dominans gjennom diskurs og virkelighetsforståelse. Som vist i dette kapitlet er disse ideologiske føringer som eksperter også er underlagt. Videre påvirker også et asymmetrisk kunnskapsforhold mellom ekspert og husholdning kommunikasjonen disse partene imellom. Til slutt er interessekonflikter mellom eksperter også en faktor som avgjør hvilke risikodefinsjoner ekspertene presenterer husholdningene. For å eksemplifisere det som er sagt om eksperter hittil, vil det videre vises til media som ekspertfelt som påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering.

4.2.6. Media som ekspertfelt

Media er et sentralt samfunnsområde i Becks beskrivelse av hvordan ekspertenes risikodefinsjoner gjennom sosiale defineringsprosesser når samfunnsdeltakerne i det offentlige rom (Beck, 1997:31). I den forbindelse vil det først bli belyst hvordan mediene oppfattes å påvirke samfunnsdeltakerne. Videre vil dette bli satt i sammenheng med bruk av eksperter angående boligfinansiering i norske medier. Dette vil også ses i lys av hva som tidligere er skrevet om motsetningen mellom ekspertenes interesser og interessene samfunnsdeltakerne besitter ved en risikodefinsjon. Samtidig vil dette også fortsatt belyses i en kontekst av en nyliberal ideologi.

Jostein Gripsrud (2007) peker på at medieforskningen sitt fokus på hvordan mediene påvirker samfunnsdeltakerne generelt kan deles inn i tre hovedperioder. Han beskriver denne utviklingen som en teoretisk prosess der mediene har gått fra først å bli beskrevet som allmektige, til i det neste å bli beskrevet som avmektige, og til slutt som mektige medier. Det må påpekes at dette er en idealtypisk fremstilling av disse fasene innen medieteorien, og at de ulike perspektivene har vært til stede i hver periode. I den første perioden, frem til 1940, rådet injeksjonsteoriene med sin effekt-tenkning. Grunntanken her er at mediene har et potensiale

til å kunne påvirke individer til å gjøre så godt som hva som helst. I den neste perioden, fra 1940 og frem til 1970-tallet, snudde dette synet totalt, da det vokste frem teorier som hevdet at mediene knapt har mulighet til å påvirke folk. En bakgrunn for et slikt perspektiv var fremveksten av den såkalte tostegshypotesen som antar at mediernes påvirkning på samfunnsdeltakerne går via lokale opinionsledere. Forankret i denne teorien ble det hevdet at det i så måte er befolkningen som påvirker mediene og ikke omvendt. Dette fordi individer i dette perspektivet aktivt benytter seg av mediene for å tilfredsstille ulike behov. I tiden fra 1970 og frem til i dag har det vært en form for kombinasjon av de to ulike rådende synene i de tidligere periodene, og det er blitt et større og større fokus på at mediene ikke avgjør hva publikum skal tenke, men i større grad hva de skal tenke på. I den forbindelse vokste også begrepet dagsordenfunksjon frem i mediasammenheng. Denne funksjonen innebærer en grunnleggende viktig politisk makt, som politikere og interessegrupper forsøker å utnytte. I denne perioden er det også blitt rettet fokus, i form av såkalt kultivasjonsteori, mot hvordan mediene kan tenkes å påvirke befolkningen sin virkelighetsforståelse over tid (Gripsrud, 2007:52–61). Dette har likhetstrekk med det Martin Eide (2008) beskriver som fremveksten av et kritisk sosiologisk perspektiv på mediene som vektlegger å beskrive mediefeltet som et ideologiproduerende felt hvis ideologiproduksjon er i tråd med en dominerende gruppes interesser. En konsekvens av dette kan være at det oppstår en mangel på alternative tilnærminger til sosiale fenomener innen mediebildet. Hvilket innhold og perspektiver mediene vektlegger, kan dermed påvirke andre samfunnsområders perspektiver og oppfatninger. Ut ifra dette kan mediemakt forstås som mediernes mulighet til å påvirke andre samfunnsområder og sosiale institusjoner (Eide, 2008:18–19, 23–24). Denne beskrivelsen av hvordan media kan utøve en kulturell innflytelse på andre samfunnsområder, har likheter med tidligere beskrivelser av kulturell dominans og symbolsk vold. Således kan det kanskje tenkes at det ved en situasjon der det eksisterer en nyliberal dominans innen mediefeltet kan skapes et lignende ensrettet perspektiv i mediernes formidling.

Men, samtidig som mediene legger premisser for individer i samfunnet, er mediene selv også styrt av føringer både innad i mediefeltet og fra mediefeltets omgivelser. Eide fremholder at det derfor også er vesentlig med en beskrivelse av samspillet mellom mediefeltet og andre samfunnsinstitusjoner for en forståelse av moderne samfunn og mediene. Et argument for dette er for eksempel at dagens politikk og demokrati i stor grad er et medieformidlet fenomen (Eide, 2008:14). Dette blant annet i form av valgkamp og politiske debatter i nyhetsbildet. Dette viser hvordan ulike interessegrupper benytter seg av mediene for å fremme sine interesser. I et slikt tilfelle ønsker dermed parter utenfor

mediefeltet å styre mediefeltets innhold og formidling. Dermed synes det tydelig hvordan mediefeltet opererer i et samspill med omgivelsene rundt. Gripsrud belyser dette ytterligere ved å vise til at mediens virkninger på hvert enkelt individ, på grupper av individer og på samfunnet som helhet, er betinget av sosiale og kulturelle omstendigheter utenfor selve mediene (Gripsrud, 2007:46). Bourdieu viser også til at forhold innad i journalistfeltet må forstås i sammenheng med forhold knyttet opp til feltet (Bourdieu, 1998). I tillegg må mediefeltet også behandles som en arena bestående av arbeidsplasser og et profittskapende felt for både individer og mediebedrifter. Dermed oppstår det også et spørsmål om hvordan faktorer som fremstår som mediefeltets rammebetingelser påvirker mediens innhold (Eide, 2008:15). I tillegg gjør dette forholdet markedssuksess til en viktig rammebetingelse for aktørene i mediefeltet (Eide, 2008:36–37).

Mediefeltet påvirkes med andre ord av forhold både innenfor feltet, for eksempel konkurranse, og av føringer fra samfunnsstrukturer utenfor mediefeltet selv, som dets relasjon til andre arbeidsmarkeder og den kulturelle konteksten det opptrer i. Samtidig er mediene også mål for ulike interessegrupper. Det kan oppsummert om mediens påvirkning på samfunnsdeltakerne da vises til et perspektiv som antar at media setter en dagsorden, og at befolkningen i neste omgang danner seg et inntrykk av sakene på dagsordenen på bakgrunn av en kombinasjon av en generell virkelighetsoppfatning formet over tid, og mer nåtidige meninger angående konkrete fenomener. Det synes også med medias funksjon for interessegrupper, at det ikke bare er mediefeltets egne representanter som potensielt bidrar til dette, men også de aktørene utenfor mediefeltet som slipper til orde i media. Samtidig synes det at mediens rammebetingelser er viktige i hvilke perspektiver som presenteres i medieinnholdet. I dette ligger det at disse rammebetingelsene for mediefeltet også vil påvirke hvilke definisjoner vedrørende kredittfinansiering og hvordan disse definisjonene gjennom spres fra de ulike samfunnsområdene og ut i det offentlige rom gjennom media. Paul Bjerke og Evelyn Dyb (2006) viser i den anledning til at mediens bruk av eksperter som uttaler seg om de økonomiske sidene ved et boligkjøp er økende. I deres analyse av fire norske avisers dekning av det norske boligmarkedet peker de også på at eksperter med egeninteresse i temaet de uttaler seg om, eiendomsmeglere og kilder fra bank- og finanssektoren, utgjør den største andelen av mediens kilder i 2003. Sammenlagt utgjorde dette 62 av 173 benyttede kilder. Til sammenligning ble forskere benyttet som kilder i tre av disse tilfellene. Bjerke og Dyb knytter den utstrakte bruken av kilder fra bank- og finanssektoren til et fokus på sammenhengen mellom renteutvikling og boligmarked (Bjerke og Dyb, 2006:111–112). Dermed kommer disse aktørenes dobbeltrolle både som tilbyder av kredittfinansiering og som eksperter på

denne finansieringsformen. Dermed synes det også et motsetningsforhold mellom de aktørene som tilbyr kredittfinansiering og informasjon om denne finansieringsformen på bakgrunn av en økonomisk egeninteresse og husholdningenes interesse av å tilbys nøyaktig informasjon om hvordan bruk av kredittfinansiering vil påvirke deres økonomiske situasjon. Som det synes med dette eksempelet er aktører innen mediefeltet en sentral del av dette forholdet som formidlere av eksperters definerings og budskap.

4.2.7. Diskusjon

Ut ifra beskrivelser hentet fra Niklas Luhmann og Anthony Giddens synes samfunnsdeltakernes tillit til ekspertsystemene og deres kunnskap å være avgjørende for hvilke ekspertsystemer samfunnsdeltakerne benytter seg av for orientering. Dermed synes husholdningenes tillit til ekspertsystemer å være en viktig faktor som påvirker deres tilnærming til kredittfinansiering.

Hvilke definisjoner de ulike ekspertsystemene tilbyr samfunnsdeltakerne, kan være et resultat av både samarbeid og interessekonflikter knyttet til definisjonene. Beck vektlegger imidlertid interessekonfliktens betydning i sammenheng med definering av ulike risikoer samfunnsdeltakerne står stilt ovenfor. Viktig i disse interessekonfliktene er ønsket om å unngå tap eller skape fortjeneste på risikoen. Ut ifra dette synes det at hvorvidt ulike eksperter fremstiller kredittfinansiering som en positiv faktor eller som en risikofaktor for husholdningenes økonomiske situasjon, kan påvirkes av ekspertenes egeninteresser og interessekonflikter ekspertene imellom.

Hvordan Beck beskriver at risikodefinerings skaper konflikter mellom ulike interessegrupper, og hvordan dette skaper et motsetningsforhold i interessene hos de som er rammet og de som profitterer på risikoen, kan belyse bildet som tegnes av at økt konkurranse mellom aktørene i tilbudssiden i kredittmarkedet i etterkant av liberaliseringen av det norske kredittmarkedet skapte en interessekonflikt mellom tilbuds- og etterspørselssiden i dette markedet: Kredittinstitusjonenes økonomiske interesse ved en økt kredittfinansiering hos husholdningene står i motsetning til husholdningenes interesse i å bli tilbudt nøyaktige definisjoner av hvordan kredittfinansiering påvirker deres økonomiske situasjon. Hvordan risikodefinerings påvirkes av interesser, kan belyses og direkte knyttes til husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering ved å supplere hvordan det tidligere er beskrevet at finansøkonomien dominerer realøkonomien, med hvordan kredittmarkedet har funksjon som en sosial og økonomisk arena der långiver og låntaker, eller finansinstitusjon og husholdning,

møtes og gjør låneavtaler (Mjølhus, 2010:25). Mens forholdet mellom finans- og realøkonomi generelt skaper en situasjon der interesser hos aktørene i finansmarkedet potensielt påvirker aktiviteten og situasjonen i realøkonomien, vil disse interessene også påvirke husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, da kredittinstitusjonene både er tilbydere av kreditt til husholdningene og parter i interessekonflikter knyttet til deres posisjon som aktør i finansøkonomien. Sagt annerledes vil interessene bankene og finansinstitusjonene har som aktører i finansmarkedet, påvirke deres rolle som tilbyder av, og eksperter i, husholdningenes kredittfinansiering. Videre vil en interessekonflikt mellom de ulike partene som kjemper om definisjonsretten, om Becks argumentasjon fortsatt følges, føre til muligheten for at risikoen for en trussel blir definert som en ikke-risiko. I konkret sammenheng med husholdningenes kredittfinansiering vil det bety at kredittinstitusjonene, som parter i interessekonflikter i finansøkonomien og i funksjon av deres dobbeltrolle som både eksperter over og tilbyder av kredittfinansiering til husholdningene, vil kunne omdefinere en risiko knyttet til kredittfinansiering til en ikke-risiko, dersom det tjener deres interesser. En innvending til dette perspektivet er at kredittinstitusjonene tvilsomt kan sies å ha en egeninteresse i å unnlate å definere risikoen knyttet til husholdningenes kredittfinansiering, da dette vil kunne innebære å utstede kreditt de ikke får tilbake igjen. Samtidig er det i den historiske fremstillingen blitt beskrevet et vesentlig konkurranseelement mellom kredittinstitusjonene. I kredittilsynets rapport vises det til at bankene selv peker på denne konkurransen som en faktor som hindrer en nøyaktig definering av risikoen ved kredittfinansiering hos husholdningene. I lys av dette fremstår konkurranse som et element som forstyrrer ekspertens rolle som samfunnsopplyser. Således kan det kanskje se ut til at aktørens rolle som interessent i et tilfelle der en aktør opptrer både som ekspert og interessent, for eksempel i form av å være en selger, vil dominere den samme aktørens ekspertrolle. Dette er dog ikke et fullverdig svar på kritikken, da det her er snakk om en motsetning for kredittinstitusjonene mellom å forfølge egeninteressen knyttet til å gi nøyaktige risikodefinsjoner for å sikre å utstede kreditt kundene kan betale tilbake, og å følge egeninteressen det er å være mest konkurransedyktig i markedet. Dette motsetningsforholdet er det imidlertid ikke grunnlag for å belyse nøyaktig her. Det som likevel kan sies, er at i følge Becks risikoteori synes økonomiske motiver å ha forrang foran samfunnsansvar i et slikt motsetningsforhold.

4.2.8. Oppsummering

Nyliberal ideologi er her blitt identifisert som et ideologisk rammeverk som påvirker samfunnets virkelighetsforståelse gjennom symbolsk vold og dominans. Gjennom dette legger denne ideologien implisitt også føringer for eksperter definisjoner av ulike sosiale fenomener, deriblant deres definering av kredittfinansiering. I Becks risikoteori blir et individs oppfattelse av en risiko beskrevet som å være avhengig av kunnskapen individet har om fenomenet som blir beskrevet som å utgjøre en risiko. I et slikt perspektiv er hvilke eksperter, og dermed også hvilken kunnskap, husholdningene benytter, avgjørende for hvorvidt husholdningene oppfatter kredittfinansiering som en risikofaktor eller ei for deres økonomiske situasjon.

Beskrivelsene av nyliberalisme og eksperter viser da en sammenheng mellom samfunnsideologi, denne ideologiens innflytelse på eksperters definisjoner, og hvordan dette påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering gjennom å legge føringer for kunnskap og definisjoner som ekspertene tilbyr husholdningene. En slik tilnærming belyser hvordan husholdningenes oppfattelse av kreditt påvirkes både av ideologi og av eksperters kunnskap og definering. Med en antakelse til stede om at ekspertenes definisjoner også påvirkes av føringer skapt av nyliberal ideologi, kan det sies at mens husholdningenes bruk av kredittfinansiering direkte påvirkes av hvilken kunnskap og hvilke eksperter husholdningene benytter seg av, kan denne kunnskapen igjen være formet under en nyliberal virkelighetsforståelse.

Steigum fremhever betydningen liberaliseringen av det norske kredittmarkedet hadde for økningen i det norske låneopptaket på 1980-tallet. Han kobler dette til en voksende konkurranse bankene imellom. Igjen synes det hvordan kredittinstitusjonenes dobbeltrolle som tilbyder av og ekspert på kredittfinansiering gjennom konkurranse kan skape et motsetningsforhold mellom husholdningenes interesse av å bli tilbudt nøyaktige risikodefinitjoner av denne finansieringsformen, og ekspertenes interesse i å definere for å forfølge sin økonomiske egeninteresse.

Oppsummert tegner fremstillingen av forholdet mellom eksperter og samfunnsdeltakere et bilde der husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering er avhengig av ulike eksperter definisjoner av kredittfinansiering, som i mange tilfeller er et resultat av interessekonflikter eksperter systemene imellom. Hvilke eksperter husholdningene forholder seg til, er på sin side avhengig av hvilke eksperter kunnskap husholdningene øver tillit til. Husholdningene, eksperter systemene og eksperter systemenes interessekonflikter er underlagt tankemessige og begrepsmessige føringer som implementeres av et dominerende nyliberalt

ideologisk hegemoni gjennom symbolsk vold og kulturell dominans.

4.2.9. Konklusjon delproblemstilling (i)

På bakgrunn av teoriene og de historiske fremstillingene som er benyttet her, kan delproblemstilling (i) konkluderes med at det de siste tiårene med nyliberalismen har vært en ideologisk kontekst, og et ideologisk klima, som legger til rette for en dominans i det offentlige rom av eksperter som fremmer defineringer av sosiale fenomener i tråd med nyliberale idealer. Dette innebærer et dominerende positivt syn på kredittfinansiering hos eksperter. I tillegg er dette en ideologisk kontekst som fremmer konkurranse, samtidig som interessekonflikter mellom ekspertene kan påvirke ekspertenes defineringer, og dermed også husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering.

4.3.0. Konsum, sosial status og husholdningenes kredittfinansiering

4.3.1. Innledning

Sammenhenger mellom konsum og sosial status kan belyses på mange måter. For det første kan den produksjonsmessige siden av dette forholdet belyses i et perspektiv der det utvikles ulike markeder for ulik sosial status og konsumpreferanser (Collins, 1988:432–433). For det andre kan et slikt perspektiv i det neste også by på spørsmål om hvordan forskjellige markeder tiltrekker samfunnsdeltakere med ulik sosial status og ulike konsumpreferanser. Sammenhengen mellom konsum og sosial status kan også, som tilfellet er her, tilnærmes gjennom å spørre om hvordan konsum som et middel til å forme identitet og oppnå sosial status fungerer som en sosial føring på samfunnsdeltakerne, og videre hvordan dette påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering.

4.3.2. Sosial status og husholdningenes kredittfinansiering

Som tilfellet er med sammenhenger mellom konsum og sosial status, kan sammenhenger mellom husholdningenes sosiale status og deres tilnærming til kredittfinansiering belyses på mange måter. Det kan således være spørsmål om hvorvidt den sosiale statusen samfunnsdeltakerne har, påvirker deres tilbøyelighet til å benytte seg av kredittfinansiering. Her vil den problematikken vendes på, da det isteden vil bli spurt om hvordan ønsket om en sosial status påvirker husholdningens bruk av kredittfinansiering. Med ønsket sosial status betegnes det her ønsker om å oppnå en sosial status, men også ønsker om å bevare sosial status. I så måte er det snakk om å beholde eller justere sin sosiale status. Montgomerie gir et slikt perspektiv i *The Logic of Neo-liberalism and the Political Economy of Consumer Debt-led Growth* (2007), der hun beskriver hvordan husholdningenes praksis med kredittfinansiering kan knyttes til inntektsnivå, ønsket sosial status og en konsumorientert ideologi i samfunnet. Montgomerie vektlegger i forbindelse med det siste betydningen en politisk økonomi med fokus på konsumkreditt har hatt for gjeldsøkningen i husholdningene i Canada, USA og Storbritannia i perioden fra 1991 og fram til slutten av 2000-tallet. Hun viser i dette til at konsumkreditt har etablert seg som livskraften i de fleste husholdningers konsum som et resultat av en markedsorientert strategi (Montgomerie i Lee og Mcbride, 2007:157). Videre knytter hun dette til husholdningenes kredittfinansiering i en konklusjonen om at mens det for femten år siden var en tendens til at husholdningene tok opp lån for å finansiere

enkelte spesifikke artikler, benytter husholdningene seg nå av kredittfinansiering for å opprettholde sin livsstil og sosiale status (Montegomerie i Lee og Mcbride, 2007:170). Det vil derfor videre rettes fokus på teori som knytter konsum, identitet og livsstil sammen.

Utgangspunktet vil være Veblens teori om *conspicuous consumption*, eller prangende forbruk, samt Bourdieus begreper habitus og kulturell og sosial kapital (Trigg, 2001:99).

4.3.3. Konsum som identitetsbygger

I et videre forsøk på å tegne et bilde av hvordan konsum som identitetsbygger fungerer som en sosial føring på samfunnsdeltakerne, vil Bourdieus begrep habitus være sentralt. Dette er et begrep som både er svært mye brukt, tolket på utallige måter, og derav også svært omdiskutert. Bourdieu sa selv en gang i den forbindelse at han i frykt for å skape ytterligere forvirring rundt begrepet helst ville avstå fra å beskrive det nok en gang (Bourdieu og Wacquant, 1996:106). I tråd med god moral gir han likevel videre en beskrivelse av begrepet. Han viser da til at begrepet bygger på en handlingsfilosofi der mennesket ikke kan reduseres til et rasjonelt subjekt, men må behandles som et sosialt subjekt hvis handlinger må forstås i relasjon til andre subjekter, deres handlinger og sosiale føringer. Videre beskriver Bourdieu også habitus som en form for et paradigme ved å vise til habitus som en form for logikk (Bourdieu og Wacquant, 1996:106–107). Til slutt må habitus ses som et abstrakt sosialt rom som samfunnsdeltakerne ikke kan få en full forståelse av eller oversikt over (Bourdieu i Agora, 2006:74). Et utgangspunkt for å forstå habitus her vil da være at det er en delvis ubevisst sosial logikk, eller virkelighetsoppfatning, som formes av det sosiale nettverket som omgir individet.

Ifølge Trigg (2001) gir Veblen med teorien om prangende konsum et evolusjonært rammeverk for å analysere individers konsumpreferanser i lys av individenes sosiale posisjon (Trigg, 2001:99). Teoriens hovedbeskjeftigelse er å analysere samfunnsdeltakernes konsum som en strategi for å oppnå sosial status. En hovedkritikk mot relevansen av Veblens teori i dag er således en innvending om at konsum ikke lenger illustrerer status, men at dette oppnås på andre måter i dag (Trigg, 2001:94). Denne kritikken er i stor grad knyttet til en annen innvending rettet mot teorien: Status kan ikke lenger ses ut i fra sosiale klasser, men heller gjennom individuelle livsstiler på tvers av et sosialt hierarki (Trigg, 2001:94). I den forbindelse har det blitt pekt på at livsstil er blitt en viktig indikator for et individs tilhørighet i en sosial gruppe; og videre også at livsstiler setter samfunnsdeltakerne fri fra tidligere klassebegrensninger, og at denne friheten sikres gjennom et konsummønster som passer til

livsstilen (Trigg, 2001:103). Selv om denne kritikken åpner opp for en annen beskrivelse av sosial rang enn sosiale klasser, underbygger den også et av Veblens hovedpoenger i teorien: Konsum påvirker sosial status. Forskjellen er kun at samfunnsdeltakerne tilpasser konsumet sitt til deres livsstil. Dette strider dog ikke mot Veblens teori, da Veblen selv om han ikke direkte benyttet seg av selve begrepet livsstil, ifølge Trigg beskrev «forandringer i stil» og «livsskjemaer» i sin teori. Dette kan tolkes som at Veblen ikke hadde en like snever oppfattelse av sosial klasse som kritikken antyder. En motkritikk mot dette perspektivet inneholdende en påstand om at konsum ikke lenger signaliserer sosial status på bakgrunn av utviklingene av et bredt spekter av livsstiler, synes å falle for sin egen argumentasjon gjennom å vektlegge konsum som et middel for å tilegne seg de ulike livsstilene. Kritikken synes således å være feilslått da den heller underbygger et perspektiv der sosial status, livsstil og klassetilhørighet ses som under påvirkning av konsummønstre og samfunnsstrukturelle føringer, enn å motbevise det.

Trigg viser også til et perspektiv der nettopp livsstiler, gjennom habitus og sosial kapital, blir beskrevet som viktig for en samfunnsdeltakers sosiale status. Han fremholder i den forbindelse at Bourdieu med disse begrepene også gir et teoretisk rammeverk som baserer seg på en anerkjennelse av at ulike livsstiler legitimeres og forandres ut ifra hvordan klassekamp og konkurranse utvikler seg (Trigg, 2001:110). Bourdieu synes dermed å behandle livsstiler som elementer som påvirker samfunnsdeltakernes posisjon innen de sosiale klassene (Trigg, 2001:110–112). Videre vil fokuset på konsum som identitetsbygger flyttes fra et individnivå til et samfunnsnivå gjennom Baumans teori om konsumsamfunnet.

4.3.4. Fins det et konsumsamfunn?

Da Bauman med sin teori om konsumsamfunnet tar sikte på å gi en beskrivelse av hvordan samfunnet som helhet kan karakteriseres som et konsumsamfunn, i likhet med hvordan Beck beskriver et risikosamfunn i sin risikoteori, byr denne teorien på mange innfallsvinkler. Dette kommer også til syne gjennom hvordan Bauman tar utgangspunkt i at et samfunn av forbrukere er et samfunn som appellerer til samfunnsmedlemmenes evner som forbrukere (Baumann i Schjelderup og Knudsen, 2007:229). Her vil det ta utgangspunkt i tre funksjoner Bauman viser til at et samfunn må ivareta for sine samfunnsdeltakere for å opprettholde et stabilt samfunn over tid. For det første må samfunnet opprettholde eller gi samfunnsdeltakerne en identitet (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:9). Brown viser til et lignende forhold ved å hevde at hvis de sosiale institusjonene skal kunne utøve en påvirkning

på aktører i samfunnet, må institusjonene kontrollere det aktørene krever for å opprettholde sin personlige verdighet og sosiale status (Brown, 2007:18). Ifølge Brown kontrollerer ulike sosiale institusjoner samfunnsdeltakerne gjennom markedstilbud som utgjør det Brown beskriver som *kulturelle nødvendigheter*; varer og tjenester som opprettholder individers og husholdningenes sosiale status (Brown, 2007:18). Poppe viser på sin side *standardpakker* i markedet hvis innhold er i overensstemmelse med et eksisterende verdisystem hos konsumentene, og der innholdet ivaretar grunnleggende livsnødvendigheter. Selv om begrepet i utgangspunktet sikter til en samling av varer som utgjør husholdningens standard, beskriver samtidig Poppe disse *standardpakkene* som sosiale signalvarer (Poppe, 2005:32). Med dette peker både Brown og Poppe på hvordan markedet kan sies å opprettholde og gi samfunnsdeltakerne identitet. Videre peker Bauman på at samfunnsdeltakernes identitet må integreres med hverandre (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:9). Her kan det vises til Veblens teori som fremholder at velferd fungerer som statussymbol gjennom at samfunnsdeltakere anser den øvre klassens sosiale handlinger som noe som nettopp representerer sosial status. Dette er handlinger som tar form av å representere idealtypisk aktivitet eller konsum for overklassen. Dette er et sentralt poeng i Veblens teori, da han i det neste antar at de andre sosiale klassene vil etterstrebe å oppnå overklassens konsum- og aktivitetsmønstre. Veblen anlegger med dette et perspektiv der de sosiale normene som former samfunnsdeltakernes konsum, endres over tid med endringer i økonomien og i sosiale forhold, og forandrer således også på samfunnsdeltakernes konsummønstre (Trigg, 2001:99–101). I tillegg er et viktig aspekt ved Veblens teori at samfunnsdeltakernes statuskonsum ofte ikke er bevisst, men heller et resultat av et ønske og forsøk på å leve opp til standarden av verdighet ens grad av konsum står i forhold til (Trigg, 2001:106). Veblen synes da å beskrive en ubevisst dimensjon hos samfunnsdeltakerne som påvirker deres konsumpreferanser. Samtidig tegner også Veblen et bilde som har likhetstrekk med Bourdieus habitus. Trigg viser til dette ved å beskrive habitus som prinsipper som organiserer handling og fremtoning uten å forutsette et bevisst fokus på verken middel eller resultat fra de som utøver handlingene (Trigg, 2001:108; Bourdieu og Wacquant, 1996:106). Videre beskrives dette også som prinsipper som utvikler seg over tid avhengig av den kulturelle konteksten de opptrer i (Trigg, 2001:109). Habitus beskrives med dette som sett av sosiale føringer som former samfunnsdeltakernes handlinger i det ubevisste. Videre er også begrepene kulturell, sosial og økonomisk kapital sentrale i sammenheng med beskrivelser av habitus. Bourdieu har således selv vist til at begrepene felt, habitus og kapital er ment å forstås i sammenheng med hverandre, og ikke som separate begreper (Bourdieu og Wacquant, 1992:83). Kulturell kapital kan forstås som bestående av elementer som til

sammen utgjør en kilde til makt for den som innehar den kulturelle kapitalen – forutsatt at den kulturelle kapitalen anerkjennes av andre samfunnsdeltakere. Videre vil et individs kulturelle kapital være grunnlaget for å utvikle en sosial kapital gjennom sosialisering med andre individer med lignende kulturell kapital. Den kulturelle kapitalen er i så måte avhengig av et sosialt nettverk for å kunne fungere som sosial kapital (Tangen i Schjelderup og Knudsen, 2007:102–105). Sosial kapital kan da forstås som en sosialisert eller anvendt form for kulturell kapital. I tillegg vektlegger Bourdieu at det er kombinasjonen av sosial kapital, økonomisk kapital og habitus som avgjør et individs sosiale tilhørighet. Trigg viser til at Bourdieu gjennom dette sies å belyse i både et horisontalt og et vertikalt perspektiv hvordan livsstilselementer eksisterer i prinsipper i habitus som påvirker samfunnsdeltakernes handling (Trigg, 2001:109–110). Mens det vertikale perspektivet beskriver hvilken sosial posisjon et individ har innen et felt, beskriver det horisontale hvordan sosiale og kulturelle normer og betingelser avgjør denne posisjonen. Dette er vesentlig da Bourdieu beskriver individers forbruk i lys av deres sosiale posisjon (Tangen i Schjelderup og Knudsen, 2007:105). Ses begreper i sammenheng med Veblens antagelse om at statuskonsum er et resultat av et ønske og et forsøk på å leve opp til standarden av verdighet ens grad av konsum står i forhold til, synes dette å beskrive hvordan sosiale normer, forhold, rammebetingelser og sosial kapital gjennom konsum spiller inn på samfunnsdeltakernes sosiale status; konsum fører ikke bare med seg velferd som kan omgjøres til status, men legger også føringer gjennom habitus for hvordan samfunnsdeltakernes handlingsmønster må være for å være i tråd med den sosiale status konsumet gir og habitus krever. Sagt annerledes blir den konsumskapte identiteten sosialisert gjennom samfunnsdeltakernes habitus og sosiale kapital.

Til slutt viser Bauman til at også samfunnsdeltakernes identitet må reproduseres over tid for å opprettholde sosial orden (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:9). Beskrivelsen av et slikt forhold er å finne hos Brown der de sosiale institusjonene over tid danner handlingsmønster og vanestruktur hos samfunnsdeltakerne. Dette forholdet er tidligere også satt i konkret sammenheng med husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering ved at husholdningene over en lang periode har vent seg til bruk av kredittfinansiering (se kapittel 4.1.3). Det synes likevel nødvendig å vise til kritikken Aakvaag gir av dette forholdet i Baumans teori. Kritikken tar utgangspunkt i å vise til fem funksjoner som samfunnet må ivareta for å skape en relativt stabil samfunnsorganisering, men som denne teorien ikke dekker: kulturell reproduksjon, sosial integrasjon, sosialisering, samt et minimum av politisk styring og økonomisk produksjon (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:14).

Det er tidligere vist til hvordan nyliberal ideologi legger føringer for kulturell produksjon,

politisk styring og økonomisk produksjon, så vel som hvordan en nyliberal virkelighetsforståelse beskrives å ha spredd seg fra det politiske felt, og ut til samfunnet som helhet. Den nyliberale virkelighetsforståelsen synes således å kunne skape en sosialisering og en sosial integrasjon av nyliberal kulturell produksjon hos samfunnsdeltakerne. Beskrivelser av nyliberal ideologi som en ideologi med konsum som et av sine idealer synes dermed å kunne supplere Baumans teori ved å belyse hvordan konsum som identitetsskapende middel sosialiseres blant samfunnsdeltakerne. Videre er et vesentlig poeng i Aakvaags kritikk at antakelsen om at samfunnsdeltakerne forføres av varer byr på et problem: Bauman beskriver forførelse som noe privat og individuelt, mens en kulturell reproduksjon av varers betydning er avhengig av et intersubjektivt rom. Uten dette kan det ikke skapes en kollektiv forførelse rundt varer. Dermed trengs det en kommunikativ dimensjon der det skapes en felles oppfatning om kulturelle verdier og idealer mellom samfunnsdeltakerne for å kunne produsere samfunnets kulturelle verdier (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:12–13). En slik dimensjon er det tidligere blitt vist til her gjennom å peke på eksperter som formidlere av de ulike samfunnsfeltene kommunikative budskap. Ved en situasjon der samfunnsfeltene og ekspertene er underlagt en nyliberal virkelighetsforståelse, synes en da å skape et kommunikativt og ideologisk klima som kan fremme konsum som identitetsskapende middel, om ideologien fremmer det som en kulturell verdi. Videre viser Aakvaag til kritikk mot hvordan Bauman hevder at markedssamfunnets logikk vil påvirke og dominere de sosiale institusjonene på en slik måte at denne logikken overtar for de sosiale institusjonenes funksjon. I kritikken rettet mot dette poenget i teorien pekes det på at en slik situasjon er en umulighet da en for stor grad av markedslogikk i de sosiale institusjonene vil føre til at deres samfunnsbetydning svekkes (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:16). Motsetningen mellom eksperters egeninteresse og husholdningenes interesse i en definering av sosiale fenomener synes å peke på et lignende forhold, da ekspertenes egeninteresse vil kunne gå på bekostning av deres samfunnsansvar. Men, på tvers av kritikken det er vist til her, fremlegger diskusjonen av forholdet mellom eksperter og samfunnsdeltakere heller at ekspertene er avhengige av en tillit fra samfunnsdeltakerne for å fange deres oppmerksomhet med budskapet de kommuniserer. Dette synes i lys av hvordan ekspertene tilbyr en selektiv fremstilling av fenomenet de definerer, og at samfunnsdeltakerne oppsøker eksperter for å innhente informasjon om fenomener de ikke har inngående kunnskap til. I lys av dette vil kanskje et passende spørsmål i denne forbindelse være om de sosiale institusjonenes legitimitet er avhengig av deres grad av samfunnsnytte, eller av samfunnsdeltakernes tillit til de sosiale institusjonene. Perspektivet her antyder det siste.

Videre viser Aakvaag også til at Bauman med sin argumentasjon også taler for at varenes forførelse av samfunnsdeltakerne har gjort sosiale regler og normer overflødige. Videre peker Aakvaag på at det er to grunner til at Baumans teori ikke fanger opp et perspektiv der det kontinuerlig produseres sosialiseringmønstre og -prosesser tilpasset markedets idealer: For det første beskriver ikke Bauman noen av konsumsamfunnets sosialiseringsmekanismer. For det andre tillater ikke konsumsamfunnet, slik Bauman beskriver det, etableringen av faste og stabile identiteter som kan opprettholde samfunnet (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:18–19). Som vist byr en beskrivelse av nyliberal ideologi også på en beskrivelse av en ideologi som danner sosialiseringmønstre i tråd med markedsidealene. Disse sosialiseringmønstrene bidrar også til å etablere faste identiteter gjennom handlingsmønstre og vanestruktur. Dette støtter dog ikke på noen måte opp om en antakelse om at sosiale normer og regler er blitt overflødige. Snarere tvert imot viser beskrivelser av habitus og sosial kapital betydningen av å være sosialt integrert for individuell identitet, da dette skaper kulturell kapital om til sosial kapital. Videre beskriver Bauman konsumsamfunnet som et samfunn preget av kontroll gjennom å vise til at konsumentene er underlagt sosial kontroll og tilpasning til sosiale institusjoner gjennom sitt konsum. Dette er en sosial kontroll og tilpasning som samfunnsdeltakerne heller oppfatter som noe frivillig enn som tvang. For Bauman betyr dette også et skifte fra at samfunnsdeltakernes handlinger organiseres og gjøres forutsigbare ved hjelp av sosiale normer, til at dette skjer gjennom behov markedet oppfyller (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:17). Dette kan igjen knyttes til Browns beskrivelse av de sosiale institusjonenes kontroll over samfunnsdeltakerne gjennom markedet. Videre kan det ikke minst knyttes til hvordan nyliberalismen beskrives å ha etablert seg gjennom en kulturell dominans og symbolsk vold. I et slikt perspektiv blir det likevel riktiger å si at de sosiale normene er i tråd med markedsidealene, enn at markedsidealene har overtatt for sosiale normer. Bauman viser videre også til at markedet opprettholder den sosiale organiseringen gjennom tre mekanismer: For det første skaper kombinasjonen av varer og ekspertise på markedet en eliminering av tradisjonelle tekniske og sosiale ferdigheter, samtidig som dette også fører til stadig nye behov hos samfunnsdeltakerne. Dermed blir samfunnsdeltakerne avhengige både av markedet og av sin konsumentrolle i sin orientering i det daglige livet (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:11–12). Dette kan knyttes både til ekspertenes rolle i samfunnet og til markedet som en sentral arena for identitetsbygging. For det andre peker Bauman på at samfunnsdeltakernes konsum i det neste skaper mer konsum på grunn av konsumets flyktige karakter, og markedets stadige tilbud av nye produkter (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:11–12). En klassisk beskrivelse av bunnløst behov er Èmile Durkheims beskrivelse av

hvordan mennesket, i motsetning til andre dyr, kan forestille seg en bedre tilværelse bare fantasien setter grenser for (Durkheim, 2001:130–132). Da Durkheim beskriver dette som et behov skapt av menneskets forestillingsevne, går dette på tvers av Baumans perspektiv der markedet som en utenforliggende faktor skaper menneskets behov. En beskrivelse som er i tråd med et slikt perspektiv er for eksempel hvordan et stadig endret tilbud på markedet også kan ses i sammenheng med stadig nye tilbud i fragmenterte og spesialiserte nisjemarkeder. Til slutt viser Bauman også til at markedet opprettholder den sosiale organiseringen med å undertrykke de samfunnsdeltakerne som ikke har mulighet til å tilpasse seg samfunnets forbruksmønster (Aakvaag i *Sosiologisk årbok*, 2005:9–12). Igjen passer dette med Browns beskrivelser av markedet som en sosial institusjon som kontrollerer samfunnsdeltakernes midler for å opprettholde sin sosiale status og identitet gjennom markedets tilbud av varer. Sammen synes teorier som er presentert her i det minste å kunne supplere Baumans beskrivelse av et forbrukssamfunn, og hvordan en slik samfunnsorganisering opprettholdes og reproduseres. Samlet gir diskusjonene av Veblen, Bourdieu og Bauman et bilde der konsum er et sentralt element for identitetsbygging både i et personlig perspektiv og i et samfunnsmessig kollektivt perspektiv. Videre vil konsum som middel for å oppnå sosial status settes i direkte sammenheng med husholdningenes kredittfinansiering gjennom Poppes beskrivelse av en forskjell mellom samfunnsdeltakernes økonomiske og sosiale rasjonalitet.

4.3.5. Økonomisk og sosial rasjonalitet

Poppe viser til en kobling mellom en sosial og en økonomisk tenkemåte gjennom det han beskriver som to ulike økonomiske rasjonaliteter som påvirker individers og husholdningers håndtering av kredittfinansiering: Mens den økonomiske tenkemåten domineres av en grunntanke om å gjennomføre sin økonomiske karriere i tråd med økonomisk fornuftige prinsipper, lover og regler, dominerer en tanke om å omsette ens egne økonomiske ressurser i sosial prestisje og identitet i den sosiale tenkemåten. Videre viser Poppe til at disse rasjonalitetene i en situasjon uten betalingsvansker gjerne vil kombineres så sosiale ambisjoner tilpasses de økonomiske ressursene. I et tilfelle med tilbakevendende betalingsproblemer vil imidlertid ikke de økonomiske ressursene samsvare med de sosiale ambisjonene, og det økonomisk fornuftige vil ofte ikke være sosialt fornuftig, og omvendt. I det første tilfellet fremstår med andre ord den økonomiske og sosiale tankemåten som en helhet. I det siste tilfellet er disse to rasjonalitetene i konflikt med hverandre. I den anledning hevder Poppe at det sosiale aspektet overskygger det økonomiske (Poppe, 2005:31). Sagt

annerledes blir det i dette perspektivet ansett som viktigere for samfunnsdeltakerne å opprettholde sin sosiale status enn å forbedre sin økonomi i situasjoner med betalingsproblemer. Videre kan dette settes i direkte sammenheng med hvordan Brown viser til at personer vil benytte seg av kredittfinansiering i tilfeller der inntekten ikke strekker til for å tilegne seg de kulturelle nødvendighetene markedet tilbyr, og gjennom Montegomeries konkludering med at husholdningene benytter seg av kredittfinansiering for å opprettholde sin sosiale status (Brown, 2007:2). I en slik sammenheng blir kredittfinansiering et middel som tilbyr samfunnsdeltakerne en mulighet til å forfølge sin sosiale rasjonalitet, og sånn sett også en mulighet for samfunnsdeltakerne til å gå på akkord med sin økonomiske rasjonalitet i økonomisk vanskelige situasjoner.

Med beskrivelsene av *kulturelle nødvendigheter* og markedets *standardpakker* som det er vist til her, knytter Brown og Poppe konsum og økonomiske ressurser til sosial status. Dette tydeliggjøres av hvordan Poppe viser til at økonomiske ressurser ved et boligkjøp ikke bare bindes opp i form av et stort lån, men også i form av å opprettholde den sosiale statusen (Poppe, 2005:33). Bourdieu peker på at personer med ulike habitus søker ulike standardpakker eller kulturelle nødvendigheter i markedet. Dette fordi individene innen ulike habitus har ulike preferanser for hva de oppfatter som behov i deres liv, livsstil og habitus. Bourdieu beskriver også dette som varer som bygger sosial kapital hos individene innen deres habitus (Bourdieu, 1995:189).

4.3.6. Diskusjon

Beskrivelsene Poppe, Brown og Bourdieu gir av hvordan markedet tilbyr ulike varer og tjenester som konsumentene benytter seg av for å justere sin sosiale status, synes ut ifra dette å bære likhetstrekk. Det er imidlertid et skille i på den ene siden Bourdieus beskrivelse og på den andre Poppe og Browns: Som tidligere vist peker Trigg på at Bourdieus teori om sammenhengen mellom habitus, sosial kapital og konsum beskriver en ubevisst dimensjon hos individene i forhold til dette. Dette kommer tydelig til syne da Bourdieu i forbindelse med sin redegjørelse for behov skriver:

Det som i statistikken registreres som behovssystemer er ikke noe annet enn sammenhengen i de valg en habitus fremmer (Bourdieu, 1995:189).

Bourdieu synes med dette å vise til at mens individet selv oppfatter en vare eller tjeneste som

en nødvendighet eller et behov, fremstår disse varene og tjenestene kun som behov for individer på bakgrunn av de sosiale føringene habitus legger for individenes tankegang og virkelighetssyn. Dette skiller seg fra Poppe og Browns beskrivelser der et ønske om å oppnå sosial status gjennom konsum synes å beskrives som et bevisst valg hos individene. Brown beskriver riktignok utviklingen av en sosial vanestruktur individene ubevisst tilegner seg som viktig for deres konsummønster, men synes med dette heller å peke på at det er utviklingen av vanestrukturen som skjer i det ubevisste, og ikke ønsket om å justere sin sosiale status gjennom konsum. Ikke minst kommer dette til syne ved hvordan Brown viser til at et karaktertrekk ved dagens konsum er at konsumentene assosierer seg med hverandre på tvers av sosiale skiller og sosial status (Brown, 2007:15). Det dannes med dette også et skille mellom Brown og Bourdieus beskrivelser av forholdet mellom sosial status og konsum, da Brown viser til konsumpreferanser på tvers av sosiale skillelinjer, mens Bourdieu viser til liten tilbøyelighet fra individer innen en habitus til å forstå individer innen en annen habitus sine behov og disponeringer (Bourdieu, 1995:189). Mens Brown med dette beskriver et ønske hos individer om å klatre på den sosiale rangstigen, og Poppe en tilbøyelighet hos individer til å sette seg i økonomisk risiko for å opprettholde sin sosiale status, tegner Bourdieu et bilde av en motstand hos individer til andre habitusers preferanser enn sin egen. Bourdieu ser selv motstanden individer i en habitus har mot å tilegne seg en annen habitus sine preferanser, som et argument for at et individs forbruksvaner ikke kan reduseres til deres evne til å tilegne seg varer og tjenester, eller at deres habitus ikke kan reduseres til *nøyaktig definerte økonomiske betingelser* (Bourdieu, 1995:189). Videre i denne argumentasjonen skriver Bourdieu at hvis det synes at det er et direkte forhold mellom et individs inntekt og forbruk, skyldes dette at en habitus' preferanser er et resultat av denne habitus sine økonomiske betingelser (Bourdieu, 1995:189). Sagt annerledes: Mitt konsum er et resultat av føringer i habitus, eller føringer gjennom min kulturelle, sosiale og økonomiske kapital. I dette perspektivet blir et individs konsumpreferanser da et resultat av dette individets kulturelle, sosiale og økonomiske rammer. Dermed står det også klart at habitus ikke kan reduseres til nøyaktige økonomiske betingelser, men snarere må anses å bestå av et sett med diffuse kulturelle, sosiale og økonomiske betingelser.

I et forsøk på å sette dette inn i en norsk kontekst kan det pekes på at Furre viser til fremveksten av et konsumsamfunn i Norge. Videre setter han det norske konsumet i sammenheng med kredittfinansiering gjennom å vise til at ekspansjonen i det norske forbruket på 1980-tallet ble drevet frem gjennom kredittfinansiering. Furre peker imidlertid ikke ut dette konsumet som et «statuskonsum». Med sin beskrivelse av fremveksten av et norsk

forbrukersamfunn drevet frem av kredittfinansiering synes Furre imidlertid implisitt å underbygge perspektivet Poppe, Montegomerie og Browns fremlegger, der en kobling mellom konsum og sosial status har bidratt til økt kredittfinansiering hos husholdningene. Hvordan Furre peker på en økt tro på markedsorienterte løsninger, individuell økonomisk frihet og konsum, støtter på sin side opp om hvordan Montegomerie og Brown beskriver en likhet mellom forbrukernes konsumvaner og -idealer og nyliberalismens idealer. Dette samsvaret mellom idealer og markedets tilbud av signalvarer presenterer Brown som en form for kontroll over samfunnsdeltakerne utført av sosiale institusjoner. I det første tilfellet i form av å påvirke samfunnsdeltakernes handlingsmønster og vanestruktur, og i det andre tilfellet gjennom kontroll av samfunnsdeltakernes sosiale identitet og status. Det er dog ikke vist noen entydig sammenheng mellom konsum som middel for å oppnå sosial status og nyliberalisme. Det synes heller at konsum og identitet knyttes sammen av andre sosiale forhold som habitus og sosial kapital, i tillegg til ideologi. En forskjell i Brown og Montegomeries perspektiv i den sammenheng er at mens Montegomerie vektlegger oppslutningen om en politisk økonomisk tankegang, vektlegger Brown betydningen av oppslutningen rundt en sosial ideologi. Begge knytter imidlertid de politiske og ideologiske dimensjonene sammen i et perspektiv der gjeldsøkningen forstås som et sosialt forankret fenomen knyttet til sosiale praksiser og under påvirkning fra institusjoners sosiale organisering i et konsumsamfunn.

4.3.7. Oppsummering

Gjennom teorier hentet fra Poppe, Brown, Bourdieu og Veblen er det i denne delen blitt vist til beskrivelser og diskusjoner av sammenhengen mellom sosial status og konsum. Mens Poppe og Brown knytter dette sammen gjennom å vise til at det på markedet tilbys samfunnsdeltakerne varer som signaliserer sosial status, belyser Bourdieus begreper sosial kapital og habitus hvordan dette forholdet er knyttet opp til både en ubevisst dimensjon hos samfunnsdeltakerne og deres sosiale relasjon til samfunnsdeltakerne rundt seg. I dette forutsetter Bourdieu en motstand hos individer innen en habitus mot å ta til seg en annen habitus sine idealer og preferanser. Dette bryter som vist med hvordan Brown peker på at dagens konsum preges av at individer har konsumpreferanser på tvers av sosiale skiller. Videre knyttes sammenhengen mellom sosial konsum og sosial status til kredittfinansiering av Poppe, Montegomerie og Brown gjennom å vise til kredittfinansiering som en finansieringsform husholdningene benytter seg av for å oppnå sosial status gjennom konsum når inntekten ikke strekker til for dette. Brown, Poppe og Montegomerie beskriver med dette

kredittfinansiering som et middel som kan benyttes av samfunnsdeltakerne for å justere sosial status gjennom å tilegne seg markedets signalvarer. Både Brown og Poppe beskriver i den forbindelse hvordan markedet tilbyr ulike sett av varer som representerer ulik sosial status.

4.3.8. Konklusjon delproblemstilling (ii)

Med forankring i et perspektiv der konsum påvirker sosial status, og ut ifra beskrivelsene til Brown, Montegomerie og Poppe, og med støtte i teoriene til Veblen og Bourdieu, kan det som svar på delproblemstilling (ii) sies at det er en sammenheng mellom lønnsnivå, ønsket sosial status og husholdningenes kredittfinansiering ved at kredittfinansiering kan benyttes som et verktøy for å oppnå eller opprettholde sosial status gjennom statuskonsum i tilfeller der lønnsinntekt ikke er tilstrekkelig for oppnå dette.

5.0. Behandling av hovedproblemstilling

5.1. Innledning

Samlet er det i dette prosjektet pekt på mange forhold som beskrives å påvirke husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Det er i den forbindelse blitt fokusert på tre hovedelementer: nyliberal ideologi, ekspertsystemer og konsum som identitetsbygger. Videre er det også blitt identifisert flere elementer i disse kategoriene. Felles for disse er at alle påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Samtidig kan disse elementene kategoriseres etter hvorvidt de påvirker husholdningenes kredittfinansiering direkte eller indirekte. Eksempelvis synes nyliberal ideologi direkte å påvirke husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering gjennom å forandre makroøkonomisk praksis, som igjen forandrer personlig økonomisk praksis, for eksempel i form av økt tilgang på kredittfinansiering for husholdningene. Samtidig synes nyliberal ideologi også å påvirke husholdningenes kredittfinansiering indirekte gjennom en dominerende nyliberal virkelighetsforståelse som fungerer som rammebetingelse for eksperters definering av sosiale fenomener. I et forsøk på å strukturere sammenhengen mellom nyliberal ideologi, ekspertsystemer og sosial status, og elementer i disse kategoriene som påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, vil det tas utgangspunkt i modeller hentet fra Chomsky og Cicourel.

5.2. Samfunnets grunnstruktur og sosiale arenaer

Selv om Chomskys teori i utgangspunktet er en modell for konstruksjon av språkteori, peker Randall Collins (1988) på at denne teorien også kan benyttes som en modell for å gi en generell beskrivelse av samfunnsstrukturer (Collins, 1988:315–316). Chomskys modell beskriver en samfunnsstruktur der det fins et stort utvalg av ulike sosiale institusjoner og handlinger som individer kan benytte seg av i sosiale sammenhenger. Mens de sosiale sammenhengene, institusjonene og handlingene på den ene siden utspiller seg og er å finne i det Chomsky beskriver som samfunnets overflatestrukturer, er de på den andre siden samtidig også produkter av et mindre utvalg av regler og prosesser i en dypere samfunnsstruktur (Collins, 1988:314). Collins peker i lys av dette på at Chomskys teori er en strukturalistisk teori der en varierende empirisk virkelighet kommer til syne i overflatestrukturen på bakgrunn av de dypere strukturenes føringer som skaper rammebetingelser for handlingsmuligheter i overflatestrukturen. Videre viser Collins til at Chomskys modell er både deterministisk og løs i form av å vektlegge at det eksisterer strukturelle regler mennesker må følge, samtidig som

modellen også vektlegger at menneskers egne valg og kreativitet påvirker deres handlinger (Collins, 1988:314). Collins peker også på at selv om Chomsky med sin modell viser til en grunnleggende samfunnsstruktur, kan elementer i denne strukturen være avhengig av enda mer grunnleggende strukturer og elementer som denne modellen ikke belyser (Collins, 1988:315–316). I det neste viser Collins derfor til Cicourels modell som i stor grad sammenfaller med Chomskys. Hos Cicourel beskrives en grunnleggende samfunnsstruktur i form av prosesser som former individers oppfattelse av samfunnsorganiseringen de handler innenfor. Analogt med Chomskys overflatestruktur beskriver Cicourel det han kaller for overflateregler. Dette beskriver handlinger og kommunikasjon mellom individer som foregår i hverdagen. Cicourel ser individenes handlinger og kommunikasjon som avhengig av den grunnleggende strukturen i samfunnet. Ut ifra dette trekker Cicourel ifølge Collins en slutning om at konkrete situasjoner og handlinger i samfunnet er produkter av føringer med kilde i en dyptliggende struktur (Collins, 1988:316–317).

I et forsøk på å klargjøre for likheter og forskjeller i Chomskys og Cicourels begreper kan det for det første sies at bildet som tegnes av overflatestrukturen synes å beskrive samfunnets overflatenivå som de sosiale arenaene der sosiale aktører utfolder seg, mens overflatereglene synes å være sosiale føringer fra samfunnets grunnleggende struktur som begrenser aktørens handlingsmuligheter. Disse påvirker altså handlingsmønsteret på de sosiale arenaene. Dermed er både de sosiale arenaene og føringene ifølge teoriene til Chomsky og Cicourel avhengige av forhold på et mer grunnleggende nivå i samfunnsstrukturen. Deres modeller åpner dermed opp for en forståelse av sosiale arenaer som underlagt føringer av et strukturelt og institusjonelt rammeverk i samfunnet som påvirker individers praksis og tankegang. Samtidig vektlegges det også et perspektiv der aktørene selv har mulighet til å velge sine handlinger, men innenfor rammene av en grunnleggende samfunnsstruktur. Med beskrivelsen av nyliberalismen som et ideologisk rammeverk kan nyliberalismen, i lys av Chomskys og Cicourels modeller, forstås som et element i den grunnleggende samfunnsstrukturen som skaper føringer for handlinger på de sosiale arenaene.

Dette kan eksemplifiseres med den utstrakte bruken av kredittfinansiering hos norske husholdninger. I tråd med Chomskys og Cicourels teori vil det for eksempel være riktig å si at tilbudene på kredittfinansiering som kommer til syne i de sosiale arenaene, kan ses som en effekt av underliggende samfunnsstrukturer som fremmer denne finansieringsformen. Dermed påvirkes husholdningene av nyliberalismen både gjennom samfunnets grunnstruktur og på de sosiale arenaene.

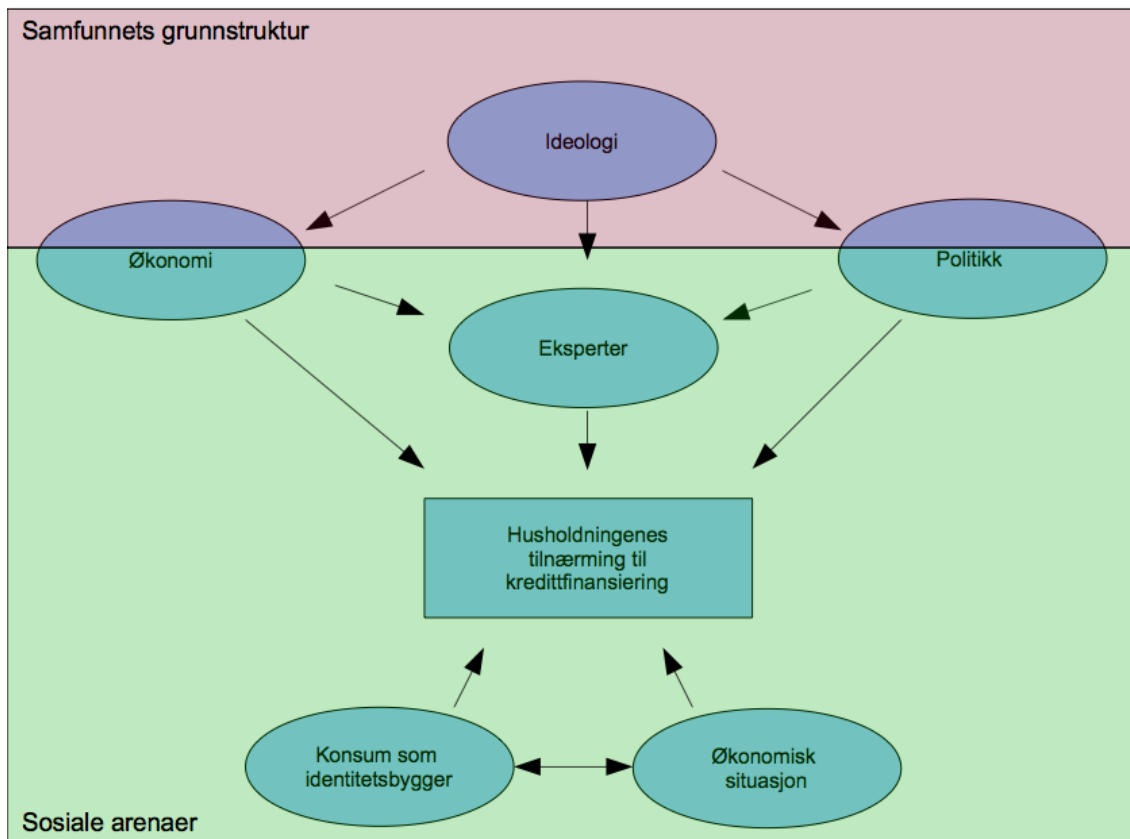
Det er også blitt vist til hvordan Montegomerie og Brown argumenterer for at det har etablert

seg en vanestruktur i samfunnet i forhold til kredittfinansiering i vestlig økonomi over flere tiår. Brown ser disse vanestrukturene som et resultat av sosiale institusjoners føringer på samfunnsdeltakerne. Disse føringene kan da bli identifisert som noe som finnes og etableres i en grunnleggende samfunnsstruktur, mens samfunnsdeltakerne blir underlagt disse føringene gjennom begrensning av handlingsvalg på de ulike sosiale arenaene. Dermed virker disse føringene både direkte og indirekte inn på samfunnsdeltakerne. Sosiale institusjoner synes, slik Brown fremstiller dem, i lys av et slikt perspektiv å kunne beskrives som inneholdende elementer som er å finne både i samfunnets grunnstruktur og på de sosiale arenaene. Sosiale institusjoner er dog ikke definert som en hovedkategori i den videre struktureringen av dette prosjektets hovedinnsikter. Denne dimensjonen er likevel ivaretatt da elementer som har blitt beskrevet som sosiale institusjoner er å finne i kategoriene makroøkonomisk sfære, politisk sfære, samt hos eksperter som representanter for ulike sosiale institusjoner. Det dannes også med Chomsky og Cicourels modeller et bilde av at det til tross for at sosiale institusjoner og strukturer påvirker samfunnets aktører er disse aktørenes handlinger som i utgangspunktet danner systemets virke og praksis heller enn det omvendte. Satt inn i en sammenheng med en befolknings håndtering av kredittfinansiering kan det da sies at selv om en praksis med kredittfinansiering hos befolkningen avhenger av påvirkning fra sosiale institusjoner, strukturer og sosial, politisk og økonomisk ideologi i samfunnets grunnstruktur, avgjøres disse elementene igjen av aktørers handlinger og perspektiver på de sosiale arenaene. Aktørenes handlinger og perspektiver er på sin side likevel underlagt strukturelle og ideologiske føringer.

5.3. Oppsummering

Sammenhengene det er vist til i dette prosjektet, kan illustreres i følgende modell:

Modell 1

Økonomi, politikk, eksperter, sosiale føringer og økonomisk situasjon påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering direkte. Samtidig påføres det ideologiske føringer på økonomi, politikk og eksperter. Med dette virker nyliberalismen indirekte inn på husholdningens tilnærming til kredittfinansiering. Dette gjennom følgende koblinger: ideologiske føringer på økonomi og økonomisk praksis som har skapt økt tilgang på kredittfinansiering hos husholdningene gjennom økonomiske praksiser som fremmer kredittfinansiering som finansieringsform. Samtidig har en nyliberal kulturell dominans innen den politiske sfære bidratt til at makten til å definere den politiske dagsordenen har ligget hos nyliberale grupperinger. Dette har videre resultert i følgende to forhold: For det første har en nyliberal virkelighetsforståelse etablert seg som en virkelighetsforståelse i samfunnet generelt. For det andre har en nyliberal virkelighetsforståelse i den politiske sfære bidratt til politisk velvilje for, eller i det minste skapt et ideologisk klima som legger til rette for, en markedsorientert politikk. I tillegg fungerer eksperter, i sin funksjon av å være formidlere av informasjon fra de forskjellige samfunnsområdene, som et bindeledd mellom på den ene siden

den økonomiske og den politiske sfære, og på den andre siden husholdningene. Videre er husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering, pluss tilbudet av ekspertdefinisjoner, konsumeringsaktivitet og husholdningens økonomiske situasjon, elementer og forhold som er å finne på de sosiale arenaene. Mens det ideologiske rammeverket kategoriseres som et element i samfunnets grunnstruktur, er makroøkonomi og politikk å finne både i samfunnets grunnstruktur, og på de sosiale arenaene. Forankret i de teoriene og historiske fremstillingene som er presentert her, kan det da vises til følgende elementer underordnet de hovedkategoriene modell 1 presenterer:

Ideologi – Dominerende nyliberal virkelighetsoppfatning i samfunnet.

Økonomisk påvirkning – liberalisering av kredittmarkedene har skapt økt tilgang på kredittfinansiering, samt økt konkurranse mellom tilbydere av kredittfinansiering. En effekt av dette beskrives som en økning i kredittfinansiert konsum hos husholdningene.

Politikk og den politiske sfære – makten til å sette politisk dagsorden beskrives som kilden til spredningen av en nyliberal virkelighetsforståelse videre til samfunnet som helhet. Gjennom dette har nyliberal ideologi lagt til rette for en politisk markedsorientering som har påvirket husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering.

Ekspertes – Rammebetingelser rundt eksperter og interessekonflikter mellom samfunnsfelt og eksperter knyttet til risikodefinering påvirker husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering da husholdningene søker eksperthjelp i sin orientering rundt kredittfinansiering. Samtidig gjør et asymmetrisk kunnskapsforhold mellom husholdninger og eksperter at tillit til ekspertens budskap fra husholdningene blir avgjørende for hvilke eksperter husholdningene vender seg til. Videre er dette vesentlig i tilfeller der det oppstår et motsetningsforhold mellom samfunnsdeltakernes og ekspertenes interesser. I en markedssammenheng kan dette føre til et forhold der husholdningene, satt på spissen, er de uvitende kjøperne, mens ekspertene er selgerne med ekspertise. Dette gir ekspertene potensiell makt til å forfølge egeninteresse på bekostning av husholdningenes.

Sosial status som sosial føring – Gjennom konsum som et middel for å skape identitet og sosial status kan sosial status virke inn på husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering som en sosial føring, da husholdningene benytter seg av kredittfinansiering

for å oppnå sosial status gjennom konsum når inntekten ikke strekker til for dette. Selv om det ikke er vist noen direkte sammenheng her mellom konsum som identitetsbygger og nyliberalisme, synes nyliberalismen likevel å påvirke samfunnsdeltakernes handlingsklima på de sosiale arenaene gjennom sin virkelighetsoppfatning.

5.4. Hovedkonklusjon

Forankret i de historiske fremstillingene og den teorien som er fremlagt her, kan prosjektets hovedproblemstilling konkluderes med at husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering tilvennes ved sosiale handlingsmønstre gjennom en nyliberal ideologi i samfunnets grunnstruktur som gjennom sosiale føringer påvirker samfunnsdeltakernes handlingsmønstre på de sosiale arenaene. De sosiale føringene implementeres hos samfunnsdeltakerne gjennom nyliberalismens virkelighetsforståelse og diskurs ved kulturell dominans og symbolsk vold. Samtidig har nyliberalismen også påvirket husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering direkte gjennom å skape endringer i økonomisk praksis og kredittmarkedets rolle i økonomien. Videre er også eksperters definering av sosiale fenomener avgjørende for hvorvidt husholdningene anser kredittfinansiering for å være en risiko eller ei i deres økonomiske situasjon. Samtidig er økonomiske interessekonflikter mellom ekspertene også avgjørende for hvordan ekspertene definerer ulike sosiale forhold for samfunnsdeltakerne. Videre fungerer også sosial status inn på husholdningenes tilnærming til kredittfinansiering. Dette i tilfeller da husholdningene benytter seg av kredittfinansiering for å oppnå sosial status gjennom konsum når inntekten ikke strekker til for dette.

6.0. Avslutning

6.1. Hva med finanskrisa?

Et spørsmål som kan stilles, er i hvilken grad enkelte av forholdene som er avdekket her, fortsatt er beskrivende for situasjonen etter finanskrisen. I en rapport fra *The Federal Reserve Bank of New York* med navnet *The Financial Crisis at the Kitchen Table: Trends in Household Debt and Credit* (2010) gjøres det en analyse av de amerikanske husholdningenes gjeldsbelastning på bakgrunn av et bredt datamateriale av økonomiske faktorer. I analysen konkluderes det med at det har vært en kraftig nedgang i de amerikanske husholdningenes gjeldsbelastning etter en topp i 3. kvartal 2008 fram til 3. kvartal 2010. I konklusjonen fremholdes det videre at denne nedgangen må ses i sammenheng med både strengere krav fra bankene ved utlån og en nedgang i befolkningens etterspørsel etter kredittfinansiering. Til slutt i konklusjonen fremlegges det at et viktig makroøkonomisk spørsmål er i hvilken grad befolkningen selv ønsker å begrense sin bruk av kredittfinansiering videre, da nedgangen i en slik finansieringspraksis sannsynligvis har bidratt til en svak vekst i forbrukernes konsum de siste årene, og derfor også er en viktig faktor som spiller inn på den fremtidige økonomiske veksten i amerikansk økonomi (Brown, mfl., 2010).

Det synes altså at det også i etterkant av finanskrisen har blitt vektlagt et perspektiv der vekst i konsumentenes gjeld anses å være en positiv faktor for økonomisk vekst, heller enn et risikomoment i husholdningenes økonomiske situasjon. Samtidig synes finanskrisen i USA ifølge The Federal Reserves rapport å ha økt bankenes krav til sine kunder og lånetakere og husholdningenes etterspørsel etter kreditt. Dette må sies å kunne tyde på at finanskrisen likevel har påvirket synet på kredittfinansiering i USA. I tillegg har de siste månedenes utvikling i økonomien og finansmarkedene reist spørsmål om hvorvidt vi er på vei inn i nok en finanskrisen, eller om den som startet i 2007, noen gang har vært over. Interessant i den sammenheng er da spørsmålet om beskrivelser av både finanskrisen og finanskrisens slutt er et resultat av virkelighetskonstruksjon og selektiv ekspertdefinering.⁴ Samtidig synes det de siste månedene å være et voksende fokus på gjeld som en risikofaktor i økonomien, om enn i størst grad i et nasjonaløkonomisk perspektiv (BBC, 2011a, BBC, 2011b).⁵ I den forbindelse kan det nevnes at en betraktning fra min side under arbeidsprosessen med dette prosjektet er at det synes å være et større fokus på makroøkonomiske størrelser enn mikroøkonomiske størrelser knyttet til finanskrisa, så vel som til nyliberalisme. En av årsakene til dette kan være

⁴ Newsweek, 2010. Spesialutgave som bar tittelen: *Is that all? The great recession was supposed to change everything. What happened instead is far stranger.*

⁵ BBC oppgir ikke navnet på journalistene som har skrevet de aktuelle artiklene.

et veletablert syn om at makro- og mikroøkonomi er økonomiske dimensjoner som må behandles på forskjellige måter, deriblant i ulikt tidsperspektiv (Norman, 2001:48–51).

For å gi et motperspektiv til dette synes det på sin plass med en siste henvisning til Bourdieu, da han skriver:

Om en hevder at det økonomiske ikke lar seg redusere til de lovene som styrer husholdets økonomi [...] og heller ikke omvendt, glemmer en at det økonomiske feltet selv er blitt konstruert gjennom en differensieringsprosess (Bourdieu, 1994:140).

Selv om dette må sies å være et kontroversielt sitat, tydeliggjør det også sammenhengen mellom mikro- og makroøkonomiske størrelser i økonomien, og nødvendigheten av ved et senere tidspunkt å belyse den kommende tidens økonomiske utvikling med fokus på begge disse dimensjonene.

Litteraturliste

- Aakvaag, G.C., 2008. *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Bauman, Z., 2007. Forbrukersamfunn I: Schjeldrup, G. E. Og Knudsen, M.W. *Forbrukersosiologi. Makt, tegn og mening i forbrukersamfunnet*. Oslo:Cappelen Akademiske Forlag. Side 191-227.
- BBC, 2011a. IMF says debt-hit euro states need 'unrelenting' reform. *BBC, Business*. 12.mai [online]. Tilgjengelig fra: <http://www.bbc.co.uk/news>. [Hentet 27.8.2011].
- BBC, 2011b. Spain to create constitutional borrowing limit. *BBC, Business*. 23.august [online]. Tilgjengelig fra: <http://www.bbc.co.uk/news>. [Hentet 23.8.2011].
- Beck, U., 1997. *Risiko og frihet*, utv. og overs. Are Eriksen. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Berge, T.O. og Vatne B.H., 2009. Har husholdningene for høy gjeld i forhold til inntekten?[online]. *Aktuell kommentar*, nr. 4. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no>. [Hentet 23.8.2011].
- Bjerke, P. og Dyb, E., 2006. *Journalistikk i risikosamfunnet*, Oslo: Abstrakt Forlag AS.
- Blaug, M., 1992. *The methodology of economics. Or how economists explain*. 2. utg. Cambridge University Press: Cambridge.
- Blumer, H., 1969. *Whats wrong with Social Theory. I: Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bourdieu, P., 1995. *Distinksjonen, En sosiologisk kritikk av dømmekraften*, utv. og overs. Annick Prieur. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, P., 1996. *Symbolisk makt*, utv. og overs. Annick Prieur. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Bourdieu, P., 1998. *Om fjernsynet*, utv. og overs. Annick Prieur, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag ASA.
- Bourdieu P. og Wacquant L.J.D., 1992. *Refleksiv sosiologi – mål og midler*, utv. og overs. Henning Silberbrandt. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu P. og Wacquant L.J.D. (2001), Neoliberal Newspeak: notes on the new planetary vulgate, *Radical Philosophy*, nr. 108. Side 2-5.
- Brown C, 2007. *Why the surge in household Debt? An application of the Institutional Theory of Habit Selection* [online]. Arkansas: Department of Economics & Finance, Arkansas State University. Tilgjengelig fra: <http://www.astate.edu>. [Hentet 22.8.2011].

- Brown, M., Haughwout, A., Donghoon, L. og Klaauw, v.d.W., 2010. *The Financial Crisis at the Kitchen Table: Trends in Household Debt and Credit* [online]. Staff Reports, No. 480. New York: The Federal Reserve Bank of New York, FRBNY.
Tilgjengelig fra: <http://www.newyorkfed.org>. [Hentet 22.8.2011].
- Burke, P., 2005. *History and Social Theory*. Cambridge: Polity.
- Claes, D.H., Hveem, H. og Tranøy, B.S. Red., 2006. *Økonomisk globalisering og politisk styring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Collins, R., 1988. *Theoretical Theory*. Orlando: Harcourt Brace & Company.
- Collins, R., 1994. *Four sociological traditions – Selected readings*. Oxford: Oxford University Press.
- Danielsen, A., 1991. Noen problemer i forståelsen av innflytelse og makt. I: Grønmo, S., Ølander, C. F. Og Danielsen, A., *Konsumentinflytande i samhället – en referensram*. København: Nordic Council of Ministers.
- Durkheim, E., 2001. *Selvordet*. Oslo: Gyldendal Norske Forlag AS.
- Eide, M., red., 2008. *Medievitenskap, Medier – institusjoner og historie*: Bind 1. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eriksen, S.S., 2006. Bourdieu, nyliberalismen og globaliseringen. I: *Agora, Journal for Metafysisk spekulasjon*, årgang 24, nr. 1-2. s. 298-317
- Feiring, E. og Huseby, R., 2007. Velferdsstat, fordelingsrettferdigheter og nyliberalisme, I: Mydske, P.K., Claes, D.H. og Lie, A. red. *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget. Side 69-84.
- Fine, B., 2008. Neo-liberalism as Financialisation, [online]. I: *Neo-liberalism and the Middle East*. [unpublished]. Tilgjengelig fra: <http://www.eprints.soas.ac.uk/>. [Hentet 23.8.2011].
- Furre, B., 2000. *Norsk Historie, 1914 – 200*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Giddens, A., 1990. *Modernitetens konsekvenser*, utv. og overs. Are Eriksen. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Gripsrud, J., 2007. *Mediekultur, mediesamfunn*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Godfrey-Smith, P., 2003. *Theory and Reality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hanisch, T.J., Sjøilen, E. og Ecklund, G. J., 1999. *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre. Verdivalg i en åpen økonomi*. Kristiansand: HøyskoleForlaget Nordic Academic Press.

- Harvey, D., 1990. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell publishing.
- Harvey D., 2005. *A brief history of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodne, F. og Grytten, O.H., 2002. *Norsk økonomi i det 20. århundre*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ingebrigtsen, S. og Jakobsen, O.D., 2006. *Økonomi, natur og kultur – Praktiske eksempler*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Jacobsen, D.H. & Naug, B.E., 2004. Hva påvirker gjeldsøkningen i husholdningene? [online]. *Penger og kreditt*, 2. s. 91-98. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no>. [Hentet 23.8.2011].
- Jensen, T.Ø., 2007. Forbruk og Identitet. I: Schjelderup, G.E. og Knudsen, M.W., *Forbrukersosiologi. Makt, tegn og mening i forbrukersamfunnet*. s. 191 – 227. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Kommunal- og Regionaldepartementet, 2002. *Boligmarkedene og boligpolitikken*, (St. Meld. Nr 2 (2002)), [online]. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra <http://www.regjeringen.no>. [Hentet 20.8.2011].
- Kotz, D.M., 2008. *Neoliberalism and Financialisation*, [online]. Notat til konferanse ved Political Economy Research Institute, University of Massachusetts, Amherst. Tilgjengelig fra: <http://www.umass.edu>. [Hentet 23.08.2011].
- Larsen, E.R. Og Mjølhus, E., 2009. *Finanskirse! Lånefest, boligboble – og dagen derpå*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Luhmann, N., 1999. *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*, utv. og overs. Nils Mortensen. København: Hans Reitzels Forlag.
- Løyning, T., 2006. *Økonomisk sosiologi*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Macrauld, D.M. og Taylor, A., 2004. *Social theory and social history*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Maki, D.M., 2000. *The Growth of Consumer Credit and the Household debt Service Burden*, [online]. Board of Governors of the Federal Reserve System. FEDS Working Paper No. 12. Tilgjengelig fra: <http://www.ssrn.com>. [Hentet 20.8.2011].
- Mjølhus, J., 2010. *Finansmarkeder*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Montgomery J., 2007. The Logic of Neo-Liberalism and the Political Economy of Consumer Debt-Led Growth. I: Lee og McBride, *Neo-liberalism, State Power and Global Governance*, Dordrecht: Springer.
- Møen A., 2009. Langs den tredje vegen – Eit gjensyn med Anthony Giddens sitt sosiologiske politiske manifest. *Sosiologisk tidsskrift*, nr. 2.

- Newsweek, 2010. *Is that all? The great recession was supposed to change everything. What happened instead is far stranger*. Special edition, December 2009-February 2010.
- Norman, V.D., 2001. *Næringsstruktur og utenrikshandel i en liten åpen økonomi*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Nørgaard, P., Borud, I. Og Engevik, J., 2003. *Det store norske økonomileksikonet*. Sandefjord: Læremiddelforlaget.
- Peck J. Og Tickell A., 2002. Neoliberalizing space. I: *Antipode*, Vol. 34, nr. 3. side 380-404. Oxford: Blackwell Publisher.
- Poppe, C., 2005. *Betalingsproblemer som sosialt fenomen*, [online]. Prosjektnotat nr. 6-2005. Oslo: SIFO. Tilgjengelig fra: <http://www.sifo.no>. [Hentet 20.8.2011]
- Poppe, C., 2008. *Husholdningenes tidlige reaksjoner på finanskrisen*, [online]. Prosjektnotat nr.4, Oslo: SIFO. Tilgjengelig fra: <http://www.sifo.no>. [Hentet 20.8.2011].
- Ramsdal E. og Skorstad E.J., 2004. *Privatisering fra innsiden*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke A/S.
- Skeie, J., 2004. Boligsektoren og den nyliberale vendingen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 03-04. side 320 – 335.
- Statistisk sentralbyrå, 2006. *Samfunnsspeilet nr. 5 – 6*, [online]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no>. [Hentet 23.8.2011].
- Statistisk sentralbyrå, 2009. *Dette er Norge – Hva tallene forteller, revidert utgave*, [online]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no>. [Hentet 23.8.2011].
- Statistisk sentralbyrå, 2011. *Nasjonalregnskap. Finansielle sektorregnskaper, 4. kvartal 2010*, [online]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no>. [Hentet 23.8.2011]
- Steen, A. og Østerud, Ø., 2007. Eliter og nyliberal stat – Postsosialdemokratiske og postkommunistiske eliter. I: Mydske, P.K., Claes, D.H. og Lie, A. red. *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget. Side 185-206.
- Steigum, E., 2010. *Norsk økonomi etter 1980 -Fra krise til suksess*, [online]. Working paper, Oslo: CME/BI. Tilgjengelig fra: <http://www.bi.no>. [Hentet 8.8.2011].
- Tangen, K., 2007. Forbruk som kampsport: Pierre Bourdieus sosiologi som verktøy for forbrukerforståelse. I: Schjelderup, G. E. Og Knudsen, M.W., *Forbrukersosiologi. Makt, tegn og mening i forbrukersamfunnet*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag. Side 191-227

Thompson, K., 1996. *Key quotations in Sociology*. London: Routledge.

Thorsen, D.E. og Lie, A., 2007. Kva er nyliberalisme? I: Mydske, P.K., Claes, D.H. og Lie, A. red. *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget. Side 33-48.

Thorsen D.E., 2009. Om åtti år er alt glemt..., *Internasjonal politikk*, nr.2.

Trigg, A.B., 2001. Veblen, Bourdieu, and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*; Vol. 35, nr. 1. side 99-115.

Von der Lippe, B. Red., 2006. *Medier, Politikk og Samfunn*, Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Østerud, Ø., 1999. *Globalisering og nasjonalstaten*. Oslo: Notam Gyldendal.

Totalt antall ord: 26 554.